

**ŐEYHİ DİVANI'NIN DİL BİLGİSEL
AÇIDAN İNCELENMESİ**

Duygu KOPARAN

**Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN
2019**

Her hakkı saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

Duygu KOPARAN

ŞEYHÎ DİVANI'NIN DİL BİLGİSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN**

ERZURUM - 2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Şeyhî Divanı'nın Dil Bilgisel Açıdan İncelenmesi**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

30/09/2019
Duygu KOPARAN

İSTİSNAİ DURUMLAR

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezte yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN danışmanlığında Duygu KOPARAN tarafından hazırlanan bu çalışma 18/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Uğur UZUNKAYA
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

İmza :
İmza :
İmza :

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18/09/2019

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Rifat KÜTÜK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	XIII
ABSTRACT	XIV
İŞARET ve KISALTMALAR.....	XV
ÖN SÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1
I. GERMİYANLI ŞEYHÎ’NİN HAYATI	1
II. ESERLERİ	3
A. Har-name	3
B. Hüsrev ü Şîrîn	5
C. Divan.....	6
1. Divan Nüshaları	6
a. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Manzum Eserler No: 238 = M.....	6
b. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 2804 = Ü1	7
c. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 324 = Ü2.....	7
d. Mısır Kahire Millî Kütüphanesi = K.....	7
e. Dil ve Tarih-Coğrafya Kütüphanesi Muzaffer Ozak I No: 1143 = D.	7
f. Bayezit Umumî Kütüphanesi No: 5764 = B.....	8
g. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kısmı No:3298 = S.....	8
h. Tuhfe-i Şeyhî.....	8
2. Divan Üzerine Yapılan Çalışmalar	8
3. Şeyhî Divanı’nda Dil ve İmla	11
III. TEZ ÇALIŞMASININ ESASLARI	14
A. Amaç ve Yöntem	14
B. İnceleme Yöntemi ve Teknikler.....	14
1. Örnek Alınan Çalışmalar	14
2. Esas Alınan Metin.....	14
3. Künye Bilgilerinin Gösterilmesi	15
1. YAZILIŞ ÖZELLİKLERİ.....	16
1.1. ÜNLÜLERİN YAZILIŞI	17
1.1.1. Kelime Başında Ünlülerin Yazımı.....	17

1.1.2. Kelime İçerisinde Ünlülerin Yazımı.....	19
1.1.3. Kelime Sonunda Ünlülerin Yazımı	20
1.2. ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI.....	22
1.2.1. p ve ç Ünsüzlerinin Yazılışı.....	23
1.2.2. d-t Ünsüzlerinin Yazılışı.....	24
1.2.3. Üç Noktalı “kef”in (كف) Kullanımı.....	24
1.2.4. Dal ve Zel’in Nöbetleşmesi	24
1.2.5. Türkçe Kelimelerde ş (ص) ve ط (ط)’nın Durumu	25
1.2.6. Şeddenin Kullanılışı.....	25
1.2.7. Hemzenin Yazılışı	26
1.3. BİTİŞİK/AYRI YAZIM.....	26
1.4. AYNI KELİMENİN FARKLI YAZIMLARI.....	29
2. SES BİLGİSİ.....	30
2.1. SES DEĞİŞMELERİ	30
2.1.1. Ünlü Değişmeleri.....	31
2.1.1.1. -ü- > -i- değişimi	31
2.1.1.2. -u- > -ı- değişimi	31
2.1.1.3. u- > i- değişimi	32
2.1.1.4. -i > -ü değişimi	32
2.1.1.5. -e- > -a- değişimi.....	32
2.1.1.6. ı- > i- değişimi.....	33
2.1.1.7. -e- > -i- değişimi.....	33
2.1.2. Ünsüz Değişmeleri.....	34
2.1.2.1. Süreksiz Ünsüzlerin Süreklileşmesi.....	34
2.1.2.1.1. k > ħ değişimi	34
2.1.2.1.1.1. Kelime içerisinde görülen -k- > -ħ- değişimi	35
2.1.2.1.1.2. Kelime sonunda görülen -k > -ħ değişimi	35
2.1.2.1.2. d > y değişimi	35
2.1.2.2.2.1. Kelime içerisinde görülen -d- > -y- değişimi	36
2.1.2.2.2.2. Kelime sonunda görülen -d > -y değişimi	36
2.1.2.1.3. -b- > -w- > -v- değişimi.....	36
2.1.2.1.4. b > v değişimi	37

2.1.2.1.4.1. Kelime başında görülen b- > v- değişimi	37
2.1.2.1.4.2. Kelime içerisinde görülen -b- > -v- değişimi	37
2.1.2.2. Sürekli Ünsüzlerin Süreksizleşmesi	38
2.1.2.3. Tonsuz Ünsüzlerin Tonlulaşması	38
2.1.2.3.1. t > d değişimi	38
2.1.2.3.1.1. Kelime başında görülen t- > d- değişimi	38
2.1.2.3.1.2. Ekte görülen t > d değişimi	40
2.1.2.3.2 k- > g- değişimi	40
2.2. SES UYUMLARI	42
2.2.1. Ünlü Uyumları	42
2.2.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu)	42
2.2.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)	47
2.2.1.2.1. Kelimelerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu	47
2.2.1.2.2. Eklerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu	48
2.2.2. Ünsüz Uyumları	55
2.3. SES TÜREMESİ	58
2.3.1. Ünlü Türemesi	58
2.3.2. Ünsüz Türemesi	58
2.4. SES DÜŞMESİ	60
2.4.1. Ünlü Düşmesi	60
2.4.1.1. Kelime başında görülen ünlü düşmesi	61
2.4.1.2. Kelime içerisinde görülen ünlü düşmesi	61
2.4.2. Ünsüz Düşmesi	62
2.4.2.1. /t/ düşmesi	62
2.4.2.2. /y/ düşmesi	62
2.4.2.3. /g/ düşmesi	62
2.4.2.4. /b/ düşmesi	63
2.4.2.5. /l/ düşmesi	64
2.4.2.6. /w/ düşmesi	64
2.5. SES TEKLEŞMESİ	65
2.6. İKİZ ÜNSÜZ	66
2.7. GÖÇÜŞME (METATEZ)	66

2.8. ÜNSÜZ BİRLEŞMESİ.....	67
2.9. ÜNSÜZ DERİLMESİ.....	67
3. ŞEKİL BİLGİSİ.....	69
3.1. İSİMLER (SUBSTANTİVE).....	69
3.1.1. İsimlerde Yapım	69
3.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler.....	69
/+e/	69
/+ğaç/	70
/+d/	70
/+cuğ/	70
/+CA/	70
/+ka/, /+ge/	71
/+erü/	71
/+An/	71
/+re/	72
/+IU/	72
/+sUz/	73
/+sul/	73
/+IİK/, /+lük/	74
/+kı/	74
/+rek/	75
/+düz/	75
/+z/	75
3.1.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler	75
/-a/	75
/-ı/	76
/-(ü)ş/	76
/-U/	76
/-(U)K/	77
/-mur/	77
/-GU/	77
/-K/	78

/-ğ/.....	78
3.1.2. Birleşik İsimler	78
3.1.3. İsimlerde Çekim.....	79
3.1.3.1. Çokluk Ekleri	79
/+lAr/	80
3.1.3.2. İyelik Ekleri:.....	80
3.1.3.2.1. Birinci teklik şahıs iyelik eki: /+Um/	81
3.1.3.2.2. Birinci çokluk şahıs iyelik ekleri: /+(U)m+Uz/ ~ /+m+uz/.....	82
3.1.3.2.3. İkinci teklik şahıs iyelik ekleri: /+(U)ñ/	83
3.1.3.2.4. Üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri: /+ø/ ~ /+n/	83
3.1.3.2.5. Üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri: /+ø/ ~ /+n/	84
3.1.3.3. Aitlik Eki :.....	84
/+ki/	85
/+ğı/	85
3.1.3.4. Soru Eki: /+mI/.....	85
3.1.3.5. Hâl Ekleri	86
3.1.3.5.1. Ayrılma hâli (ablatif).....	86
/+dan/.....	86
3.1.3.5.2. Benzerlik (ekvatif) hâli.....	87
/+bigi/	87
/+lAyın/	88
3.1.3.5.3. Beraberlik hâli	88
/+(y)lA/	88
3.1.3.5.4. Bulunma hâli	89
3.1.3.5.4.1. Yerde bulunma hâli.....	89
/+dA/.....	89
3.1.3.5.4.2. Zamanda bulunma hâli.....	90
/+ø/.....	90
3.1.3.5.5. Görelilik hâli.....	90
/+göre/	90
/+e/.....	90
3.1.3.5.6. İlgi hâli.....	91

/+üm/	91
/+Uñ/	91
/+nuñ/	91
/+ø/	92
3.1.3.5.7. Katma hâli	92
/+bile/	93
/+dahı/	93
/+da/	93
3.1.3.5.8. Kaynak hâli	93
/+dAn/	93
3.1.3.5.9. Karşıtlık hâli	94
karşu	94
3.1.3.5.10. Nesne (Yükleme) hâli	95
/+ø/	95
+(n)I/	95
3.1.3.5.11. Ölçü (Miktar) hâli	95
/+ø/ < kadar	95
bu kadar	95
bu deñlü	96
şol deñlü	96
bunca	96
bir zerre	96
/+cA/	96
3.1.3.5.12 Sebep hâli	96
/+dAn/	96
içün	97
diyü	97
/+(y)la/	97
3.1.3.5.13.Sınırlandırma hâli	97
yıllarda bir	97
/+dan/	97
bir haftelik	97

andan berü	97
3.1.3.5.14. Tamlanan hâli	98
/+(s)ı/, /+(y)ı/	98
3.1.3.5.15. Varma hâli	98
/+a/	98
3.1.3.5.16. Yokluk hâli	99
/+sUz/	99
3.1.3.5.17. Varlık hâli	99
/+IU/	99
3.1.3.5.18. Vasıta hâli	100
*il-e ~ /+(y)le/	100
3.1.3.5.19. Yaklaşıklık hâli	100
/+bir iki/	100
3.1.3.5.20. Yüklem ismi hâli	101
/+ø/	101
/+degül/	101
3.2. SIFAT	101
3.2.1. Niteleme Sıfatları	102
3.2.2. Belirtme Sıfatları	103
3.2.2.1. İşaret Sıfatları	103
3.2.2.2. Soru Sıfatları	104
3.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları	104
3.2.2.4. Sayı Sıfatları	105
3.2.2.4.1. Asıl sayı sıfatları	105
3.2.2.4.2. Sıra sayı sıfatları	106
3.2.3. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme	106
3.2.4. Unvan Sıfatları	108
3.3. ZARFLAR	108
3.3.1. Zaman Zarfları	108
3.3.2. Yer-Yön Zarfları	109
3.3.3. Nitelik Zarfları	109
3.3.4. Azlık-Çokluk Zarfları	110

3.3.5. Soru Zarfları.....	110
3.4. BAĞLAÇLAR	111
3.4.1. Cümle Bağlaçları	111
3.4.1.1. Açıklama Bağlaçları.....	111
çünkü.....	111
meğer.....	111
ki.....	112
3.4.1.2. Benzerlik Bağlaçları.....	112
gibi.....	112
bigi.....	112
3.4.1.3. Sıralama Bağlaçları	112
ne...ne	112
hem...hem	112
3.4.1.4. İhtimâl Bağlaçları.....	112
belki.....	112
3.4.1.6. Reddetme Bağlaçları	112
yoh.....	112
3.4.1.7. Sınırlandırma Bağlaçları	112
ancak	112
kadar	113
artuk.....	113
degin.....	113
līkin	113
velī.....	113
līk	113
3.4.1.8. Şart Bağlaçları.....	113
egerçi	113
ger.....	113
gerçi.....	113
egerçi	113
eger.....	114
yohsa	114

3.4.1.9. Üsteleme Bağlaçları	114
hele	114
illā.....	114
yine	114
3.4.1.10. İhtimal / Şüphe Bağlaçları.....	114
‘aceb	114
belki.....	114
3.4.1.11. Sebep Bağlaçları.....	114
zīrā.....	114
çünkü.....	115
çün	115
3.4.1.12. İstisnâ Bildiren Bağlaçlar	115
meger.....	115
illā.....	115
3.4.1.13. Seçme/alternatif Bağlaçları	115
ya...ya	115
3.4.2. Atıf Bağlaçları :	115
u.....	115
vü.....	116
3.4.3. Hitap Bloku.....	116
iy.....	116
eyā	116
yā	116
3.5. ZAMİRLER	116
3.5.1. Şahıs Zamirleri.....	117
3.5.2. İşaret Zamirleri	118
3.5.3. Dönüşlülük Zamirleri.....	119
3.5.4. Soru Zamirleri.....	119
3.5.5. Belirsiz Zamirler	120
3.6. EK- FİİL.....	122
3.6.1. Geniş zaman.....	122
3.6.2. Hikâye.....	124

3.6.3. Rivayet.....	125
3.6.4. Şart.....	125
3.7. FİİLLER.....	126
3.7.1. Fiillerde Yapım.....	126
3.7.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler.....	126
/+A-/.....	126
/+te-/.....	127
/+IA-/.....	127
/+re-/.....	127
/+AD-/.....	128
/+ar-/.....	128
/+da-/.....	128
3.7.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler.....	129
/-(I)D-/.....	129
/-II-/.....	129
/-(I)n-/.....	130
/-Ar-/.....	130
/-ter-/.....	131
/-Ur-/ ~ /-ır-/.....	131
/-dUr-/.....	131
/-İş-/.....	132
3.7.1.3. Birleşik Fiiller.....	132
3.7.1.3.1. İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri.....	132
3.7.1.3.2. Asıl fiil + tasvir fiili şeklinde oluşan fiil gövdeleri.....	133
3.7.1.3.2.1. Süreklilik fiilleri.....	133
3.7.1.3.2.2. Tezlik-kolaylık fiilleri.....	134
3.7.1.3.2.3. Yaklaşma fiilleri.....	134
3.7.1.3.2.4. Yeterlik fiilleri.....	134
3.7.1.3.3. Deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleri.....	135
3.7.1.3.4. Sıfat-fiil + yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri.....	135
3.7.2. Fiillerde Çekim.....	136
3.7.2.1. Fiillerde Olumsuzluk.....	136

3.7.2.2. Fiillerde Soru Şekli	136
3.7.2.3. Şahıs Ekleri	137
3.7.2.3.1. Zamir kökenli şahıs ekleri	137
3.7.2.3.2. İyelik kökenli şahıs ekleri.....	139
3.7.2.4. Kipler.....	140
3.7.2.4.1. Bildirme	140
3.7.2.4.1.1. Görülen geçmiş zaman.....	140
3.7.2.4.1.2. Anlatılan geçmiş zaman.....	142
3.7.2.4.1.3. Geniş zaman.....	143
3.7.2.4.1.4. Gelecek zaman.....	146
3.7.2.4.1.6. Dilek-şart kipi	146
3.7.2.4.1.7. Gereklilik kipi	147
3.7.2.4.1.8. İstek kipi	148
3.7.2.4.1.9. Emir kipi	150
3.7.2.4.2. Hikâye.....	154
3.7.2.4.2.1. Anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi.....	154
3.7.2.4.2.2. Geniş zamanın hikâyesi	155
3.7.2.4.2.3. İstek kipinin hikâyesi	156
3.7.2.4.3. Rivayet.....	156
3.7.2.4.4. Şart.....	157
3.7.2.5. FİİLİMSİLER	159
3.7.2.5.1. Sıfat-fiiller	159
3.7.2.5.1.1. Geniş zaman sıfat-fiilleri	159
/-An/.....	159
/-mez/	159
3.7.2.5.1.2. Geçmiş zaman sıfat-fiilleri.....	159
/-dUK/	159
/-miş/.....	160
3.7.2.5.1.3. Gelecek zaman sıfat-fiilleri.....	160
/-e+cek/	160
/-a+sı/	160
3.7.2.5.2. Zarf-fiiller	160

3.7.2.5.2.1. Hâl zarf-fiil ekleri	161
/-a/	161
/-U/	161
/-(i)ken/	161
3.7.2.5.2.2. Zaman zarf-fiil ekleri	161
/-(y)In+cA/	161
/-Ma-+dI+n/	162
/-All/	162
/-I+cA+K/	162
/-dUK+cA/	163
/-dUG+In+cA/	163
/-dUK+dA/	164
/-duğ+ın+da/	164
3.7.2.5.2.3. Bağlama zarf-fiil eki:	164
/-üp/	164
/-Ub+An/, /-ib+en/	165
SONUÇ	166
KAYNAKÇA	186
ÖZGEÇMİŞ	189

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYHÎ DİVANI'NIN DİL BİLGİSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Duygu KOPARAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

2019, 189 sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

Şeyhî, XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başlarında yaşamış; ilk dönem divan şiirinin kurucu isimlerindedir. Şeyhî'nin Divan, Har-name ve Hüsrev ü Şîrîn adlı eserleri vardır. 15 kaside, 4 terciibent, 2 terkibibent, 1 mesnevi, 2 müstezat ve 202 gazelden oluşan Şeyhî'nin divanı birçok araştırmacı tarafından farklı yollardan tetkik edilmesine rağmen divanın dil özellikleri ortaya konulamamıştır. Bu durum tarafımızca Türkoloji için bir eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Bahsi geçen gerekçe ve eserin zengin bir dile sahip olması bizi Şeyhî Divanı'nı dil bilgisel açıdan incelemeye ve eserin dil özelliklerini ortaya koymaya sevk etmiştir.

Çalışmamızda; Halit Biltekin'in hazırlamış olduğu Şeyhî Divanı (İnceleme -Tenkitli Metin - Dizin) isimli doktora tezi esas alınarak eser; yazılış özellikleri, ses ve şekil bilgisi olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir. Çalışmamızın birinci bölümü olan yazılış özelliklerinde; ünlülerin yazımı, şedde ve hemzenin kullanılışları, ünsüzlerin yazımı, bitişik ve ayrı yazılan kelimeler, aynı kelimelerin farklı yazımları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm olan ses bilgisinde; ses değişimleri, ses uyumları, ses türemesi, ses düşmesi, ses tekleşmesi, ikiz ünsüz, göçüşme (metatez), ünsüz birleşmesi, ünsüz derilmesi ses olayları incelenmiştir. Üçüncü ve son bölüm olan şekil bilgisinde; isimlerde yapım ve çekim, sıfatlar, zarflar, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, zamirler, fiillerde yapım ve çekim, ek fiiller, fiilimsiler ve birleşik fiillerin özellikleri incelenip bunların metin içerisindeki görevleri örneklerle dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şeyhî Divanı, Ses Bilgisi, Yazılış Özellikleri, Şekil Bilgisi, Eski Anadolu Türkçesi.

ABSTRACT

Master's Thesis

GRAMMATICAL ANALYSIS OF ŒEYHI's DİVAN

Duygu KOPARAN

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Hüsna KOTAN

189 pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Hüsna KOTAN

Œeyhî was one of the founding names of the first period of poetry who lived in the end of 14th century and early 15th century. The author's works are Divan, Har-name and Hüsrev ü Œîrîn. Although the Divan of the author, consisting of 4 terciibent, 2 terkibibent (which might be translated into English as combination the combination of strophes), 1 mesnevi, 2 mustezad and 202 ghazals, was examined by many researchers in different ways, the language characteristics of the divan could not be revealed. This situation has been described by us as a deficiency for Turcology. The aforementioned justification and the fact that the work has a rich language has led us to study the Œeyhî's Divan from a linguistic point of view and to reveal the language features of the work.

In our study, the work was examined under three main headings: spelling characteristics, sound and morphology based on the doctoral thesis titled Œeyhî Divanı (Examination - Critical Text - Index) prepared by Halit Biltekin. In the first part of our study; information about the writing of vowels, usage of sedde and hemze, writing of consonants, adjacent and separate words, different spellings of the same words are given. In the second part; sound changes, sound harmonies, sound derivation, sound drop, sound unification, twin consonant, metathesis, consonant merger, consonant compilation sound phenomena were examined. In the third and last part; derivation and inflection in nouns and adjectives, adjectives, adverbs, prepositions, conjunctions, exclamations, pronouns, verbs and adjectives, additional verbs, verbs and features of the compound verbs are examined and their tasks in the text are presented to the attention with examples.

Key Words: Œeyhî's Divan, Phonology, Spelling Characteristics, Morphology, Old Anatolian Turkish.

İŞARET ve KISALTMALAR

- : fiil soylu öge
- : harekesiz ve harfsiz yazım
ˆ : üstün
˙ : ötre
- : esre
*... : *x: “x”, farazi bir ögedir
/ : veya, ya da
/.../ : ses bilimsel gösterim
~ : x~y : “x” veya “y”, her ikisi de geçerlidir
+ : isim soylu öge
> : x > y: “ x ”, “y”den eskidir.
→ : gösterilen maddeye bakınız
A : a/e
bk. : bakınız
bs. : baskı
Çev. : çeviren
DT : Doğu Türkçesi
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
ET : Eski Türkçe
ETT : Eski Türkiye Türkçesi
G : g/ğ
Gz : gazel
I : ı/i
K : k/ķ
Ks : kaside
Ms : Mesnevi
Mus : Musammat
Ø, ø : işaretsiz biçim birimi (sıfır morfem)
s. : Sayfa
STT : Standart Türkiye Türkçesi

TT : Türkiye Türkçesi

U : u/ü

vb. : ve benzeri

yay. : Yayınevi

ÖN SÖZ

Türkçenin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesi; XII. yüzyılın ortalarından başlayıp XV. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde birçok şair, eserleriyle Türkçenin gelişim sürecine katkıda bulunmuştur. Bu isimlerden biri de XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yaşamış olan Germiyanlı Şeyhî'dir.

Asıl adı Yusuf Sinaneddin olan Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn ve Har-name isimli mesnevilerinin yanı sıra bir de Divan adlı eseri vardır. Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan Şeyhî Divanı dil açısından incelemeye değer bir malzeme ihtiva etmektedir. Bu duruma istinaden bu çalışma Şeyhî Divanı'nın dil özelliklerini ortaya koymak gayesiyle kaleme alınmıştır. Çalışmamızın yapılacak olan diğer dil araştırmalarına kaynak olmasını ümit ediyoruz.

Çalışmamız; Halit BİLTEKİN'in hazırlamış olduğu Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin - Dizin) isimli doktora tezi esas alınarak yapılmıştır. Divan; yazılış özellikleri, ses ve şekil bilgisi olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümü yazılış özellikleridir. Eserin yazılış özellikleri belirlenirken bir nüshaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda divanın en eski ve en kapsamlı nüshası olan Millet Kütüphanesinde Ali Emirî Manzum Eserler bölümünde kayıtlı 238 numaralı eser tercih edilmiştir. Bu bölümde ünlülerin yazımı, şedde ve hemzenin kullanılışları, ünsüzlerin yazımı, bitişik ve ayrı yazılan kelimeler, aynı kelimelerin farklı yazımları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölüm olan ses bilgisinde; ses değişimleri, ses uyumları, ses türemesi, ses düşmesi, ses tekleşmesi, ikiz ünsüz, göçüşme (metatez), ünsüz birleşmesi, ünsüz derilmesi ses olayları incelenmiştir. Üçüncü ve son bölüm olan şekil bilgisinde; isimlerde yapım ve çekim, sıfatlar, zarflar, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, zamirler, fiillerde yapım/çekim, ek fiiller, fiilimsiler ve birleşik fiillerin özellikleri incelenip bunların metin içerisinde görevleri tespit edilmiştir.

Bu çalışmada bana yardımcı olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum – 2019

Duygu KOPARAN

GİRİŞ

XII. yüzyılın ortalarından başlayıp XV. yüzyılın ortalarına kadar hâkimiyetini sürdüren Eski Anadolu Türkçesi; Eski Osmanlı Türkçesi, Eski Osmanlıca, Eski Türkiye Türkçesi olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönem Türkiye Türkçesinin tarihî devirlerinden ilki olması itibarıyla önem arz etmektedir.¹ Bu dönemde Anadolu'da Oğuz ve Türkmen boyları yer almaktadır. Oğuz ve Türkmen boylarının Anadolu'daki varlığı Türkçenin yayılması ve edebî bir dil olması yolunda ilk adımların atılmasına vesile olmuştur.²

Eski Anadolu Türkçesinin belirgin özellikleri arasında dilinin sadeliği gelmektedir. Arapça ve Farsça kelimelere rağbetin azalması, halkın anlayacağı sade bir dil kullanımının önünü açmıştır. Zaman zaman ise Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı görülmüştür. Şeyhî böyle bir dönemde yaşamış ve Eski Anadolu Türkçesi ile önemli eserler kaleme almış usta bir şairdir.

I. GERMİYANLI ŞEYHÎ'NİN HAYATI

Asıl adı Yûsuf Sinâneddîn olan Şeyhî, Germiyan'ın ileri gelen Türkmen ailelerinden birine mensuptur. Germiyan Beyliği'nin başşehri Kütahya'da (1371-76?) doğmuştur.³ Tarihte Şeyhî namıyla dört Türk şairinin daha yer aldığı bilinmektedir. Şeyhî'yi diğer şairlerden ayırt etmemizi sağlayan en önemli özellik şairin Germiyanlı olmasıdır.⁴ Kaynaklarda Şeyhî'nin ismi Yûsuf Sinân ve Yûsuf Sinânü'd-dîn şeklinde verilmiştir.⁵ Şeyhî'nin adının Yûsuf olduğunu Şeyhî Divanı'nda yer alan:

Şāhā murādi Yūsuf-ı Şeyhî'nüñ ol durur

Kim bu sa 'ādet işigine bendevār ola IVMus/7/4

Tek şalā eyle şehā yoluña baş oynamağa

Çadem evvelde başan Yūsuf-i Şeyhî mi degül 113G/7

¹ Kazım Köktekin, *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2008, 1.

² Köktekin, 2.

³ Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, 11.

⁴ Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, (4.bs.), Akçağ Yayınları., Ankara 2004, 13.

⁵ Halit Biletekin, *Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 11.

*Dün saçınıñ küfrine cānuñı terk it bugün
Yūsuf-ı Şeyhî iseñ bilelüm İslāmuñı 178G/7*

beyitlerden çıkarmak mümkündür.

Şeyhî'nin ailesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak 825 (1422) yılında düzenlenen iki vakfiyeden birinde adı Sinân b. Mecdüddin, diğesinde ise Yusuf b. Ahmed b. Seyyidî olarak kaydedilmiştir. Bu vakfiyelerden yola çıkarak babasının adının Mecdüddin Ahmed olduğu söylenebilir.⁶

Şeyhî tahsilini şair Ahmedî başta olmak üzere dönemin büyük âlimlerden görmüştür. Daha sonra ilmini ilerletmek için İran'a gitmiş, orada edebiyatın yanı sıra tıp ve tasavvuf alanlarında da eğitim görmüştür.⁷ Şeyhî burada aldığı tıp eğitimiyle göz hekimliğinde oldukça ilerlemiştir. Bu durum Şeyhî'ye söylenen övücü sözlerden anlaşılmaktadır.⁸ Şeyhî'nin göz hekimliğinde şöhret kazanmasının önemli vesilelerinden biri Çelebi Sultan Mehmed'i tedavi etmesidir.⁹ Şeyhî'nin şairlikteki ve göz hekimliğindeki başarısı dönemin diğer âlimlerinin Şeyhî'den övgüyle söz etmesini sağlamıştır. Bir gün Ak Şemsettin dervişleriyle hasbihâl ederken birden başını kaldırır ve birkaç kez "Aferin behey Germiyan Türkü!..." der. Sebebini soranlara ise şunları söyler: *Alem-i sülukta meratib-i anasırdan meratib-i eflake uruc eyledim. Dördüncü kat göğe çıktım. Ordaki melâikeye emr olunmuş bu beyti okurlar:*

*Ey kemâl-i kudretin nefhinde c âlem bir nefes
V'ey celâl-i izzetin bahrinde dünyâ keff ü hes*

Bu beyiti niçin okursunuz, dedim ve eyittiler: Germiyan ilinde Şeyhî adlı bir şair vardır. Bu beyiti o söyledi ve Allahu Teâlâ'ya hoş geldi. Bize buyurdu bu beyti tesbih ettik.

Rivayete göre bu haber Şeyhî'ye müjdelenmiş ve o da bu haberden sonra daha çok şiir yazmıştır.¹⁰

---

⁶ Faruk Kadri Timurtaş, "Şeyhî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, V, 1954, 95.

⁷ İsen, Kurnaz, 11.

⁸ Biltekin, 16.

⁹ Biltekin, 17-18-19.

¹⁰ İsen, Kurnaz, 12.

Germiyanlı Şeyhî tasavvufa olan ilgisiyle de dikkat çekmektedir. Şeyhî'nin şiirlerinde tasavvuf iki şekilde ifade edilmektedir: Bunlardan ilki; tevhitlerde görülen ilmî, didaktik ve sade tarzı; ikincisi ise gazellerde aşkın heyecanını coşkun bir dille veren lirik tarzıdır.¹¹

Şeyhî'nin tasavvufu ilmüne ustalıkla yansıtması onun İran'da iyi bir tasavvuf eğitimi aldığını göstermektedir. Şeyhî'nin ilmünü genişletip İran'dan döndüğünde Hacı Bayram Veli'ye intisap ettiği Latîfî tezkiresinde belirtilir¹² ve mahlasının da Hacı Bayram Veli tarafından verildiği bilinir.¹³

Şeyhî'nin gerek kaside ve gazellerindeki başarısı gerek tasavvufu şiirlerinde ustalıkla işlemesi kendinden sonra gelen Ahmet Paşa ve Necati üzerinde etki yaratmıştır. Mesnevileriyle de Fuzûlî'ye kadar namını taşımıştır.¹⁴

Şeyhî'nin ölümü hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. 1431 yılında 60 yaşında öldüğü ve mezarının Kütahya yakınlarında, Dumlupınar'ın Çifte Pınar Köyü civarında olduğu kayıtlarda yer almaktadır.¹⁵

II. ESERLERİ

Şeyhî'nin *Har-name*, *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Divan* adlarıyla kaleme aldığı üç eseri vardır. Bu eserlerin dışında Şeyhî'ye ait olduğu düşünülen tıp ve akait konusunda yazılmış eserlerin de varlığı bazı kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklarda Şeyhî'nin Attar'ın *Hâb-name* isimli eserini nazmen tercüme ettiğinden ve *Ney-name* adında bir eserinin var olduğundan da söz edilmektedir.¹⁶

A. Har-name

126 beyitlik küçük bir mesnevi olan *Har-name* isimli eser, aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır.¹⁷

---

¹¹ İsen, Kurnaz, 16.

¹² Biltekin, 19-20-21.

¹³ Köktekin, 51.

¹⁴ Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları*, TDK Yay., İstanbul 1942, 7.

¹⁵ İsen, Kurnaz, 13.

¹⁶ Biltekin, 33.

¹⁷ İsen, Kurnaz, 15.

Har-name’de tevhit, naat, medhiyye, esas hikâye ve dua bölümleri belli bir uyum içerisinde aktarılmıştır. Har-name, hicivlerindeki inceliği ve kuvvetli tasvirleriyle mizah edebiyatının ilk şaheseri sayılmaktadır.¹⁸ Şeyhî’nin bu eseri, Firdevsî’nin Şey-name’si’nde geçen ve Fahrî’nin Hüsrev ü Şîrîn’inde yer alan bir hikâyede zikredilen “*Ki varmıştı eşek kim bula boynuz / Kulkatan çıktı oldu hâli yavuz*” cümlelerinden yola çıkarak yazdığı belirtilmektedir. Eserin başında 7 beyitten oluşan tevhit vardır. Tevhitten sonra 5 beyitlik naat gelmektedir. Naatın hemen ardından devrin padişahı II. Murad’ı öven 26 beyitlik medhiyye bölümü vardır.¹⁹

Temiz bir Türkçeye ve mizahi bir üslupla yazılan mesnevi, sosyal tenkit içermesi bakımından da son derece önemlidir. Şeyhî; taşıdığı yergi kimliğiyle devrinin sosyal tenkidine ince, sıradanlığa kaçmayan, alaycı bir üslupla yaklaşmış ve Har-name’yi yazmıştır. Şeyhî, fabl örneği olan eserinde insanlara söyletmek istemediği sözleri daha saf ve hadiseleri idrak üstüne taşımada mazur olan hayvanlara söyletmiştir. Şair, hayal ile gerçeği yüzleştirmiş; eleştirisini mizah yoluyla dile getirmiştir.²⁰

Har-name’nin yazılış sebebi ve kime sunulduğuna dair değişik görüşler vardır. Bu görüşlerden biri şudur: Çelebi Mehmed’in Karaman Seferi sırasında (1415) hastalandığı ve Şeyhî tarafından tedavi edilince padişahın Şeyhî’ye Tokuzlar ya da Tokuzlu köyünü tımar olarak verdiği, Şeyhî’nin köye giderken eski tımar sahipleri tarafından saldırıya uğradığı bunun sonucu olarak da Har-name’yi ele aldığı söylenir.²¹ Başka bir görüşte Har-name’nin; II. Mehmed’in Şeyhî’yi çok beğenmesi ve onu veziri yapmak istemesi sonucu kaleme alındığı belirtilir. Şeyhî’yi çekemeyenlerin onun Nizâmî’nin hamsesi gibi bir eser meydana getirmesini isterler. Şeyhî bunun üzerine Nizami’nin eseri Hüsrev ü Şîrîn’inden 1000 beyiti alıp nazmedip padişaha sunar. Padişah memnun kalır. Şeyhî memleketine dönerken yolda saldırıya uğrar ve varını yoğunu saldırıda kaybeder. Bunun üzerine de Har-name’yi yazarak padişaha arz eder.²² Başka bir görüşte ise; bir otlakta semirmiş öküzleri gören zayıf bir eşeğin onlara imrenmesi ve onları kıskanması tasvir edilmiştir. Eşek kendisi ve öküzler arasındaki bu ciddi farkın sebebinin eşeklerin

---

¹⁸ İsen, Kurnaz, 15.

¹⁹ Mehmet Özdemir, *Har-name*, (2. Bs.), Kapı Yay., İstanbul 2017, 4-5.

²⁰ Mehmet Özdemir, “Har-namenin Tahkiye Dışındaki Bölümlerine Şekil ve Muhteva Açısından Bakış”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 2010, 70.

²¹ İsen, Kurnaz, 15

²² İsen, Kurnaz, 15.

en akıllısına sorar. Eşek; öküzlerin tarladaki buğdayı işlediklerini öğrenince kendisi de tarlada çalışmak ister. Fakat tarlada olgunlaşmış mahsulü görüp dayanamaz ve tarlayı harap eder. Tarla sahibi bu durum karşısında eşeğe çok kızar, döver, kulaklarını ve kuyruğunu keser. Şeyhî de bu hikâyenin manzumesinin sonunda hikâyeyi kendi içinde bulunduğu duruma benzeterek Hünkârdan adalet diler.²³

B. Hüsrev ü Şîrîn

Hüsrev u Şîrîn, II. Murat adına Kütahya’da yazılan bir mesnevidir. 6944 beyitten oluşan eserin başında aruz vezninin “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmış 775 beyitlik 13 şiir yer alır.²⁴

Eser, II. Murat medhiyelerinden meydana gelir ve esas hikâye 11 ana bölümden oluşmaktadır. Eserin içinde Hüsrev, Şîrîn ve Ferhat ağzından söylenmiş 26 gazelin yanı sıra bir de münacat bulunmaktadır. Ayrıca Ferhad dilinden bir tercî-i bend de yer almaktadır. Bu şiirlerin tamamı Şeyhî Divanı’nda da yer almıştır.²⁵

İran ve Türk edebiyatlarında pek çok şair tarafından nazmedilen²⁶ Hüsrev ü Şîrîn, Nizâmî’nin *Penç Genç* (Beş Hazne) isimli hamsesinde yer alan bir hikâyeden tercüme edilmiştir. Bu şairler arasından Ali Şir Nevaî, esere yorumunu katıp eseri sıradan bir tercüme olmanın ötesine taşımıştır. Çağatay sahasında Ali Şir Nevaî’nin göstermiş olduğu bu başarıyı Anadolu sahasında da Şeyhî göstermiştir.²⁷ Şeyhî’nin bu tercümeyi bitirmeye ömrünün yetmediği ve tercümenin kalanının yeğeni Cemâlî tarafından tamamlandığı rivayet olunur.²⁸

Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi Tanzimat döneminde tiyatro şekline de getirilmiştir ancak eseri tiyatroya uyarlayan kişinin kim olduğu bilinmemektedir. O sıralarda Leyla ve Mecnun hikâyesinin de tiyatro şekline getirilip oynanması sebebiyle Hüsrev ü Şîrîn’in de yazılıp bastırıldığı bilinmektedir. Fakat oyunun sahnelenip sahnelenmediği hususunda net bir bilgi yoktur.²⁹

²³ Tarlan, *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları*, 6-7.

²⁴ İsen, Kurnaz, 14.

²⁵ İsen, Kurnaz, 14.

²⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968, 3.

²⁷ Ahmet Doğan, “Eski Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Hüsn ü Aşk”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9), 2007, 390.

²⁸ Tarlan, *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları*, 7.

²⁹ Tarlan, *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları*, 7.

Faruk Kadri Timurtaş tarafından Hüsrev ü Şîrîn tenkitli metin ve etraflı bir incelemeyle beraber yayımlanmıştır. (İstanbul 1963)³⁰

C. Divan

Şeyhî Divanı orta hacimlidir. Şeyhî Divanı'na ait İstanbul Kütüphanesinde birbirinden farklı beş nüsha bulunmaktadır. Bu nüshalardan en hacimlisi 98 varaktan oluşmuştur. Bu bilgiye dayanarak yapıtın küçük olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Divan içerisinde; 15 kadise, 4 tercii bend, 2 terkîb-i bend, 1 mesnevi, 2 müstezat ve 202 gazelden bulunmaktadır.³²

1. Divan Nüshaları

Halit Biltekin *Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* adlı doktora tezini hazırlarken yapmış olduğu araştırmalarda Şeyhî Divanı'na ait 11 nüsha tespit etmiş³³ bu nüshalardan sadece 8 tanesine ulaşabilmiştir. Bu nüshalar şöyledir:

a. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Manzum Eserler No: 238 = M

Nüsha, 172x152-98x130 mm ölçülerinde, 13 satırdan oluşmaktadır. Eser, âbâdî kâğıda yer yer harekeli bir şekilde yazılmış, üstü kâğıt kaplı kırmızı meşin cilt içerisinde 98 yapraktan oluşmuştur. Müstensihî belli olmayan bu nüsha, H.842/M.1438-1439 tarihinde yazıya aktarılmıştır.³⁴

Nüsha içerisinde 14 kaside, 1 mesnevi (Har-name), 3 terciibent, 2 terkihibent, 190 gazel ve 2 müstezat yer almaktadır. Bu nüsha, Ali Nihat Tarlan tarafından *Şeyhî Divanı Nüsha Farkları ve Tarama Sözlüğü* ismiyle 1942'de tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.³⁵

Nüshada; kasideler ve musammatlar belli bir sıraya göre yazılmamıştır. Ayrıca yazmanın 43 ve 44. sayfalarında bir eksiklik vardır.³⁶

---

³⁰ İsen, Kurnaz, 14.

³¹ Faruk Kadri Timurtaş, "Şeyhî'nin Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XI, 1961, 99-100.

³² Biltekin, 33.

³³ Biltekin, 2.

³⁴ Biltekin, 2.

³⁵ Biltekin, 2.

³⁶ Biltekin, 2.

b. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 2804 = Ü1

Bu nüsha, 245x155-145x72 mm ölçülerindedir. Kalın âbâdî kâğıda talik yazıyla harekesiz yazılmış eser, 21 satırdan oluşmuştur. Mukavva bir cilt içinde 65 varaktan meydana gelmiştir. Nüshanın müstensihî ve yazıya geçiriliş tarihi belli değildir. Nüsha içerisinde; Har-name mesnevisi³⁷, 14 kaside, 3 terciibent , 2 terkibibent, 2 müstezat ve 196 gazel vardır.³⁸

c. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 324 = Ü2

Nüsha, 225x260-180x120 mm ölçülerindedir. Her sayfasında 13 satır bulunur. Eser, kahverengi meşin cilt içerisinde yer almaktadır. Hareke kullanılarak talik kırması hatla yazılan nüsha, 74 varaktan oluşmaktadır.³⁹

Nüsha içerisinde; 11 kaside, 3 terciibent, 2 terkibibent, 2 müstezat ve 116 gazel yer almaktadır. Har-name mesnevisi nüshada yer almamaktadır. Yazmada sayfa eksiklikleri vardır. Kaside ve musammatlar karışık olarak tertip edilmiştir.

d. Mısır Kahire Millî Kütüphanesi = K

Nüsha, 71 varaktan oluşur. Her sayfada 15 satır vardır. Harekesiz nesih hatla yazılan yazmanın başında ve sonunda okunamayan bir mühür bulunmaktadır.⁴⁰

Nüshada; 14 kaside, 4 terciibent, 2 terkibibent, 1 müstezat ve 149 gazel yer almaktadır. Kasidelerin ve musammatların karışık şekilde verildiği bu eserde, diğer nüshalarda bulunmayan iki gazelin varlığından da söz edilir.⁴¹

e. Dil ve Tarih-Coğrafya Kütüphanesi Muzaffer Ozak I No: 1143 = D.

Nüshanın her bir sayfası 14 satırlı ve harekelidir. Talik hatla yazılmıştır. Nüsha H.897/M.1491-92 tarihinde kopya edilmiştir. Har-name mesnevisinin de bulunduğu bu nüshada; 13 kaside, 3 terciibent, 2 terkibibent, 2 müstezat ve 129 gazel yer almaktadır.⁴²

---

³⁷ Biltekin, 2.

³⁸ Biltekin, 2.

³⁹ Biltekin, 3.

⁴⁰ Biltekin, 3.

⁴¹ Biltekin, 4.

⁴² Biltekin, 4.

f. Bayezit Umumî Kütüphanesi No: 5764 = B

Nüsha 175x115-125x73 mm ölçülerindedir. Her bir sayfasında 15 satır vardır. Abâdî kâğıda harekesiz talik hat kullanılarak yazılmış olan nüsha; meşin bir cilt içindedir ve 78 varaktan oluşmuştur.⁴³

Yazmada; 15 kaside, 1 mesnevi, 3 terciibent, 2 terkibibent, 2 müstezat ve 153 gazel yer almaktadır.⁴⁴

g. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kısmı No:3298 = S

Nüshanın; her bir sayfası 26 satırdan oluşmaktadır. Âbâdî kâğıda harekesiz talik hatla yazılan eser, kırmızı bezle kaplı mukavva cilt içerisinde yer almaktadır.⁴⁵

Nüshada; 10 kaside, 2 mesnevi (biri Har-name), 4 terciibent, 2 terkibibent ve 33 gazel bulunmaktadır.⁴⁶

h. Tuhfe-i Şeyhî

Yazmanın kâğıt ve cilt özellikleri hakkında bilgi edinilmemiştir. 125x16 (95x145) mm ölçülerinde olan nüshanın her bir sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. Yer yer hareke kullanılarak nesih yazıyla yazılmıştır. Nüshada; 12 kaside, Har-name, 3 terciibent, 1 terkibibent ve 18 gazel yer almaktadır.⁴⁷

Halit Biltekin eksik olduğunu düşündüğü bu nüshayı karşılaştırmasına dahil etmemiştir.⁴⁸

2. Divan Üzerine Yapılan Çalışmalar

Şeyhî Divanı'nın en eski nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesinde Ali Emirî Manzum Eserler Bölümünde bulunmaktadır. Bu nüshaya, Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları* (TDK yayınları, İstanbul, 1942) adlı eserinde yer vermiştir. Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan bu çalışma, Şeyhî Divanı üzerine yapılan ilk inceleme olması itibarıyla önemlidir. Ali Nihat Tarlan'ın Şeyhî

---

⁴³ Biltekin, 5.

⁴⁴ Biltekin, 5.

⁴⁵ Biltekin, 5.

⁴⁶ Biltekin, 5.

⁴⁷ Biltekin, 6.

⁴⁸ Biltekin, 6.

Divanı üzerine bir başka çalışması *da Şeyhî Divanı'nı Tetkit* (Akçağ Yayınları, Ankara 2004)'tir.

Şeyhî Divanı sonraki yıllarda da birçok araştırmacı tarafında edebî açıdan incelenmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunun makale ve tez türünde olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir:

Alevoğlu. Damla, “*Şeyhî Divanı'dan Seçilen Elli Gazelin Şerhi*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.

Bayrak, Ömriye, “*Şeyhî ve Nedim Divanlarında Sevgili*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, AfyonKarahisar, 2012.

Biltekin, Halit, “*Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

Cankurt Hasan, “*Şeyhî'nin Gazellerine Tasavvufi Bakış*” *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, C. V, 2016, 321-349.

Çalışkan, Hüsametdin, “*Şeyhî Divanı'dan Seçilen Elli Gazelin Şerhi*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009.

Çoruh, Nesrin, “*XV. yüzyıl Mesnevilerinden Hamdi'nin Yusuf u Züleyha, Cem Sultanın Cemşid ü Hurşid ve Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inin Modern Roman Unsurları Açısından Değerlendirilmesi*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2003.

Çulhaoğlu, Gülşen, “*Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Aşk İlişkileri*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Doğan, Ahmet, “*Eski Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Hüsrev ü Aşk*” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V, 2007, 389-400.

Eğri, Sadettin, “Tabip Şair Şeyhî ve Kenzü’l Menâfi Risâlesi” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXIX, 2015, 263-277.

Ekşioğlu, Serap, “Şeyhî Divanı’nda Arkaik Sözcükler” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. III, 2015, 378-387.

Etlik, Battal, “İstanbul Türk ve İslam Müzesinde Bulunan Timurlu Dönemine Ait Yazma Eserlerden Şerafettin Yezdi’nin Zafernamesi, Şeyhî’nin Hüsrev ü Şîrîn’i ve Kirmani’nin Hamsesi’nde Tezhip ve Minyatürler” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.

İsen, Mustafa, Kurnaz, Cemal, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

Kesik, Beyhan, “Şeyhî (Yusuf Sinaneddin)’nin Yayımlanmamış Eserleri” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. III, 2018.

Kılıç, Muzaffer, “Divan Şiirinde Bir Hayvan Masalı: Har-name” *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, C. III, 2011, 1967-1982.

Kıpçak, Mehmet, “Şeyhî’nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Kişiler ve Eserin Şekil, Dil ve Üslup İncelemesi” Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 1999.

Özdemir, Mehmet, “Har-name’nin Tahkiye Dışındaki Bölümlerine Şekil ve Muhteva Açısından Bakış” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, Uşak 2010, 68-82.

Özdemir, Mehmet, *Har-name*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017.

Tarlan, Ali Nihat, “Şeyhî’nin Dili Hakkında” *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, 1934, 49-61.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî’nin Har-mâmesi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Şeyhî’nin Hayatı ve Şahsiyeti” *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, C. XI, İstanbul 1961, 91-120.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Şeyhî’nin Şöhreti ve Tesiri” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. VIII, 1958, 84-89.

Bu çalışmaların dışında Şeyhî Divanı ve Şeyhî üzerine yapılmış bir bildiri de bulunmaktadır:

Bugan, Funda, “Şeyhî'nin Har-namesi'nde Hicvin Mizahla Güçlendirilmesi” *International Social Research Congress*, (20-22 Nisan), İstanbul 2017.

3. Şeyhî Divanı'nda Dil ve İmla

Şeyhî'nin dili dönemine göre oldukça sadedir. Şeyhî Divanı'nda günümüzde kullanılmayan bazı Türkçe kelimelerin varlığı divanın Türk dili açısından zenginliğini göstermektedir. Şeyhî Divanı'nda kullanılan ancak günümüze taşınamayan bazı Türkçe kelime ve edatların varlığı dil açısından önem arz etmektedir. Bu kelime ve edatların zamanla şekli değişmiştir ve günümüze taşınanlar anlam kaymasına uğramıştır.⁴⁹

Aşağıda yapıtın dil ve imla özellikleri maddeler halinde verilmiştir:

a) Şeyhî, şiirlerinde aruzu başarıyla kullanmıştır. Redif ve kafiye konusunda titizlik göstermiş, kelime ve ek halindeki rediflerin büyük çoğunluğunu Türkçeden seçmiştir:

Girü buhl oldı bir ağaç tamuda

Tağılmış kökleri 'âlem kamuda Ms/31

Nergislerüñ nice ki mey-i ergavân çeker

Cânına nüş ola ki riyāsuz revân çeker 20Gz/1

b) Şeyhî Divanı'nda az da olsa atasözlerinin ve deyimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir:

Devrân ki hâdisât ile her gice yüklüdür

Gün toğmadan neler toğa kim bile nâ-gehân VIMus/1/6

Nite añlar ganî muhtâç hâlin

Ne bilsün toğ olanlar ac hâlin Ms/73

Nice yüz sürmesün atıñdan düşen na^c le felek

Güşvâr-ı mâhı vü tâc-ı ser-i keyvânıdur 9Ks/36

---

⁴⁹ Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkit*, 283.

*Ne 'aceb ger yüz ura Hızr u Sikender kapuña
Ki işigünnden akar çeşme-i hayvân-ı kerem 11Ks/13*

*Bu hikmete nazar itmez meger ulü'l-ebşâr
Bu fikre 'aql irürmez megeruli'l-elbâb 13Ks/4*

*Ger el vire şanem-i gül-ruh u semen-sîmâ
Yüzini kıble idin kaşları hamın mihrâb 13Ks/22*

***Baş urup** ayağıña el bağlar
Sen ayağ içecek benîñ ü benât 15Ks/34*

*Şeyhî 'ye çün za'îfdür rahm it
Niçeme dirler anı yabana at 15Ks/38*

c) Şeyhî şiiirlerinde Farsça ve Türkçe kelimeleri kullanarak tamlamalar oluşturmuştur. Tamlamalarında teşbih sanatını sıkça kullanmıştır:

*Lâle yañağun gonce lebün yādına her dem
Tolar gözümüñ cāmına hün-ı ciger iy dost 13Gz/2*

*Cân mürği kim tolaşdı kara zülfi ağına
Müşkil duzağa düşdi 'aceb ola mı rehâ 1Gz/3*

*Serv olmaz ise bende gey ahmağdur ol tavîl
Ķaddün şanevberin görüp âzâd u ser-bülend 18Gz/4*

d) Şeyhî'nin teşbih sanatını icrâ ederken soyut kavramları somut kavramlara benzetmesi dikkatleri çekmiştir ve bunu daha çok gazellerinde görmek mümkündür:

*Şaçlaruñ dām-ı belâdur düşen ol sevdāya
Bulmaz anda vefâ vü bulısar anda vefât 15Gz/4*

*Cihân şayd-ı ser-pençeñ olursa Şeyhî
Ecel şîrinüñ bir şikârına degmez 85Gz/7*

***Ķayret dikenlerinde** ciger pâre pâredür
Her bir hasîs oturalı sen gül-'izâr ile 154Gz/2*

e) Şeyhî'nin şiiirleri konuşma diline yakın bir sadeliktedir. Bu sadeliği şiiirlerine ustaca yansıtmıştır:

Ƙapuñdan özge bulunmadı çün penāh baña
Uş işigüñ tozıdur yine secdegāh baña 3Gz/1

Yā Rab bu zulm u fitne zamānından el-amān
Āmīn iden bu virde belādan emīn ola 2Gz/3

Göñül almağa kılduñ āl iy dost
Ne göñül cānı dağı al iy dost 10Gz/1

f) Günümüzde kullanılmayan birçok Türkçe kelimeyi Şeyhî Divanı'nda bulmak mümkündür:

Nigārā haddüñüñ luftı komadı gülde reng ü bñ
Apardı gözlerüñ sihri gözinden nergisüñ uyhu 150Gz/1

Şaçmış tozuñi gülşen-i firdevse bād-ı şubh
Rıdvān bölük bölük yügürür kim ala **belek** IMus/5/3

İy riyālu 'ameli **aşşulu** bilen şūfī
Gider ol fikri ki ĩmāna ziyāndur bilürem 125Gz/6

Nice ciger bu hasret ile pāre pāredür
İşi sağı vñ aş **ağı** oldu şuyı kan VIMus/1/7

Sebzede **ağıllanıcak** ay yüzi
Degmeye bir arpa bu hırmende gül 110Gz/7

Nice tākat getürmişdür bu envār-ı tecellīye
Meger kim **berk** imiş yā Rab göñüller Tūr-ı Mūsā'dan 140Gz/3

Yüz yıl **yilirse** yıl gibi oduñda yanmayan
Ƙaldı hevesde bilmedi 'ışk u hevā nedür 30Gz/3

Yaşum yiler ki yilden öñürdi vñ ala gerdüñ
Didiim ki **ivme** epsem didi bir izin öpsem 8Ks/33

III. TEZ ÇALIŞMASININ ESASLARI

A. Amaç ve Yöntem

15 kaside, 4 terciibent, 2 terkihibent, 1 mesbevi, 2 müstezat ve 204 gazelden oluşan Şeyhî Divanı daha önce birçok araştırmacı tarafından tetkik edilmiştir ancak eser dil bilgisel açıdan incelenmemiştir. Bu durum tarafımızca Türkoloji için bir eksiklik olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Şeyhî Divanı'nın yazım, ses ve şekil bilgisi özelliklerinin incelenip eserin Türk dilindeki yerinin tespiti amaçlanmış ve çalışmanın eser üzerine yapılacak olan diğer araştırmalara kaynaklık etmesi hedeflenmiştir.

Şeyhî Divanı'nın yazım özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak için İstanbul Millet Kütüphanesinde Emirî Manzum Eserler Bölümünde kayıtlı olan Har-name'yi de içine alan nüsha esas alınmıştır. Bu nüsha Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları* adlı eserde yer almaktadır ve en eski nüsha olması itibarıyla önem arz etmektedir.

Şeyhî Divanı'nın ses ve şekil özellikleri tespit edilirken Halit Biltekin'in yedi nüshayı karşılaştırarak hazırlamış olduğu *Şeyhî Divanı (İnceleme-Tenkitletli Metin-Dizin)* adlı çalışması esas alınmıştır.

B. İnceleme Yöntemi ve Teknikler

1. Örnek Alınan Çalışmalar

Şeyhî Divanı'nın yazım özellikleri tespit edilirken Muharrem Daşdemir tarafından hazırlanmış olan *Keşfü'l Me'ânî* adlı çalışmanın yazılış özellikleri bölümünden faydalanılmıştır. Çalışmanın ses ve şekil bilgisi bölümlerinde ise Hüsna Kotan tarafından hazırlanan *Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı (Dil İncelemesi – Metin – Dizin)* adlı yüksek lisans tezi ve *Yunus Emre Divanı'nın Söz Dizimi* başlıklı doktora tezi örnek alınmıştır.

2. Esas Alınan Metin

Çalışmada, Halit Biltekin'in *Şeyhî Divanı (İnceleme – Tenkitletli Metin – Dizin)* isimli Şeyhî Divanı'nın yedi nüshasını karşılaştırarak hazırladığı doktora tezi esas alınmıştır.

Halit Biltekin çalışmasını üç bölümde incelemiştir. Biltekin, birinci bölümde Şeyhî ile ilgili kaynakları derlemiştir. İkinci bölümde Şeyhî'nin hayatı ve eserlerini vermiştir. Üçüncü bölümde ise Şeyhî'nin edebî kişiliği üzerinde durmuştur. Eserin metin kısmı çalışmamızda esas alınan bölümdür. Esas alınan eser, Şeyhî Divanı hakkında bugüne kadar yapılan en kapsamlı çalışma olmasıyla önem arz etmektedir.

3. Künye Bilgilerinin Gösterilmesi

“Şeyhî Divanı'nın Dil Bilgisel Açıdan İncelenmesi” adlı çalışmamızda Yazılış Özellikleri bölümünde örnek kelimelerin sonunda verilen ikili künyede verilen ilk sayılar, yazmanın M nüshasındaki sayfa numaralarını işaret ederken eğik çizgiden sonraki sayılar beyitin kaçınıcı satırda yer aldığını bildirmektedir. Sayıların yanındaki a/b harfleri ise; örnek gösterilen kelimenin birinci mısradan mı yoksa ikinci mısradan mı alındığını belirtmektedir. a harfi, örnek kelimenin ilk mısradan alındığını gösterirken b harfi; örnek kelimenin ikinci mısradan alındığına işaret etmektedir.

Çalışmanın Ses ve Şekil Bilgisi bölümlerinde örnek beyitlerin sonunda verilen ikili künyede; birinci kısaltma şiirin gazelden mi kasideden mi yoksa mesneviden mi alındığını işaret ederken ikinci kısaltma (eğik çizgiden sonra olan kısım) beyit numarası belirtilmektedir. Örneğin:

Nice bunuñ gibi gice kim kanlar ağlayam

Süzân gamile fûrkatüñ odında çün kebâb 12Ks/15

Üçlü künyelerde ise; roma rakamıyla verilen ilk bilgi kaçınıcı musammatın örnek verildiğini, ikinci bilgi musammatın sayısını, üçüncü bilgi ise musammatın beyit numarasına işaret etmektedir.

Taşuñ içi taşta tağıla tağ

Yazsam gam u şerh-i iştiyâkı IIMsn/4/6

Örnek beyitlerdeki künye bilgilerinin gösterilmesinde, Halit Biltekin'in *Şeyhî Divanı (İnceleme –Tenkitli Metin – Dizin)* isimli doktora tezinin metin kısmında yer alan numaralara bağlı kalınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYHÎ DİVANI'NIN YAZILIŞ ÖZELLİKLERİ

1. YAZILIŞ ÖZELLİKLERİ

EAT eserlerinde Uygur ve Arap-Fars imlasının etkileri görülmektedir. Bu geleneğin etkisiyle Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan eserlerde düzenli bir imladan söz edilemez. Bu nedenle XIII, XIV ve XV. yüzyıllarda ortaya konulan eserler imla birliğinden yoksundur. Bu yüzyılların imlasında - hatta yüzyılın kendi içinde bile - birtakım tutarsızlıklar olması muhtemeldir. Bu tutarsızlıklar, yazarın veya şairin konuşma dilinin etkisi altında kalmasından kaynaklanabileceği gibi buna yazarın eğitim durumu da sebebiyet verebilir.⁵⁰

“Eski Anadolu Türkçesi belgeleri Arap alfabesi ile yazılmışlardır. Tek tek fonemlerin yazılışında iki ayrı yazı geleneği birbiriyle karşılaşır: 1. Uygur yazısı ve 2. Arapça-Farsça örneklerine götürülebilecek olan modern bir yazı.”

1. ye, yani Uygur yazı geleneğine tipik örnekler:

- a) Ünlülerin yazılması, mesela, كاتوروك getürüñ “getirin!”;
- b) ñ sesi için گورubunun kullanılması: گونل گونل “gönül”;
- c) Kalın sıradan kelimelerde de س kullanılması: ساقين sakın “sakın”;
- d) ç ve p'nin ج (c) ve ب (b) olarak yazılması: آچ “aç”, تاپا “doğru”;
- e) Bazı eklerin tabandan ayrı yazılması: اكسوك سوز eksüzsüz “eksiksiz”, لك لير yükler “yükler” vd.

2. ye, yani Arap-Fars yazı geleneğine tipik örnekler:

- a) Ünlülerin yazılmaması, mesela, يگرم “yirmi”;
- b) ñ için ن yahut ك'nin kullanılması: گوزن گوزن “gözün”, يكاغى yanağı “yanağı”;
- c) Klasik Osmanlıcada olduğu gibi, kalın sıradan kelimelerde ص kullanılması;
- d) چ (ç) ve پ (p) nin kullanılması;
- e) Eklerin kelime tabanından ayrılmaması;
- f) Vav elif yazılması, mesela, قايغوا kayğu ‘kaygı’;

⁵⁰ Köktekin, 59.

g) *Tenvin kullanılması*: المَدِّ *ölmedin* ‘ölmeden’, كَنْدَزِنْدًا *gendüzinden* “kendisinden”.⁵¹

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış birçok eserde bazı kelime ve eklerin klişeleşmiş olarak yazıldığını görmek mümkündür. Bununla birlikte iki şekilli ve hatta daha çok şekilli yazılan kelime (نجه/ نيجه/ كول/ كل, جاريلر / جاريه لر) ve eklere de (د/دى) rastlanılmaktadır.⁵² Bu duruma Şeyhî Divanı’nda da rastlamak mümkündür.

1.1. ÜNLÜLERİN YAZILIŞI

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olduğu gibi Şeyhî Divanı’nda da Türkçe kelimelerdeki ünlülerin yazımı çeşitlilik göstermektedir.⁵³ Türkçe kelimelerde görülen bu çeşitliliğin aksine Arapça ve Farsça kelimelerin yazımlarında farklılık yoktur. Eserde aruz vezni dikkate alınmasına rağmen bazen açık veya kapalı hecenin yazımına dikkat edilmemiştir.

Şeyhî Divanı’nda tespit edilen ünlüler: a, ā, ı, o, u, ū, e, i, ī, ö, ü, ’dür.

1.1.1. Kelime Başında Ünlülerin Yazımı

Eserde Türkçe kelimelerin başındaki ünlülerin yazımı şu şekildedir:

a : “a” sesi verilirken hem **hareke** tercih edilmiş hem de **harf (ا)** gösterilmiştir:

أ → ağar (أَعْرَ) 86/9a, avuçda (أَوْجَدَه) 31/5a, aldayımaz (الْدَيْمَزُ) 17/13b

آ → ay (آي) 168/10b, avlanmağa (أَوْلْتَمَغَه) 106/9b

e : “e” sesi de aynı “a” sesi gibi hem **hareke** hem de **harfle (ا)** verilmiştir:

آ → eyledüm (أَيْلُدُم) 24/11a, eli (أَلِي) 4/13a, emsem (أَمْسَم) 168/2a, elüme (أَلْمَه) 176/6b

ı : Bu harf kelime başında gösterilirken “**elif**” (ا) harfinden sonra **hareke** verilmiştir:

⁵¹ Mansuroğlu, M., “Eski Osmanlıca” (1979), (Çev.: Mehmet Akalın), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, 249-250.

⁵² Köktekin, 60.

⁵³ Sedit Yüksel, *Işk-name (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1965, 22.

! → ırah (اِرْح) 74/10a

i : “i” sesi kelime başında bazen “elif” (ا) ve harekeyle birlikte bazen “elif” ve “i” harfi ile beraber gösterilirken bazen de sadece “elif” harfi ile verilmiştir:

! → ıssine (اِسْن) 32/11b, ışıtmezlenesin (اِشْتَمَزْلَنَسِين) 164/2b, ılerü (اَلْرُو) 101/7b,

it (اِت) 164/1a

! → içinde (اِيْجَنْدَه) 10/5b

! → içinde (اِجَنْدَه) 11/3a

o : “o” harfi bazen “elif” ve “ı” ile verilirken bazen “elif”, “ı” ve harekeyle birlikte verilmiştir:

! → odına (اودنه) 189/2a, oturalı (اوتورَل) 147/10b, oğuridi (اَوْقُرِيْدِي) 28/2a

! → oranıdır (اُوْرَانْدِر) 24/11b

ö : Bu ses, bazen “elif”, hareke ve “ı” harfi, bazen “elif” ve harekeyle bazen “elif” ve “ı” harfi ile verilirken bazen de sadece “elif” ile gösterilmiştir:

! → öküşdür (اُوْكُشْدُر) 83/9a

! → öküş (اُكُش) 85/12a, özini (اُذِيْن) 96/8b, öñdüm(i)di (اُكْدُمْدِي) 131/7a

! → örtürme (اوترمه) 165/5b

! → ögüt (اوكُت) 91/12b

u : “u” harfi, bazen “elif”, hareke ve harfle (و), bazen “elif” ve harfle (و), bazen de sadece “elif” ile gösterilmiştir:

! → uçmağ (اُوْجَمَق) 140/10b

! → ulurağdur (اولورقدر) 93/10b, uşanma (اوصنم) 173/8a,

! → urmağa (ارمغه) 150/6b, uyğı (اِيْخُو) 136/5a

ü : Bu ses, bazen “elif” ve harekeyle, bazen “elif”, hareke ve harfle (و) bazen de sadece “elif” ile gösterilmiştir:

! → üzere (اُزْرَه) 22/2a

! → üstine (استينه) 176/6b, üstühān (استخوان) 37/7b, üstine (استنه) 37/1a,

üzre (ازره) 186/9b

üç (أوچ) 33/6b

Bazı derilme örneklerinde kelime başındaki ünlüyü gösteren harf hazfedilmektedir:

n'ola (نله) 158/8a, n'ister (نستر) 136/1b

1.1.2. Kelime İçerisinde Ünlülerin Yazımı

a : Bu ünlü; bazen **harekeyle** bazen **hareke** ve **harfle** (ا) verilirken bazen de **harekesiz** ve **harfsiz** (ا) verilmiştir.

أ → yaşum (يأشوم) 151/6a

ا → varam (وارام) 143/1b

ـ → uşanmaduñ mı (اوصنمدم) 151/3b

ـ → qanda (قنده) 142/9b

e : “e” harfi verilirken bazı kelimelerde, kelime içerisinde **harekeyle** gösterilmiş bazen de bu harf **harekesiz** verilmiştir.

ـ → senüñ (سنگ) 32/6b, gelür (گلور) 84/3b

ـ → geçdi (كجد) 175/11a ve degül (دكل) 183/10b.

ı : “ı” sesi **harekeli** verilmiştir:

ـ bıraıdı (برقدي) 185/7a, bırakmış idi (برقمشيد) 30/4a, kı lup (قلب) 30/11b,

kı lucuñ (قلاجگ) 32/4b

i : Türkçe kelimelerin yazımında “i” sesi, bazen **harekeyle** bazen **harfle** (ى) gösterilmiş; bazen de **hareke** ve **harf** olmadan verilmiştir:

ـ → bigi (بكي) 32/4a, biñ (بگ) 81/2b

ي → bigi (بيكي) 32/8b

o : “o” harfinin kelime içerisindeki yazımı ; bazen **harfle** (و) bazen **harekeyle** bazen hem **hareke** hem **harfle** (و) verilirken bazen de **hareke** ve **harf** verilmeden gösterilmiştir:

و → qoya (قويه) 169/2b,

ُ → qovar (قُور) 91/6a

– → yok (يق) 178/7b

و → qoyam (قويم) 137/1a, yoqdur (يُوقدر) 82/8a, yaşum (يَأشُم) 151/6a,

dutar (دُوتار) 27/5b

ö : Bu ünlü, bazen harfle bazen **harekeyle** bazen de **hareke** ve **harf** (ق) kullanılmadan verilmiştir:

و → görmedi (كورمدى) 95/6a, gönül (كوغل) 75/5a

ُ → gözüm (كُزُم) 101/1a

– → gönül (كوغل) 75/5b, sözün (سزگ) 53/12a,

ُ → dördi (دُرد) 53/3a

u : Bu ünlünün yazımı çeşitlilik göstermektedir. Bazen **harekeyle** bazen **hareke** ve **harfle** (ق) bazen sadece **harfle** (ق) yazılırken bazı kelimelerde **hareke** ve **harf** (ق) olmadan da yazıldığı görülmüştür:

و → dutar (دُوتار) 27/5b

و → yudup (يودب) 160/7b,

ُ → bulsa (بُلسه) 91/7a

– → bulduq (بلدق) 152/9a, bulamaduñ (بلمادگ) 156/5a

ü : “ü” sesi bazen **harekeyle** bazen **harfle** (ق) bazen de **hareke** ve **harf** (ق) verilmeden gösterilmiştir:

ُ → degül (دُگل) 186/9a

و → gün (گون) 138/2a

– → degül (دگل) 100/2a ve yüzüm (يزم) 177/3b

1.1.3. Kelime Sonunda Ünlülerin Yazımı

a : “a” ünlüsü kelime sonunda bazı yerlerde **harfle** (l) gösterilirken bazı yerlerde **harf** (l) ve **hareke** kullanılmadan gösterilmiştir:

– → saqlar (سقلر) 173/5b

• → kara (قاره) 180/4b, aıla (اكله) 160/9a, uçmağa (اؤجمغه) 174/2b

Kelime sonunda “a” ünlüsünü gösteren “elif”, kendisinden sonra bir harf gelmişse ve vezin de med gerektirmiyorsa düşürülmüştür:

bağışlar (بغیشلر) 144/2b, saqlar (سقلر) 173/5b, ortada (أوزتده) 27/2a,

olmaya (أولميه) 27/9a

Metnimizde, kelimenin aslı; uzun ünlü (l) gerektirdiği halde güzel he (•) ile yazılan kelime tespit edilmiştir. Bu da aruz uygulamasında hataya sebebiyet vermiştir:

ya (يه) 30/5b

e : Bu ses, bazı yerlerde **harfle** (l) bazı yerlerde **harekeyle** gösterilirken bazı yerlerde **hareke** ve **harf** (l) kullanılmadan verilmiştir:

• → biledür (بله در) 182/10a, bile (بله) 150/3a

• → bileydi (بليدي) 166/11b

– → bile (بله) 80/2a

Kelime üzerine ek aldığı anda ekteki “e” harfini gösteren güzel he (•) çoğunlukla düşürülmektedir:

söylerse (سئيرسه) 28/1b, didiler (دديلر) 28/11a, diler (دلر) 90/10a, eyledi (ايلدي) 97/2a

Yukarıda bahsedilen durum Türkçe olmayan kelimeler için geçerli değildir:

bī-çārelere (بچاره لره) 105/5a, bī-çāreye (بچاره يه) 99/5b

ı : Bu ünlü gösterilirken bazen **harfle** (ı) bazen **hareke** ve **harfle** (ı) bazen de **hareke** ve **harf** (ı) verilmeden gösterilmiştir.

ı → daḥı (دخى) 172/7a

ı → daḥı (دخى) 136/1a

ı → sendaḥı (سندخ) 146/11a

– → altında (التنده) 3/4b

i : “i” sesi kimi bazen **harekeyle** bazen **harfle** (ى) bazen de **hareke** ve **harf** (ى) gösterilmeden verilmiştir:

ـ → dikildi (ديكـلد) 134/11b

ى → yidi (يدى) 163/3a, irişdi (ارشدى) 19/10b

– → iki (ايكى) 119/1b

o : Bu ünlü metin içerisinde bazen **harfle** (و) verilirken bazen de **harf** (و) ve **hareke** gösterilmeden verilmiştir:

و → kıo (فو) 71/6a, kıomaz (قومز) 72/11b, kıodı (قودى) 165/2b

– → yoııdur (يخدر) 166/3b ve yoıı (يخ) 14/7b

ö : Bu ünlü yazılırken yer yer **hareke** ve **harfle** (و) yer yer de sadece **hareke** kullanılarak yazılmıştır.

ـ → çözüp (جـزب) 72/3b, çöz (جـز) 76/9b

ؤ → çözer iken (جـوزرکن) 87/7a, göller (كـؤلـلر) 125/1a, dön (دـؤن) 25/2a

u : “u” sesi, bazen **harekeyle** bazen de **hareke** ve **harfle** (و) verilmiştir:

و → bu (بو) 126/6a, ayru (ايرو) 128/11a

ؤ şu (شـؤ) 127/1a

Farsça “u/ü” bağlacı, ünsüzle biten kelimelerden sonra **harfle** (و) veya **harekeyle** yazılmıştır:

(عرش و فرش و فوق و تحت و صاغ و صول و بش و بس) 3/6b tamlamasında **harfle** gösterilirken; ħulķ u zihī (خـلـقـ زهـى) 116/9a tamlamasında **hareke** ve **harf** (و) kullanılmadan verilmiştir.

1.2. ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI

Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türkçe kelimelerin yazımında, birbirine benzeyen bazı ünsüzlerin birbirleri yerine kullanıldıkları bilinmektedir. Bu ünsüzler: b- p, c-ç ve t-d’dir.

Ünsüzlerin yazılışında da ünlülerin yazımında olduğu gibi Uygur ve Arap-Fars imlasının etkisi kendini gösterir.

1.2.1. p ve ç Ünsüzlerinin Yazılışı

Eserde ç (چ) harfi genel olarak tek noktalı yani c (ج) olarak yazılmıştır: Bunun sebebi Arap imlasının model alınmasıdır.⁵⁴

çok (جۇق) 29/11a, içinde (ايجنده) 10/5b, üç (أوج) 33/6b, çıkardı (چقردى) 136/3b,
çeker (جكر) 163/8b

“ç” sesinin “c” olarak yazılması hususunu Farsça çār (چَار)115/9b ve çāram (چارام)142/10b kelimeleri haricinde de görmek mümkündür.

egerçi (اكرجه) 170/11a, bī-çāre (بجاره) 190/1a, çünkü (جونك) 5/10a, çār (جار) 6/10a,
çün (جون) 7/8a, ilaç (علاج) 136/5b

Aşağıdaki örneklerde “ç” harfinin noktalı kullanımı verilmiştir:

çıkarup (چقازب) 183/6b, çekmeye (چكْمِيَه) 32/6a, içürdi (اچُرْدِي) 126/12a,
çalar (چَلَر) 26/12b, açdıysa (اچديسه) 88/11a,

“P” (پ) harfi çoğu yerde “b” (ب) harfiyle gösterilmiştir:

gelüp (كلب) 16/5b, virüp (ورب) 72/6b, açup (اچب) 72/2b, c adl idüp (عدل اذب) 142/6b

Aşağıdaki örneklerde ise “p” (پ) nin yazımı (پ) harfi ile verilmiştir:

içüp (اچپ) 139/8b, arpa (آرپه) 122/9b, süpürem (سپُرم) 149/3a

Farsça kelimelerde “p”ler biçimlerini korumuştur:

pervāne (پروانه) 86/6b, peymāne (پيمانه) 154/1b, māh-peyker (ماه پيكر) 21/3a,

peyveste (پيوسته) 97/10a

⁵⁴ Muharrem Daşdemir, *Keşfü'l-Me'ani (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Güneş Vakfı Yay., Erzurum 2008, s. 61.

1.2.2. d-t Ünsüzlerinin Yazılışı

Eski Türkçede ön sesdeki kalın ve ince sıradan t'lerin bir kısmı, Eski Anadolu Türkçesinde sedalılaşılarak d'ye dönüşmüştür. d'ye dönüşenler dal (د) ile yazılmıştır.

datlusı (دتلوسى) 134/2a, **dağıdup** (داغذب) 72/3a, **duta** (دوتئه) 29/12b

dut (دث) 60/10a

Kalın sıradan kelimelerde ön seste bulunan ve d'ye dönmemiş ola t'ler ise ıtı (ط) ile yazılmıştır.

ıtatlu (طتلو) 136/6a, **ıtaşā** (طشه) 139/3a, **ıtāğ** (طاغ) 91/7b, **ıtar** (طار) 148/6b,

ıtanuğ (طنق) 73/4a

İç ve son ses durumundaki kalın sıradan t'ler ise genellikle t (ت) ile verilmektedir:

oturur (اوترر) 103/2b, **yatur** (يتر) 84/10a, **katı** (قتى) 88/8b, **kırtar** (قرتر) 141/7b

1.2.3. Üç Noktalı “kef”in (ك) Kullanımı

Kef harfinin “n” ya da “g” okunacağını göstermek için belli bir yol izlenilmemiştir. Çok az yerde kef harfi üç noktalı yazılmıştır:

yigdür (يكدُر) 139/12b, **biñ** (بئ) 133/9a, **öñince** (اوئنجه) 26/4b

Kef'in noktasız kullanıldığı kelimeler ise:

gerekmez (كركمز) 140/4b, **yig** (يگ) 183/11b, **gerek** (كرك) 183/5a, **biñ** (بئ) 136/6a, **didügi** (يدوكى) 129/10b, **aña** (اكه) 144/4b, **yañadan** (ياكدن) 169/4a, **göñül** (ككل) 170/12a

Örneklerden de yola çıkılarak kef'in yazımı esnasında - ister başta ister ortada isterse sonda olsun- üç noktanın kullanımının belli bir kaide sergilemediği tespit edilmiştir.

1.2.4. Dal ve Zel'in Nöbetleşmesi

Bu ses olayının tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

ümīz (أميد) 56/12b, **şāz** (شاذ) 28/1a, **hıdmet** (خدمت) 138/9b, **hıdmeti** (خدمتى) 110/4a, **hıdmetünle** (خدمتوكله) 188/10b, **hıdmete** (خدمته) 127/9b

1.2.5. Türkçe Kelimelerde ş (ص) ve ʃ (ط)’nın Durumu

Eserde, Türkçe kelimelerin ön sesinde yer alan kalın sıradan t’ler tı (ط) ile yazılmıştır:

toğuz (طُقُر) 78/5a, ʃoy durur (طُوئ دُر) 60/3a, toyurdı (طُوْرْدِي) 60/3a,

topraklayındur (طُپْرَقْلَين دُر) 112/5a, ʃaşa (طَشَّه) 139/3a, ʃaşup (طَشْبُ) 162/1a

Ön sesdeki “ş” harfinin bazı yerlerde s (س) ile yazıldığı görülse de çoğunlukla ş (ص) ile verilmiştir:

saña (سكه) 4/11b, saklaya (سقلية) 148/9a, sıkınası (سقينه سي) 165/5b, saçduğı (سجذغى) 26/8a kelimelerinde ön sesdeki ş (ص)’ın s (س) ile yazıldığı tespit edilirken aşağıda verilen örneklerde ş (ص) şeklinde verildiği görülmektedir:

şoñı (صكى) 119/10b, şalar (صلر) 160/4b, şorarise (صراريسه) 17/3a,

şanma (صائمه) 58/4a, sığırdan (سغردن) 66/7a

şu kelimesinin ise hem s (س) ile hem ş (ص) ile yazıldığı örnekler mevcuttur:

suya (سويا) 153/10a, şu (صو) 58/4a, şusuzın (سوسزن) 116/6a, şuyile (صويله) 117/6b, susuz (سوسز) 153/10a

1.2.6. Şeddenin Kullanılışı

Nüşhada şeddenin yazımı düzenlidir.

haddüñ (خدنگ) 23/1a, hacc (حج) 116/2b, muhabbet (محببت) 117/4a, müyesser (ميسر) 118/1a, ğurreyile (غره بيله) 189/12a, sırrıyile (سيرله) 9/5a, ğussa (غصنه) 130/10b, kışşa(1) (قصه) 130/10b, şekker (شكر) 73/3b

Metnin genelinde şeddenin düzenli olmasına karşın li² llāhi (الله) kelimesinde şeddenin verilmediğini tespit ettik.

Arapçaya has olan şeddenin bazı Türkçe kelimelerin yazımında da kullanıldığını görmekteyiz.

issine (استنه) 32/11b, göller (كوللر) 125/1a, ikki (ايگك) 106/8a, kullar (قللر) 105/6b,

aşşı (اصص) 188/9b, göstereyim-mi (كستريمي) 92/2b

1.2.7. Hemzenin Yazılışı

Nüshada hemzenin yazılışında tutarlı bir yol sergilenmeyip hemzenin birkaç şekilde verildiği görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hemzeye kürsülük eden elif birkaç yerde tıpkı bir med harfi gibi verilmiştir:

Arapçada (يا جوج) şeklinde yazılan ye³cūc kelimesi, nüshada ye³cūc (يا جوج)35/5a olarak yazılmış, me³mūn (مأمون) kelimesi (مامون) 88/2a, te³hīrūmūz (تأخيرمن) kelimesi de (تاخيرمن) 112/2b şeklinde yazılmıştır.

2. Bazı hemzeler kelime içerisinde istisna olmaksızın “y” ile yazılmaktadır:

dāimā (دائما) kelimesinin; dāyimā (دايما) 174/10a şeklinde yazıldığını görmekteyiz.

3. Bu kullanımlarda ise hemze kullanımını genel kaideye uygundur:

me³vāya (مأويه) 86/1b, lū³lū³ (لؤلؤ) 145/1b, te³emmūl (تأمل) 113/5b, su³āl (سؤال) 73/10a

1.3. BİTİŞİK/AYRI YAZIM

Divan’da eklerin bitişik-ayrı yazımlarında belirlenmiş bir kaide yoktur. Uygur imlasının etkisiyle bazı eklerin ayrı yazımı görülmektedir.⁵⁵

Kuvvetlendirme eklerinden /+gil/’in eklendiği kelimeye daima bitişik yazıldığı görülürken; /+dUr/’un az yerde de olsa ayrı yazıldığı tespit edilmiştir:

irürgil (اررگل) 156/7a, eylegil (ايگل) 157/11b, itmegil (اتمگل) 176/8a

biledür (بله در) 182/10a, çemendür (چمن در) 183/1a fendür (فن در) 183/3a,

ademdür (عدم در) 78/9b, hikmetdür (حکمت در) 80/10a, sendedür (سندہ در) 81/11a kelimeleri /+dUr/ ekinin ayrı yazıldığı kelimelerdir.

/+de/ bulunma ekinin yazımında da tutarlılık söz konusu değildir. Bazen kelimeye bitişik yazılırken bazen de ayrı yazılmıştır. Aşağıda verilen kelimeler bu duruma örnektir:

sünbülde (سنبل ده) 26/5a, nergis-de (نرگسده) 26/5b, nesrīn-de (نسرینده) 26/5b, içinde (اچنده) 27/2b, yüzün-de (يوزنده) 27/9b

⁵⁵ Gülsevin Gürer, Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*, (2.bs.), Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s.36.

Farsça “bī” ön eki/edatı ise çoğunlukla ayrı yazılmıştır. Altı yerde ise bitişik yazıldığı görülmektedir:

bī-çare (بیجاره) 90/10b, bī-cān (بیجان) 105/12a, bī-çāre (بیجاره) 162/12a, bī-çün (بیجون) 4/1a, bī-çāre (بیجاره) 190/1a, bī-çün (بیجون) 6/5b

“bī” ön ekinin ayrı yazıldığı örnekler şöyledir:

bī niyāz (بی نیاز) 3/7a, bī kese (بی کس) 3/11b, bī nişandan (بی نشانند) 119/9b,

bī perde (بی پرده) 125/9a, bī dili (بی دل) 127/10b, bī riyā (بی ریا) 128/2b

Müellif, eserde harflerin noktalarını ayrı ayrı belirtmektense bir harf altına nokta koyarak diğer harfleri de bu noktayla okutmayı amaçlamıştır:

bī-çare (بیچاره) 90/10b, bī-cān (بیجان) 105/12a, bī-çāre (بیچاره) 162/12a,

“ile” ve “ise” edatları eklendikleri kelimeye bitişik yazılmıştır:

derdile (دردیله) 164/6b, ayağıle (ایاگیله) 36/6b, yağmurile (یغمریله) 158/8a, beşāretille (بشارتیله) 158/8b, kañile (قانیله) 160/7b, şādıqlıgla (صادقلىغله) 18/11a, sāzile (سازله) 161/3a
zārla (زارله) 162/7b, nāzla (نازله) 165/11a, yüzile (یزیله) 166/1a

yitüşürise (یتشوريس) 27/6a, olurise (ألورسن) 58/6b, durmazise (درمزيسه) 36/11b,

degülise (دکلیسن) 56/2b, yoğise (یغیسه) 72/1a

“ile” edatı ünlü ile biten kelimeye /+yile/şeklinde eklenir.⁵⁶

ğurreyile (غره بیله) 189/12a, hırşıyile (حرصیله) 5/6b, yağmuriyile (یغموریله) 29/1a, sebzeyile (سبزه یله) 74/6b, yaşıyile (یاشیییله) 85/1b, kimseyile (کمسيله) 173/11b, şuyile (صویله) 117/6b

“ile” edatında olduğu gibi “ise” edatı da vokal ile biten bir kelimenin ardından eklendiğinde araya “y” ünsüzünü alır:

koñulamaduğıysa (قخولمَدوغیيسه) 112/11a, buyısa (بویسه) 113/7a, açdıysa (أچدیسه) 88/11a

“çün” edatı ise bahş çün (بخش جون) 189/8a ve kāmēti çün (قامت جُون) 17/4a kelimeleri haricinde bitişik yazılmıştır:

⁵⁶ Güner Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Gramer Bilim ve Uygulama Kolu Yay., Ankara 1997, s.69.

neçün (نه جون) 10/11b, niyāzçün (نيازجون) 189/2a, düşdügiçün (دُشْدُكِيحُونُ) 134/5b
zātçün (ذاتجون) 189/10

“dahı” edatı sadece aynı kelimedeki iki yerde bitişik yazılmıştır:

ben dahı (بندخى) 115/9b, ben dahı (بندخى) 146/11b

Aşağıdaki verilen örneklerde ise “dahı” edatı daima ayrı yazılmıştır:

cān dahı (جان دخى) 189/9b, sen dahı (سن دخى) 53/1a, taş dahı (طاش دخى) 74/8b,
cānı dahı (جان داخى) 75/5b, tamudan dahı (طامُدن داخى) 82/1b, kim dahı (كم دخى) 106/1b,
oq dahı (أوق دخى) 107/9b, ben dahı (بن دخى) 180/8b

hod-rāyılıq durur (خودرایلیق دُرر) 190/2b, āsmān durur (آسمان دُرر) 16/8a

“şol” ve “ol” isimleriyle tamlama oluşturulurken bir tamlamada “şol” un bitişik yazıldığı görülürken “şol” ile kurulmuş diğer tamlamalarda ayrı yazıldığı görülmektedir. “ol” kelimesinin ise geçtiği yerlerde ayrı yazıldığına tanık edinilmiştir:

şol-dem (شولدم) 27/10b kelimesinde şol kelimesi bitişik yazılırken;

şol dem (شول دم) 110/7b, şol dilbere (شول دلبره) 94/11a, şol tır (شول تیر) 189/7a, şol gül-ābuñ (شول گلابك) 94/10b kelimelerinde şol ayrı yazılmıştır.

ol günāhumdan (أول كُناهُمدن) 126/3b, ol gün (أول كُن) 25/8b kelimelerinde ol kelimesi ayrı yazılmıştır.

Bunun yanı sıra üç ve biñ sayılarının ise metinde daima ayrı yazıldığı görülmektedir: üç oğul (أوج أوغل) 33/6b, biñ cānı (بك جاني) 73/6a,

biñ biñ göñül (بك بك ككول) 94/11b

“ne var” kelimesi iki yerde bitişik yazılırken diğer yerlerde ayrı yazılmıştır:

ne-var (نور) 3/7a, ne-var (نور) 74/5a, ne var (نه ور) 89/6a, ne var (نه وار) 108/9a,

ne var (نه ور) 166/3a, ne var (نه وار) 61/2a

“mi” soru edatının yazımında net bir kaideye varmak mümkün değildir. Soru edatından sonra bir ek gelse de gelmeseyse de önceki kelimeye bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır:

hem-dem mi-dür (همدم مدر) 17/1a, didüm-mi (ديدمم) 103/11b,

maħrem **mi**-dür (مَحْرَمٌ مِدْرُ) 27/7b, dil-**mid**ür (دِلْمِيدُرُ) 26/9b,
semen **mi**-dür (سَمَنٌ مِدْرُ) 107/3a, felek-**mid**ür (فَلَكْمِدْرُ) 181/2a,
‘aceb-**mid**ür (عَجَبِيٌّ مِدْرُ) 140/3a

Bu yazımların dışında “**mi**” soru edatının bir de şeddeli yazımı mevcuttur:

gösterey**immi** (كُسْتَرِيْمِي) 92/2b

1.4. AYNI KELİMENİN FARKLI YAZIMLARI

Bu dönemde aynı Türkçe kelimenin farklı yazımı sık rastlanılır bir durum değildir. Buna rağmen metinde bu durum az da olsa karşımıza çıkmaktadır.

göñül (كُوْكُل) 2/9a, göñül (كُكُل) 75/3a, göñül (كُكُل) 75/5b, göñül (كُكُل) 77/5a, diler (دِلَر) 90/5a, diler (دِلَر) 90/10a

içinde (اِبْجِنْدَه) 74/3b, içinde (اِبْجِنْدَه) 80/7b, içinde (اِبْجِنْدَه) 107/2b

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEYHÎ DİVANI'NIN SES BİLGİSİ

2. SES BİLGİSİ

Sesler, kendilerine özgü nitelik ve nicelikleri olan anlamlı ses birimlerini oluşturmada görevli en küçük birimlerdir. Seslerin oluşturduğu en küçük sesler topluluğuna hece denir. Hecelerin birleşmesinden ise kelimeler oluşur. Bazen bir hece tek başına kelime işlevini üstlenebileceği gibi bazen de bir ses tek başına hece olabilir ve hatta kelime işlevi görebilir.⁵⁷

*Ses bilgisi, dilin her düzleminde görülen seslerin yapıları, ses kuralları kadar, bu seslerdeki değişimleri de inceler. Ses bilgisi hem biçim bilgisiyle hem de cümle bilgisiyle ilişkilidir.*⁵⁸

2.1. SES DEĞİŞİMLERİ

Dildeki bütün değişimler gibi ses değişimleri de öncelikle konuşma dilinde cereyan eder. Bu değişimler çeşitli ağızlarda çok sayıda meydana gelen ses olaylarıdır.⁵⁹ Ses değişimlerini Hengirmen, belirli seslerin zamanla sözcük içerisinde geçirdikleri değişikliklerin tümü olarak değerlendirmiştir.⁶⁰

Dillerdeki ses değişimleri, düzenli ve düzensiz değişimler olarak iki başlık altında sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırma yapılırken bu ses olayının şartları gözetilir. Düzenli değişimler dilin edinimiyle orantılı olurken; düzensiz değişimler dilin kullanımıyla ilişkilendirilebilir. Günay Karaağaç bu değişimlerin nedenleri: ırkın etkisi, coğrafyanın etkisi, en az çaba ve en çok çaba etkisi, çocuklara verilen ana dili eğitimin etkisi, sosyal ve siyasal etkenler, alt katman ve üst katman etkisi, örneksemelerin etkisi, yazım kurallarının etkisi olarak belirtmiştir.⁶¹

Ekonomi kanunu çerçevesinde Türkçe, geçmişten bugüne kadar olan gelişim sürecinde seslerde birtakım değişiklikler meydana getirmiş ve birtakım ses hadiseleri gerçekleşmiştir.⁶² Seslerde görülen bu değişiklikler şöyledir:

⁵⁷ Mustafa Volkan Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, 27.

⁵⁸ Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yay., İstanbul 2015, 17.

⁵⁹ Ergin, 79.

⁶⁰ Mehmet Hengirmen, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (3.bs.), Engin Yayınevi, Ankara 2009.

⁶¹ Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2013.

⁶² Süleyman Efendioğlu, *Vahidi Cinanü'l-Cenan (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizinler)*, Fenomen Yay., Erzurum 2013, s.46.

2.1.1. Ünlü Değişmeleri

Ünlü değişmeleri benzeşme ve aykırılaşma olmak üzere iki temel başlık altında incelenir. Ünlüler benzeşerek, dilin kurallarına uygun bir şekilde ünlü uyumunu oluştururlar. Bazı durumlarda da kelimeler aykırılaşarak değişikliğe uğrarlar.⁶³

Şeyhî Divanı'nda ünlüleri işaretleyen harfler; düz-geniş, yuvarlak ve düz-dar olmak üzere üç ünlü türünü göstermektedir.

Damak ünsüzlerinin farklı kelime tabanlarına ön damak (g/k: ك) ve art damak (ğ /k̄ : غ ,ق) ünsüzleriyle gelmesi, ünlülerin kalın (artlı) ve ince (önlü) olmak üzere iki şekilde gerçekleştirildiğine işarettir.⁶⁴ Bu durumda Şeyhî Divanı'nda iki düz-geniş (a-e), iki düz-dar (ı-i) ve iki yuvarlak ünlü (o/u-ö/ü) olmak üzere en az altı ünlünün ayırt edilmesi mümkündür.

Türkçenin tarihî süreci içerisinde ünlüler kelime köklerinde ve eklerde bazı değişikliklere uğramıştır. Bu durumun izahı için Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Standart Türkiye Türkçesindeki seslerin zaman içerisinde uğradıkları değişimlere bakılmalıdır.⁶⁵

Şeyhî Divanı'nda görülen belli başlı ünlü değişmeleri şöyledir:

2.1.1.1. -ü- > -i- değişimi

büt-⁶⁶ > bit-

Yañahları bigi göz hasretinde yaş dökeli

*Ne yire tãmdıyise **bitdi** lãlezãr dir ğ̄ 94Gz/4*

2.1.1.2. -u- > -ı- değişimi

ayrul-⁶⁷ > ayrıl-

Atıldı tĩr-i maħabbet kemãn-ı miħnetden

*Çazãdan **ayrılamaduk** nişãnda bulınduk 98Gz/2*

⁶³ Coşkun, 48.

⁶⁴ Daşdemir, *Kesfü'l-me'ani*, 67.

⁶⁵ Köktekin, 70.

⁶⁶ Mehmet Kanar, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2011.

⁶⁷ Kanar, 77.

2.1.1.3. u- > i- değişimi

uun⁶⁸ > içun

Zülf-i beneşşe deste-i arüb iřigüñe

*řahñ-ı emen bisātuñ **içun** zer-nigardur 36Gz/2*

*şevk odına yanandağı süz u niyaz **içun***

Zevk abına kanandağı neşv ü nemā haķı 4K/2

*Bezme **içun** gül řahınıñ řah-ı şüküfe berg ile*

Geh güherden kaşır u geh pırüzeden eyvānidur 9K/9

uřbu⁶⁹ > işbu

*‘Akl eydür el-haķ **işbu** řifāt issi kim durur*

Bir zātdur ki lutfiyile Haķ nażar kıtur IVMus/4/6

2.1.1.4. -i > -ü değişimi

yöri-⁷⁰ > yürü-

***Yürür** señrezm içun ‘ālem tutarsın*

Otursañ bezme cām-ı Cem tutarsın Ms/10

2.1.1.5. -e- > -a- değişimi

EAT’de “ben” ve “sen” zamirlerinde belirgin şekilde görölmektedir.

“Ben” ve “sen” zamirleri yaklaşma hāl eklerini (ben+ge > baña, sen+ge > saña) aldıklarında kelimedede bulunan “e” ünlüsü kalınlaşma eğilimi gösterir:

sen⁷¹+ge > **saña**

*Müdām ola **saña** řahā bu ‘iş ü cām-ı müdām*

Hezār buncılayındur tapuña erzānī 14K/40

Çünkü raħm ire raķıbe yārdan

*řeyhiyā cevr ü cefādur **saña** nař 89Gz/7*

Bülbül-i cennet misin ‘iřķ tarıķin gözet

*Tā ki **saña** yol vire uçmağa yarın řırāt 91Gz/5*

⁶⁸ Paçacıoğlu, 682.

⁶⁹ Paçacıoğlu, 698.

⁷⁰ Paçacıoğlu, 800.

⁷¹ Paçacıoğlu, 541.

Gül yüzün itmiş **saña** hāk-i kadem

Kendüzini görmesün iñende gül 110Gz/6

ben⁷²+ge > **baña**

Hele senden **baña** minnetler ola cānuma kim

Zahm ise merhem olur derd ise dermāna geçer 33Gz/2

‘Ömrüm bigi geçer **baña** meni va ‘deler virür

Āh ol ecel didükleri irer diyince hā 1Gz/6

İy kīmiyā-nazar **baña** sozüñ güher yiter

Yaşum yüzüm yüzüñden ıraḥ la^c 1 ü zer yiter 64Gz/1

2.1.1.6. ı- > i- değişimi

ınan⁷³ > inan-

Varma şakın şora inlerse raķıbüñ zinhār

Kim mürāyīdür **inanma** nice nālān iñiler 75Gz/5

Lebüñ ‘ahdine **inandum** tañ midur ger

Serābı çeşme-i ter şana teşne 164Gz/6

Şeyhî Divanı’nda kelime ortasındaki -ı- > -i- değişimine tek bir örnekte rastlanılmıştır:

bıç⁷⁴ > biç-

Ne hırmene od urur şām u şubḥ nār-ı şafaķ

Ne ‘ömr ekinini **biçer** her ayda dās-ı hilāl 3Ks/27

2.1.1.7. -e- > -i- değişimi

ET’deki biçimi dikkate alındığında aslı kelimeye dayanan “/+sin/” (< sen⁷⁵) şahıs ekinde bu değişim gerçekteleşmiştir.

ide+sen > ide+sin

N’ola ihsān **idesin** vaşluñı Şeyḥî’ye şehā

Gözlerinden çün anuñ hicrūñ ile kan dökilür 49Gz/7

⁷² Paçacıoğlu, 118.

⁷³ Paçacıoğlu, 287.

⁷⁴ Paçacıoğlu, 123.

⁷⁵ Daşdemir, *Keşfü’l-me‘ânî*, 68.

isteye+sen > isteye+sin

Āhum odına şu sepegör şimdi ' aķıbet

Bād-ı şabādan isteyesin çok ğubārumuz 86Gz/6

yigit+sen > yiğit+sin

Ķana girme dön yaşum arduñcadur yiter dutar

Āh-ı 'āşıkdan yigitsin olma ğāfil gitme gel 114Gz/5

2.1.2. Ünsüz Değişmeleri

Çeşitli nedenlerle bir ünsüzün farklılaşması⁷⁶ olayıdır. Bu değişme patlayıcının sızıcıya, tonsuzun tonluya, katının akıcıya dönüşmesiyle oluşmaktadır.⁷⁷

Türkçede ünsüz değişmeleri, benzeşme ve aykırılışma olmak üzere iki yolla olur.⁷⁸

2.1.2.1. Süreksiz Ünsüzlerin Süreklileşmesi

Süreksiz (ötümsüz) ünsüz: *Ciğerden gelen havanın ses tellerinde titreşime uğramadan, bir fısıltı veya gürültü biçiminde boğumlanması ile oluşan ünsüzdür.⁷⁹*

Süreksiz ünsüzler süreklileşirken ünsüz tonlulaşması ve tonsuzlaşması, ünsüz sızıcılaşması hadiseleri cereyan eder. Tonlulaşma yoluyla benzeşirken; p, ç, t, k ünsüzleriyle biten kelimelere bir ünlü veya başı ünlülü bir ek getirilirse bu ünsüzler karşılıkları olan b, c, d, ğ (< g) ünsüzlerine dönüşürler.⁸⁰ Ünsüz tonlulaşması ise benzeşme yoluyla gerçekleşmektedir. Bu hadise gerçekleşirken b, c, d, g ünsüzleri yerlerini p, ç, t, k ünsüzlerine bırakır.⁸¹

2.1.2.1.1. k > ħ değişimi

ET'nin art damak ünsüzü olan /k/ sesi iç ve son seste sızıcılalarak /ħ/ sesine dönüşmüştür.⁸² Ön seste ise böyle bir değişim tespit edilmemiştir.

⁷⁶ Hengirmen, 391.

⁷⁷ Köktekin, 72.

⁷⁸ Coşkun, 93.

⁷⁹ Karaağaç, *Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*.

⁸⁰ Coşkun, 94.

⁸¹ Coşkun, 94,95.

⁸² Canan, 21.

2.1.2.1.1.1. Kelime içerisinde görülen -k- > -h- değişimi

koku > kohu

*Bir şemme hāk-i pāyi **koḥusına** kāni ‘em*

Yil bigi geçmeseydi nesīm-i şimāl-i dost 11Gz/6

yoksul > yohsul

*Nişe bağlanmaya **kullık** kemerin kimsene çün*

*Keremüñ honı kamu **yoḥsula** vü baya gelür 31Gz/4*

uyku > uyhu

*Gözüme **uyhu** bir düşdür hayāl oldı uçar gözde*

Bu sevdāya ‘ilāc olmaz meger ol zülf-i müşgīnden 133Gz/5

yak- > yah-

*Çemende **yaḥar** iken lāle bunca şem ‘ü çerāğ*

Niçün tutar gözini nergisüñ ḥumār ile hāb 13Ks/11

yık- > yıh-

Dehr ma ‘mūresi emrinde iken ṭālī ‘i gör

***Yıḥdi** gönülüm evini ḥükmi bu vīrāna geçer 33Gz/4*

2.1.2.1.1.2. Kelime sonunda görülen -k > -h değişimi

yok > yoh

***Yoh** ḥaṭā didüm ol ay bezmine yoğdur yile yol*

İzin öp menzilüñi Zühre vü Keyvāna irür 25Gz/5

ırak > ırah

Cān yakın olsa ne var ol durur āfetlü ölüm

*Ki ḥabībinden **ırah** cism ola nā-gāh ḡarīb 7Gz/4*

2.1.2.1.2. d > y değişimi

Kelime içerisinde gerçekleşen bu değişim, ünlüler gibi akıcı olan “y” ünsüzünün⁸³ “d” sesinin yerine geçmesi hadisesidir. Diş ünsüzü olan /d/ sesi süreksiz ünsüz özelliği göstermektedir ve STT’de bu ünsüz yerini ön damak ünsüzü olan /y/’ ye bırakmıştır.

⁸³ Coşkun, 95.

2.1.2.2.2.1. Kelime içerisinde görülen -d- > -y- değişimi

Bu ses değişiminin metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

adağ⁸⁴ > **ayağ**

*Mecmū 'ısı **ayağ** gibi ayrıla başdan*

Çamusu kuru gevdedür ortada cān kanı VMus/3/7

kađgu⁸⁵ > **kağgu**

*Ne **kağgu** ger olursa cihān halkı muhālif*

Dek olsun bize bir dem anuñ gönli muvāfık 96Gz/75

yadııl-⁸⁶ > **yayııl-**

***Yayılmış** şarka garba köki anuñ*

Dutan ol köki aşıldur cihanuñ M/30

edle-⁸⁷ > **eyle-**

*Şükr **eyle** kamu 'acz ile k'ol hayy ü kavīmüñ*

Şākir kula bildük ki mezīd ola 'atāsı 6Ks/33

2.1.2.2.2.2. Kelime sonunda görülen -d > -y değişimi

ked-⁸⁸ > **key-**

*Şahīfe kara **geyür** haṭ başına hāk şaçar*

Çü hasretüm şıfatın ruḵ 'a-i beyāna yazam 126Gz/4

ḵod-⁸⁹ → **ḵoy-**

Bülüg-i 'aql olıcaḵ dil-ber-i perī-şıfatı

*Ḵabūlden **ḵoya** mı 'ayb-ı hāl u yā halhāl 3Ks/58*

2.1.2.1.3. -b- > -w- > -v- değişimi

Ötümlü, patlamalı ünsüz olan /b/ sesi, özellikle iç ve son ses durumunda yaşayabilmek için ötümsüzleşir ya da genizsi sesler haline gelir. Eğer bu yolu izlemezse, akıcı, sızıcı sese veya yarı ünlülere dönüşebilir ya da sıfır birim halini (ø)

⁸⁴ Paçacıoğlu, 39.

⁸⁵ Paçacıoğlu, 324.

⁸⁶ Paçacıoğlu, 722.

⁸⁷ Paçacıoğlu, 235.

⁸⁸ Paçacıoğlu, 360.

⁸⁹ Paçacıoğlu, 369.

alır.⁹⁰

Metin içerisinde -b- > -w- > -v- değişimi sadece kelime içerisinde gerçekleşmiştir:

ķabıř-⁹¹ > ķawuř- > ķavuř-

Būlbūl bigidūr kim gül ü gūlzāra ķavuřdı

Ṭūṭī gibidūr kim řekeristāna iriřdi 184Gz/4

2.1.2.1.4. b > v değişimi

2.1.2.1.4.1. Kelime başında görülen b- > v- değişimi

bir-⁹² > vir-

Ger el vire şanem-i gül-ruķ u semen-sīmā

Yüzini ķible idin ķaşları ķamın mihrāb 13Ks/22

‘Ālem aķzına virdi lezzet-i cān

şeker-i lā-ilāhe illā ‘llāh 1Ks/16

bar⁹³ > var

Ne var degülse ğanī milk ü māl ile řeyhī

şaçuya dilden ider dürr ü gevher-eřřānī 14Ks/42

2.1.2.1.4.2. Kelime içerisinde görülen -b- > -v- değişimi

yabız⁹⁴ > yavuz

Sözün ģakīķat iduĝında şekk iden řeyhī

Yaķīn bu ģakķuņa sinün yavuz ĝümān iledür 58Gz/7

“Biz” zamirinin ekleşmesi neticesinde ortaya çıkan /+vÜz/ şahıs ekinde görülür.⁹⁵

ide+biz > ide+vüz

Tā kim ol zevķ ile bir laķza ferāmūř idevüz

Bu cefāyı ki bize gerdiş-i eflāk eyler 57Gz/7

⁹⁰ Karaĝaç, 63.

⁹¹ Paçacıoĝlu, 322.

⁹² Paçacıoĝlu, 130.

⁹³ Paçacıoĝlu, 103.

⁹⁴ Paçacıoĝlu, 721.

⁹⁵ Ergin, 285.

bile+**biz** > bile+vüz

Lutf iderse fazl anuñdur qahr iderse hışm anuñ

*Biz za 'ıfe ol deger kim **bilevüz** taşırımız 82Gz/6*

2.1.2.2. Sürekli Ünsüzlerin Süreksizleşmesi

ř > ç değişimi

Metin içerisinde -ř- > -ç- değişimi sadece kelime içerisinde görölmektedir:

uřmah⁹⁶ > uçmak

*Göñül **uçmak** diler kapuñda veli*

Cān kuşıdur şikeste-bāl iy dost 10Gz/8

2.1.2.3. Tonsuz Ünsüzlerin Tonlulaşması

Tonsuz ünsüzler tonlulaşırken k, t, ç, s ünsüzleri zaman içinde yakın veya uzak komşu ünsüzlerle benzeşebilirler. Değişen ünsüzler, ton bakımından karşılıklı ünsüzlerdir.⁹⁷ Metinde tespit edilen değişimler; t > d ve k > g'dir.

2.1.2.3.1. t > d değişimi

EAT metinlerinin genelinde, kalın sıradan ünlü taşıyan kelimelerin başında yer alan t ünsüzleri tı (ط) ile karşılanmıştır. Bilindiği gibi ET'de kelime başındaki kalın ve ince sıradan t'lerin bir kısmı EAT'de tonlulaşarak d'ye dönüşmüştür.⁹⁸ Metinde yer alan örnekler şöyledir:

2.1.2.3.1.1. Kelime başında görölen t- > d- değişimi

ET'de kelime başında /d-/ sesi bulunmazken Oğuzların ve onlara yakın boyların ağız etkileriyle bu dönemin sonlarından itibaren yazı dilinde görölmeye başlamıştır.⁹⁹ şeyhî Divanı'nda kelime başında görölen t- > d- değişimi şu şekildedir:

çat-¹⁰⁰ > dat-

*Vaşlı balı **datlusı** şeyhî'yi itdi bî-şaber*

Kim ne acıymıř belā-yı fūrkatini bilmedüm 128Gz/7

⁹⁶ Paçacıoğlu, 698.

⁹⁷ Coşkun, 93.

⁹⁸ Köktekin, 65.

⁹⁹ Mustafa Argunşah, Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., İstanbul 2015, s.63.

¹⁰⁰ Paçacıoğlu, 609.

tut- ¹⁰¹ > dut-

*Sensin ol hüsn ü leṭāfet birle cān mülkin **dutan***

Hem gönüller tahtı üzre ‘adl idüp dād eyleyen 143Gz/6

teğül ¹⁰² > degül

*Her bī-ḥaber muṣāḥib-i yār olsa gam **degül***

Şāḥib-dil olmayanlara şoḥbet ne fāyide 153Gz/4

tağıt- ¹⁰³ > dağıt-

***Dağıdup** zülfin benefşe saçına ‘anber saçā*

Şaçını sünbül çözüp müşg ü ‘abīr-efşān ola 4Gz/2

tile- ¹⁰⁴ > dile-

***Dilerseñ** irmege tevḥīd-i zāta esmādan*

Nazar şıfātına kıl gör bedāyi ‘-i ef āl 3Ks/16

türlü ¹⁰⁵ > dürlü

Aķvarakdan ger kışın kıldıysa pür yazı yüzün

***Dürlü** renge defter açar gülşen iy devr anı dür 9Ks/2*

tört ¹⁰⁶ > dört

*Ḳadrüñe yidi ḳubbe yapup **dört** rüknile*

Adını çār ‘unşur u heft āsmān ḳodı IMus/6/3

tüz- ¹⁰⁷ > düz-

*Lebüñ yāḳūti renginden **düzilmiş** goncenüñ la^c li*

Şaçuñ müşgi ğubārından yazılmış ḥaṭṭı reyḥānuñ 100Gz/4

EAT’de ünlülerin ünsüzleri kendisine benzeştirmesi olarak da değerlendirilen bu hadise, iki ünlü arasında kalan veya ünlü ile başlayan bir ek alan tonsuz ünsüz, çoğu kez tonlulaşır: ¹⁰⁸

¹⁰¹ Paçacıoğlu, 665

¹⁰² Paçacıoğlu, 615.

¹⁰³ Paçacıoğlu, 591.

¹⁰⁴ Paçacıoğlu, 632.

¹⁰⁵ Paçacıoğlu, 675.

¹⁰⁶ Paçacıoğlu, 656.

¹⁰⁷ Paçacıoğlu, 678.

¹⁰⁸ Köktekin, 73.

art¹⁰⁹ > ard

‘Akl şem ‘i nice idrāk itsün envār-ı cemāl

*Çünkü yetmiş biñ hicāb **ardından** olur muḳtebes 2Ks/5*

2.1.2.3.1.2. Ekte görülen t > d değişimi

Bazı eklerin bünyesinde bulunan /t/ sesinin tonlulaşarak /d/ olarak görülmesi, söz başında b'nin korunması ve -b-, -b > -v; t- > d- değişmeleridir.¹¹⁰ Metinde bu seslerin değişimi /-tur-/ , /-tür-/ ve /-dur-/ , /-dür-/ şeklinde değişerek ekleşmiştir:

öl-tür- > öl-dür-

Bu kim dimişler aña ḥaste ‘āşıka bakmaz

*Ḳayırmaz **öldüricek** şorar ise ancağ ola 5Gz/6*

olup-tur > olup-dur

Ḥaste ciger firāḳı ile pāre pāredür

*Şeyḥī kime müyesser **olupdur** vişāl-i dost 11Gz/7*

tol-tur- > tol-dur-

*Ser-nigün şahnın gögüñ Ḥan ni ‘metiyle **toldurur***

‘Āleme in ‘ām idüp çün yir yüzün de ḥān döker 46Gz/9

2.1.2.3.2 k- > g- değişimi

İnce sıradan ünlüleri taşıyan kelimelerin ön sesindeki /k-/ sesleri genelde tonlulaşarak yerini /g-/'ye bırakır. ¹¹¹ Metin içerisinde k- > g- değişimi sadece kelime başında görülmektedir:

keç- ¹¹² > geç-

***Geçer** bahār ile şayf u döner ḥazān u şitā*

Niçün ḳarār ide çün bī-ḳarārdur dülāb 13Ks/26

kibi ¹¹³ > gibi

Şükr ki eflāk içinde vāfirdür

*Midḥatüñde bunuñ **gibi** ebyāt 15Ks/37*

¹⁰⁹ Paçacıoğlu, 73.

¹¹⁰ Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* (7. bs.), Grafiker Yay., Ankara 2011, s.110.

¹¹¹ Köktekin, 73.

¹¹² Paçacıoğlu, 359.

¹¹³ Paçacıoğlu, 389.

könül ¹¹⁴ > gönül

Gönül hoş eyle nûş it cām-ı şāfi

Çayırma kim kerīm işi keremdür 19Gz/3

kergek ¹¹⁵ > gerek

Hün-ı ciger içenleri şūfī ne bilürsin

Gözler **gerek** ol meclise peymāneliğ eyler 35Gz/5

key- ¹¹⁶ > gey-

Künc-i halvetde şu kim **geydi** kanā ‘at hil’ atin

Çat etegin kim cihānuñ genci ol serverdedür 63Gz/5

kiçe ¹¹⁷ > gice

Kaygum **gicesi** yüzi hayāliyle şubh olur

‘İşüm şabāhi zülfi firākiyla şāmdur 69Gz/6

kör- ¹¹⁸ > gör-

Leţāfet büstānında boyuñ bir serv-kāmetdür

Kim anuñ kāmetin **görse** şanur ol gün kıyāmetdür 73Gz/1

kün ¹¹⁹ > gün

Bu **gün** ki mevsim-i güldür gerek ki cām içeler

Neşāt-ı ‘iş ile her lahza şād-kām içeler 77Gz/1

İnce sıradan ünlü taşıyan bazı kelimelerde tonlulaşma olmayabilmektedir:¹²⁰

kendü ¹²¹

Çün mihr-i hüsnüñe egilüp **kendü** meyl ider

Cānuma pes niçün ola nā-mihrbān kaşuñ 106Gz/5

kişi ¹²²

Mestāne gözlerin görüp mestürlük şatan **kişi**

¹¹⁴ Paçacıoğlu, 421.

¹¹⁵ Paçacıoğlu, 368.

¹¹⁶ Paçacıoğlu, 373.

¹¹⁷ Paçacıoğlu, 390.

¹¹⁸ Paçacıoğlu, 422.

¹¹⁹ Paçacıoğlu, 448.

¹²⁰ Köktekin, 73.

¹²¹ Paçacıoğlu, 365.

¹²² Paçacıoğlu, 396.

Ger Bāyezīd-i vakt ise rüsvāy-ı bāzār eyleyem 121Gz/2

küy- ¹²³

Ol şāh ‘ömr [ü] devletine doymadı dirġ

Gitdi önüne şoñına bir küymedi dirġ VIMus/4/1

2.2. SES UYUMLARI

2.2.1. Ünlü Uyumları

Türkçede diğer dünya dillerinin çoğunda olmayan ünlü uyumu kuralı vardır. Bu kural doğrultusunda ünlüler, kelime içinde nitelikleri bakımından kendilerine benzeyen ünlüleri takip ederler. Ünlü uyumu sayesinde, kelime içinde ses ahengi oluşur ve meydana gelen ahenk, dile estetik kazandırır. Art arda gelen ünlüler arasında çıkış yerleri ve biçimleri bakımından büyük bir uyum vardır. Bu uyum en az iki ünlü arasında gerçekleşir. Seslerin çıkış yerleri ve çıkış biçimleri ünlüler arasındaki uyum ya da uyumsuzluğu belirler. Bundan dolayı uyumlar kalınlık- incelik (ön-arka uyumu) ve düzlük-yuvarlaklık uyumu olarak iki başlık altında incelenmektedir.¹²⁴

2.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu)

EAT metinlerinde ünlülerin kalınlık-incecik uyumu açısından oldukça istikrarlı bir yol izlediği bilinmektedir. Türkçede ünlü uyumlarının eskiye dayandığı konusunda hemen hemen tüm araştırmacılar aynı fikirdedir. Tahsin Banguoğlu, Türkçede kelimeler arasında dil benzeşmeleri nedeniyle dil uyumu kanununun kökten olduğu ve dilin tarihten önceki gelişme çağlarında meydana geldiği görüşündedir.¹²⁵

Şeyhî Divanı’nda da Türkçe kelimelerde bu uyumun genel hatlarıyla sürdürüldüğü gözlemlenmektedir:

Düz-dar (ı/i) ünlülü eklerde görülen durum

1. Görülen geçmiş zaman eki III. teklik/çokluk şahıs çekimi: /-dı/

Bu mezra ‘ada k’oldı temāşāgeh-i ‘uşşāk

*Şāh-ı tarab ol **buldı** ki yoğ berg ü nevāsı* 6Ks/13

¹²³ Paçacıoğlu, 453.

¹²⁴ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*.

¹²⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (9. Bs.), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2011, s.88.

Çaşuñ gözün dirilüp **oldular** tanuk kanuma
Tut imdi şer 'sözün maħzar ise ancağ ola 5Gz/5

Dil şaçuñ 'c ukdesinüñ halline **bulmadı** tarık
Zulmet içinde ne tãn ger ola güm-rãh garıb 7Gz/2

2. Aitlik eki: /+GI/

Aitlik ekinin uyuma girdiği görülmüştür:

Firdevs şahnı sebzesi cãn-baħş imiş velī
Tübī boyuñdağı gül ü reyħānumuz gerek 104Gz/3

İşigi toprağıdur nūr-ı çeşm ü çeşme-i nūr
Cilāyiçün gözüme ħāk-i der dirīg itme 151Gz/2

3. Soru eki : /+mI/

Vara mı peyk-i lisãn vaşfuñ yolın ki ol yazınuñ
'Aql ser-gerdānı cãn dengü gönül ħayrānidur 9Ks/40

Şol mey ki cāmı cevherine **kılsa mı** sebīl
Yākūt-ı ter bigi güheri la'l-püş ider 1Msn/2/4

Felek muħālif ola mı çü ħahr ota nāzil
Melek te 'āruz **ide mi** çü luţf ide inzāl 3Ks/43

'Aceb **degül mi** ki ef' i etinde var tiryāk
Bu ħamu zehr ile aña rık-i ādemī ħattāl 3Ks/34

Ĥulkuña çünki ħālık-ı a 'zam didi " 'azīm"
Lāyık ħalāyık **eyleye mi** ħulkuña senā 5Ks/21

Çaşuñ bigi peyveste ben dāyim gözünnden ħaste ben
Didüm mi ol bed-meste ben kim Şeyhī(y)i öldürigör 60Gz/7

4. Nesne (yükleme) hali : /+I/

Ger hevā serdlik idüp kãfūr ide ħāki ne ħam
Aña k'āb-ı ħuşk **içini** tolu nār-ı ter kıılır 72Gz/3

Sākī şurāhī **ağzını** şungıl teberrük vā 'ize
Görsün ki vaḫti germ olup meclisde ħulħul nicedür 78Gz/3

*Cādū gözüñ çü fitneye biniüp atar hadeng
Sihr ile ay olur yayı kamçısı ejdehā 1Gz/4*

*Yā Rab ne hüsñ olur bu nice behcet ü behā
Ki olmaz **ayağı** tozına cān u cihān behā 1Gz/1*

5. Tamlanan hali eki : /+(s)I/

*Ma 'rifet **yolında** ol oldum şananlar müntehī
Göre ki ön menzildedür gitedükde altında feres 2Ks/6*

*Sāzuñı muṭrib düzet Şeyhī **sözün** āgāz kıl
Şoḥbeti germ it ki ol luṭf issi sultān bundadur 45Gz/7*

*Meger şaçuñ **gicesinden** şaçıldı zulmetler
Cemālūñ ayı güninden açıldı cennetler 23Gz/1*

*Ġam-ı ḥasret gözüme āh ğamām olalıdan
Gözlerümden yire gör **nicesi** bārān dökilür 49Gz/2*

6. Edilgenlik eki : /-II-/

*İller içre ne kadar ki **añıla** inşāf u sehā
Diller içre nice kim şerḥ ola destān-ı kerem 11Ks/20*

*Yüzüñ güline **şaçılan** 'aceb ne sünböldür
Ki yüz şafāyile gülşen yüzün mükedder ider 48Gz/2*

*Başlana aduñ ile nāme-i dībāce-i cūd
Yazıla vaşfuñ ile defter-i dīvān-ı kerem 11Ks/21*

*Ḥālāt-ı 'ışka gerçi nihāyet **dinilmedi**
Derd almağ ibtidādur u cān virmek intihā 1Gz/5*

7. Emir II. teklik şahıs kuvvetlendirme eki : /+GII/

*Yār-ı sebük-rūḥ ile muṭrib ü sākī yiter
İtmegil ayruḥ daḥı kimseyile iḥtilāt 91Gz/3*

*Biñ sihri seher sünbül-i huşyāre **irürgil**
Yüz cādülüğı nergis-i mestāneden iste 168Gz/6*

Zülāle dehr māl-ā-māl olursa

*Gözinden **şanmağul** kim kana teşne 163Gz/4*

***Vargül** iy zāhid-i hod-bīn baña efsūn oğma*

Ben de çoğ okımışam halka bu efsāneleri 195Gz/6

8. Edilgenlik eki : /-ın-/

Hayāta nice irürür nebātuñ emvātın

*Gözet ki keşf **olına** hāl-i haşr ü neşr ü hisāb 13Ks/2*

9. Şahıs zamiri menşeli II. teklik şahıs eki : /+sIn/

*Bu dīv-i zamāne ki **yilersin** hevesinde*

Yüz taht-ı Süleymān 'ı yile virdi hevāsı 6Ks/9

*Sini sevenüñ ağladuğına **sevinürsin***

Sakın ki işidüp işiñe düşmen güler iy dost 13Gz/4

*Sīnemüñ şuffesi şadrında hayālin **şanasın***

Tāc-t Kistrī urınur taht-ı Süleymān 'a geçer 33Gz/3

Hūn-ı ciger içenleri şūfī ne bilürsin

Gözler gerek ol meclise peymāneliğ eyler 35Gz/5

10. Öğrenilen/anlatılan geçmiş zaman eki : /-mİş/

*Şular ki **bulmuş** ola fetḥ-i bāb vaşluñdan*

Huceste nuşreti vü ṭāli 'i muzaffer imiş 88Gz/3

*Lebüñ yāķūtı renginden **düzilmiş** goncenüñ la' li*

Şaçuñ müşgi ğubārından yazılmış haṭṭı reyḥānuñ 100Gz/4

*Cennet çemenlerinde **şaçılmış** benefşe mi*

Yā lāle vü gül üzre siyeh dāne beñleriñ 103Gz/6

*Gül yüzün **itmiş** saña ḥāk-i kadem*

Kendüzini görmesün iñende gül 110Gz/6

Bu eklerin yanı sıra /+IIK/ isimden isim yapan ekin de Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerde uyuma girdiği görülmektedir:

Ayağına sebze d̄b̄ī-yı gülistānī döşer
N'ola 'izzet kılsa çün bir **heftelik** mihmānidur 9Ks/10

Ger hevā **serdlik** idüp kâfūr ide hāki ne ğam
Aña k'āb-ı huşk içini tolu nār-ı ter kılar 72Gz/3

İrdi zülfine şabā hoş depredür zencîrümüz
Ol **delülikden** perîşāndur kamu tedbîrümüz 82Gz/1

İy **güzellik** tahtına sulţān olup beglik süren
Huĸ ile halkı dirüp hükmine münkād eyleyen 143Gz/3

Çü dād eyledi **çobanlıkda** Mūsā
Nübüvvet virdi aña Rabb-i Mevlā Ms/49

Haţarlu yir durur **sulţānlık** iy şāh
Anı her kula lāyık görmez Allāh Ms/64

Nişe bağlanmaya **kullık** kemerin kimsene çün
Keremüñ honı kamu yoĸsula vü baya gelür 31Gz/4

Acılık ile geçsün anuñ tatlu ° ömri kim
Haĸkını bilmeyüp nemek ü nāna kaşd ider 32Gz/6

Bu eklerin dışında zarf-fiil eki /-I+cA+K/ ve gelecek zaman eki /-(y)ısar/ da uyuma girmiştir:

Zarf-fiil eki : /-I+cA+K/

Bu kim dimişler aña ĸaste 'āřıka bakmaz
ĸayırmaz **öldüricek** şorar ise ancağ ola 5Gz/6

Tañrı sever güzelleri ĸul **sevicek** ĸaţā mıdur
Göstereyim mi āyetin çün bilesin nezelledür 41Gz/3

Dür ü cevher şaçılır nāziik ü ter söz yazılır
Şeyĸi inşā **kılıcaĸ** şol leb ü dendānuñ-çün 136Gz/7

Ol perî şānnadur zülf-i perîşān ile kim
Tağıdur müşğ ile 'anber **urıcaĸ** şāneleri 195Gz/3

Gelecek zaman eki : /-(y)ısar/

olma-yısar

Zikri şūfīnūñ devāb u fikri Şeyhī'nūñ günāh

*Bāri mahrūm **olmayısar** ikimūzden birūmūz 82Gz/7*

Şeyhî Divanı'nda alıntı kelime olan “**sarāy**” kelimesinin ünlü uyumuna girdiği görülmüştür:

serāy¹²⁶ > sarāy (f.i.)

Cūduñ deñizlerinden bir kaçre Baħr-i Aħdar

*Ƙadrūn **sarayı** içre bir Ƙubbe çarh-ı a 'zam 8Ks/3*

2.2.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Dil uyumu kadar köklü ve eski olmayan dudak uyumu EAT'de oldukça zayıftır. Bu durum EAT'nin en önemli fonetik özelliklerinden biridir. Uyumun bozulmasındaki nedenler ünlülerin yuvarlaklaşma ve düzleşme eğilimi göstermesidir.¹²⁷

Dudak uyumunun olabilmesi için Türkçe bir kelimenin ilk hecesindeki ünlü düz (a,e,i, i) ise onu takip edecek olan ünlü de düz; ilk hecedeki ünlü yuvarlak ise onu takip edecek ünlü de ya düz-geniş (a-e) ya da dar yuvarlak (u-ü) olmalıdır.

Şeyhî Divanı'nda EAT'de olduğu gibi dudak uyumu zayıftır.

2.2.1.2.1. Kelimelerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu

Türkçe kelimelerde görülen yuvarlaklaşmanın sebepleri, kelime sonunda bulunan /-ğ/ ve /-g/ seslerinin zaman içerisinde düşmesi ve dudak ünsüzlerin yanında yer alan dar ünlülerin yuvarlaklaşmasıdır.¹²⁸ Metin içerisinde uyumun bozulduğu kelimeler şöyledir:

Yüz Ƙara topraklayındur luƘfi şāhuñ kīmiyā

*Hāliş **altun** olavuz çūn irişe iks ĩrūmūz 82Gz/5*

*Vaşlı gülin Ƙoħulamaduğıysa ğam **degül***

Çūn kim cemāli bāğı durur merğzārumuz 83Gz/4

¹²⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (30. bs.), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2013.

¹²⁷ Köktekin, 75.

¹²⁸ Faruk Kadri, Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi* (3. bs.), Akçağ Yay. Ankara 2005, s. 43.

Çün mihr-i hüsnüñe egilüp **kendü** meyl ider
Cānuma pes niçün ola nā-mihrbān kaşuñ 106Gz/5

Mihr ü vefā göziyle **girü** bir nazar kıla
Maķşūda irgüre yine ol Kirdgārumuz 86Gz/2

Teşne cānum kan yudar la ‘lüñe **ķarşu** eylemez
Ĝamzeñ oķından ħazer beñzer şuşadı kanına 167Gz/5

Cān bahri taşup güher getürdi
Dil gülşeni şāĥ-ı ter **getürdi** 180Gz/1

Bülbül bigidür kim gül ü gülzāra **ķavuşdı**
Tūṭī gibidür kim şekeristāna irişdi 184Gz/4

İy dost lutf işigine geldük üm ĩdvār
Örtürme kim daĥı **ķapumuz** yok sıkınası 185Gz/3

Sāyeñi ṭālī^c üm **ılduzına** vaşl eyle şehā
Ki konuşduĝı zamān ay düreyyāya gelür 31Gz/5

2.2.1.2.2. Eklerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu

Yuvarlak-dar (u/ü) ünlülü eklerdeki uyumsuzluk

1. Zarf-fiil eki : /-**dUK+dA**/

Ma ‘rifet yolında ol oldum şananlar müntehī
Göre ki ön menzildedür **güdükde** altında feres 2Ks/6

Şevķ ile cānum bigi **çıķduķda** evden sen güneş
Ķaldı arduñca göge dikildi ħayrān gözlerüm 129Gz/8

2. Sıfat-fiil eki : /-**dUK**/

Leblerüñ yādına kan **ıçdügi** ‘āşık ne ‘aceb
Ayaĝuñ topraĝına cān u cihān virdi bu gün 134Gz/2

Ķaşlaruñ yayını ‘īd ayı gibi **gözledüğüm**
Bu ki cānum siperi terk ola ķurbānuñ-çün 136Gz/5

Göñlümi vālih **itdügi** yitmedi zülfüñüñ
Cānuma gözlerüñ daĥı ķor uş ħavāle(y)i 171Gz/3

Sikender irmediği çeşme seyr idüp zulumāt
Bu teşne cānına ol Hızr'dan revān ola mı 194Gz/4

3. İyelik birinci teklik şahıs eki : /+üm/

el+üm

Sākī-i ' İ̄sī- nefes kim zūlfini zūnnār ider
Elüme şundi kadeh üstine hāçıñ eyledi 199Gz/4

dil+üm

Eger hücum-ı ecelden dilüm bulursa mecāl
Diyem senā-yı cemīl ü cemāl-i celle celāl 3Ks/1

Aitlik ekinin uyumu bozulmadığı tek örnek aşağıda verilmiştir.

göz+üm

Nice nişāne ola gam taşına sırça göñül
Atar gözüm güheri hayrdur nişān ola mı 194Gz/6

4. Zarf-fiil eki : /-(y)Ub+An/

di-yüben

Günüm kara diyüben gözden ağılaram līkin
Bu kara giceleri zūlfı bī-nihāyet ider 27Gz/5

gey-üben

Şabr u kararımı komadı zūlfüñ ü gözüñ
Bağlanuban bu kara geyüben ol ala(y)ı 171Gz/5

eyle-yüben

Devlet atına çü bindi gitdi
Feth eyleyüben zafer getürdi 180Gz/6

bağlan-uban

Şabr u kararımı komadı zūlfüñ ü gözüñ
Bağlanuban bu kara geyüben ol ala(y)ı 171Gz/5

5. İyelik ikinci teklik şahıs eki: /+(u)ñ/

ad+uñ+la

Zinde **aduñla** dünyî nite ki cān ile ten

Dem-sāz özüñle devlet şöyleki zîr ile bem 8Ks/5

kaşlar+uñ

Qur **kaşlaruñ** kemānını bu yaykara ile

Biz kullaruña gamzelerüñ tîr ü hançer it 12Gz/2

İyelik ikinci teklik şahıs eki, sadece bir kelimedede uyuma girmiştir:

yol+uñ

Devlet tozu irişmege bir dem kademiñden

Hāk eyledi Şeyhî **yoluña** cān u ser iy dost 13Gz/8

6. Tamlayan hâli eki : /+(n)Uñ/

saç+lar+uñ

Şaçlaruñ dām-ı belādur düşen ol sevdāya

Bulmaz anda vefā vü bulısar anda vefāt 15Gz/4

a+n+uñ

İşk bir fendür **anuñ** müşkili hall olmadı hîç

Çün anuñ metn-i metînin idemez keşf şürüh 17Gz/6

Metinde bu ek bir kelimedede uyuma girmiştir:

kul+uñ

İy şabā peyk-i revānsın haberüm cāna irür

Bu **kuñluñ** hasretini hāzret-i sultāna irür 25Gz/1

7. Emir üçüncü teklik şahıs çekimi : /-+sUn/

çek-+sün

Çeksün nihān şurāhî(y)i şūfî-i şavma ‘a

N’ola giceyse şihne işidür ‘ases gelür 28Gz/5

eyle-+sün

Furşat-ı devr-i kamerdür sākî-i meh-rūya diñ

Gün bigi devr **eylesün** kim şāh-ı devrān bundadır 45Gz/2

gez-+sün

*Teşnelikten Hızr u İskender ço **gezsün** zulmeti*

Nüş id iy nürānī cān kim āb-ı hayvān bundadır 45Gz/6

ulaş-+sun

Gel berü bir dem olalum cāna cān

*Tenlere tenler **ulaşsun** cāna cān 146Gz/1*

8. Zarf-fiil eki : /-(y)Up/

ilt-üp

*Geh gehī **iltüp** getir bizden haṭā andan 'aṭā*

Dem-be-dem vir armağan andan cefā bizden ciger 70Gz/4

ir-üp

*Faşl-ı kış **irüp** yapıldıyise bāb-ı nev-bahār*

Aķ varakdan devr dehr içini pür-defter kılur 72Gz/2

çıkar-up

Şabāhı şām idüp elden kadeh düşürmeyeler

*Giceyi şubha **çıkarup** 'ale'd-devām içeler 77Gz/2*

Metin içerisinde zarf-fiil ekinin “**düşüp**” kelimesinde uyuma girdiği görülmüştür:

düş-üp

Naķş olalı göñlümde hayāl-i leb ü haddi

***Düşüp** dü cihān naķşı gözümde tolu kandur 68Gz/5*

9. Geniş zaman eki : /-(U)r/

göster-ür

***Gösterür** rūha kurb-ı "ev ednā"*

Reh-ber-i lā-ilāhe illā'llāh 1Ks/9

kal-ur

Bāğ-ı sa 'ādet isteyen eylük ide k'eyülerüñ

*Hoş koķusı ebed **kalur** gül bigi kim gül-āb olur 24Gz/4*

Geniş zaman ekinin metinde tek bir yerde uyumu bozmadığı görülür:

dur-ur

*İy lezzet alan 'îş-i cihāndan hāzer it kim
Nūşında **durur** nîşi vü balında belāsı 6Ks/6*

10. Fiilden fiil yapan ek: /-(U)r-/

art-ur-

***Arturdu** gerçi Şeyhî feryādını ceresden
İşitmedi kapuñda āvāze-i derāyı 176Gz/7*

iç-ür-

*Ezel seher-gehi bir cām **içürdi** sākî-i vaqt
Ebed günine degin cānumı humār iderem 117Gz/3*

11. Kuvvetlendirme eki : /+dUr/

vaqt+i+dür

*Ol 'izzet issi hāceye eydüñ ki **vaqtidür**
Haste kulin şorarsa ki dahı nefes gelür 28Gz/2*

gencîne+dür

***Gencînedür** hayālîñe cān gamzeñ uğrısı
Dil deldügi hazîne-i sulţāna kaşd ider 32Gz/5*

hār+dur

*Cān gülşeninde Şeyhî ne var 'andelîb ise
Ağyār u müdde 'î gözine hor u **hārdur** 36Gz/9*

Metinde kuvvetlendirme eki /+dur/'un uyuma girdiği tek örnek ise şöyledir:

yoh+dur

***Yohdur** bilüne ağzuna kılca gönülde yol
Bu dikkat ile mağni-i penhāna kaşd ider 32Gz/4*

12. Fiilden fiil yapım (oldurganlık/ettirgenlik) eki : /-dUr-/

sevin-dür-

*İy hātırum şoran göricek kaygulu beni
Yā vaşl-ı dil-ber ile **sevindür** ya ko beni 177Gz/1*

yaraş-**dur-**

Ne bitmiş ol semenler bu çemende

Ne yaraşdurmış ol sünbül bu bāğı 181Gz/2

Metin içerisinde uyuma giren örnekler şöyledir:

öl-**dür-**

Diridür şu kimse ki yār öldürür

Ne gam aña kim gam-güsār öldürür 37Gz/1

tol-**dur-**

*Ser-nigün şahın gögüñ Han ni 'metiyle **toldurur***

'Aleme in 'ām idüp çün yir yüzün de hān döker 46Gz/9

13. Fiilden isim yapan ek : /-u/

ayr-**u**

Yār-ı sebük-rūh ile muṭrib ü sākī yiter

*İtmegil **ayruḳ** daḫı kimseyile iḫtilāt 91Gz/3*

14. Görülen geçmiş zaman birinci teklik/çokluk şahıs çekimi : /-dU/

eyle-**dü-m**

*Muḫakkak ol şacı reyḫāni **eyledüm** ta 'līk*

Ol ud ile oluram ben daḫı gubār dir iğ 94Gz/5

bulın-**du-ḳ**

Bizüz ḫaḳīkaten ol gevher-i cihān-efrüz

*Kesād olduğumuz bu ki kānda **bulınduḳ** 98Gz/3*

Bu ekin “**gördüm**” kelimesinde uyuma girdiği görülmüştür:

gör-**dü-m**

*Çünkü **gördüm** saçınuñ bendine düşmiş kamu nās*

Bende oldum uş aña ben daḫı nā-çār dir iğ 93Gz/3

15. Fiilden isim yapan ek : /-GU/

ḳay-**ḡu**

*Ne **ḳayḡu** ḳılca cānuma saçınuñ pīç ü tābından*

Gözüm gönüm çü rüşendür cemālün āftābından 142Gz/1

sev-gü

Cān sevgüñi gönülde iñen mu^c teber tutar

Gerçi kapunda yoğ ise hīç i^c tibārumuz 86Gz/4

16. Zarf-fiil eki : /-(y)U/

di-yü

İhrām diyü egnüme bir ton geyürdi gam

Kim nice isterem itegi vü yaqası yoğ 95Gz/4

ağlayu

Gözüm kan ağlayu şordı bu sırrı cāna^c akl eydür

Var iy bī-cān cigerden şor yürek kanda gönül kanı 188Gz/5

17. İyelik birinci çokluk şahıs eki: /+U+mUz/

yüreg+ü+müz

'Aceb ki germ idemez meclisini vā^c iz-i şer^c

Ya taşdur yüregümüz ya āhı bāriddür 50Gz/6

var+u+muz

Yā ala gözlerüñ ile ol mıdı^c ahd kim

Āl ile ala cān u dil ü yoğ u varumuz 83Gz/2

18. İsimden isim yapım/yokluk hali eki : /+sUz/

sen+süz

Hāşılısın^c ömrümüñ gitme becid^c ömrüm bigi

Sensüz olan^c ömrden bi'llāh ne hāşıl gitme gel 114Gz/2

İsimden isim yapım ekinin bir kelimedede uyuma girdiği görülmüştür:

su+suz

Suya susuz bigi haddüñe göñlüm

Odadur nitekim pervāne teşne 164Gz/2

19. Şahıs zamiri menşeli birinci çokluk şahıs eki : /+(v)üz/

bile+vüz

Lutf iderse fazl anuñdur kahr iderse hışm anuñ

Biz za^c ĩfe ol deger kim bilevüz tağş ĩrümüz 82Gz/6

geçe+vüz

Bu hayāt menba'ından nice teşne-dil geçevüz

Leb-i cām u laīl-i dil-ber gozine neler görindi 174Gz/8

ire+vüz

Şol ümīde ki irevüz derdine dermānumuzuñ

Hele hoş geçürürüz derd ile dermānumuzı 183Gz/6

2.2.2. Ünsüz Uyumları

Türkçe kelimelerde, yan yana gelen konsonantların seda bakımından birbirlerine uymaları hadisesidir. Seda bakımından konsonantların sedasız konsonantlar, sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar, sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlar olmak üzere üçe ayrıldığı¹²⁹ bilinir. Türkçe kelimelerde bu konsonantların sedalı ve sedasız olarak birbirlerinin karşılığı olan aynı türden seslerin yan yana gelmesi durumu ünsüz uyumunu belirlemektedir.¹³⁰

ET ve EAT'de, ünsüz uyumu yoktur ancak Batı Türkçesinde 16. asırdan sonra ortaya çıkmıştır. Metin içerisinde bazı eklerin ünsüz uyumuna etkisi şu şekildedir:

/+dA/ :

Bulunma (lokativ) eki, Türkçenin her devrinde ve şivesinde aynı olup değişiklik göstermeyen bir ektir.¹³¹ Ekin, tonsuz ünsüz bulunduran kelime tabanlarına gelmesi halinde dudak uyumunu bozduğunu görmekteyiz:

Bir beydağ oynamağda kıllur gün yüzinde māt

Biz kıllarını hükm ile şāhāne beñlerüñ 103Gz/5

Şevk ile cānum bigi çıkuğda evden sen güneş

Çaldı arduñca göge dikildi hayrān gözlerüm 129Gz/8

Cān kimdür ol haremde kim bula üns-i halvet

Olduğda sen melek-hū kıdsiler ile mahrem 8Ks/24

Barmağda hātemüñe kılsa nazār Süleymān

Ağzında kalayidi barmağ nite ki hātem 8Ks/16

¹²⁹ Ergin, 75-76.

¹³⁰ Ergin, 76.

¹³¹ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 88.

*Hayr ile çün cihāna başdı kadem vücūduñ
Her zerre yir ü **gökde** zıkr itdi hayr-maḳdem 8Ks/13*

/-dI/

*Meger şabā yili Rūhū 'l kudüsden urur dem
Ki nefh-i Meryem'e **beñzetdi** bāğ u bustānı 14Ks/2*

*Felekde cavḳ-ı melek çarḫa girdi şūfīvār
Bu zevḳden kamu kesb **itdi** hāl-i vicdānı 14Ks/34*

*Zülfüñ **uzatdı** ğam hikāyetini
Ḳanı Şeyḫī'de ol mecāl iy dost 10Gz/9*

*Gözümde ırdı münevver yüzün nigār dir ğ
Başuma kara gün **uğratdı** rüzgār dir ğ 94Gz/1*

*Beni evvelde gözüñ hicr ile **korḳutdıyidi**
Her ne remz itdiyise āḫir-i kār oldu yine 155Gz/7*

*Ol nā-kesi ki reddüñ eli **atdı** oḳlayın
'Uryān u ağzı kan yiri toprak yolu hevā 5K/11*

*Ger şūfiyāne ğonce çāk itse hırḳa tañ mı
Bülbül simā 'iyile mest oldu **dutdı** hem dem 8K/29*

*Keffüñ sehāda **dökdi** bahrūñ yüzi şuyını
Ol ğuşşadan ğamāma **irişdi** nāle vü ğam 8Ks/17*

*Yile vardı gül ü lāle nigāruñ ḫadd ü rüyundan
Yire **düşdi** ser-i tūbī utanup serv boyından 145Gz/1*

/+dAn/

Ablativ (ayrılma) hāl ekinin tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu şeklinin gelmesi sonucu uyumun bozulduğu görülür:

*Dutuşup **başdan** ayağa yanuban şem ' bigi
Cān oda atmağ imiş ḫūba uyanuñ hevesi 202Gz/4*

*Başmağıñ kekbine ya ' nī yüzün sürmegiçün
Gökden ılduz yire gör vālih ü hayrān dökilür 49Gz/4*

/-dUG/

/-dUG/ sıfat-fiil ekinin de uyumua girmediği görülmektedir:

*Her nakşa **tutduğı** gözüüm āyīne bigi yüz*

Tā ḥod ne yüzde gözleye cānān cemālini 179Gz/2

*Zülf-i ‘Abbās dil-i Şeyḫī’yi esīr **itdügi** bu*

Hüsn ile ḥulķı Hüseyñ vü Ḥasan ‘dur ḳoḥusı 196Gz/8

/+dur/

İhtimal, kuvvetlendirme ekinin uyuma girmediği yerler şöyledir:

Saķın mazlūmuñ āhından seḫer-gāh

*Ki **ḳomamışdur** aña perde Allāh Ms/48*

‘Aceb ki germ idemez meclisini vā ‘iz-i şer ‘

*Ya **taşdur** yüregümüz ya āhı bāriddür 50Gz/6*

/+dUr/

Sensüz hareket ḳılsam şanma ki ḫayātum var

*Cān meyyitine ḫaḳḳā cismüm kefen olmış**dur** 53Gz/4*

*Cigerden cāndan almış**dur** gözüüm la ‘1 ü güher genci*

Bu deñlü armağan ḳoḳdur saña künc-i ḫarābından 142Gz/3

*Kime kim dāyimīrāhat gere**kdür***

*Bu fāñī evde zaḫmet yigire**kdür** Ms/63*

Ḳulum dimiş keremden serve ḳaddüñ

*Yüce himmetlünüñ gönli aş**akdur** 44Gz/2*

*Ḫoḳ**dur** gönül ki cevr görür lā dimez velī*

Ben mübtelāyem ol ki belāyile ḫoş geḫer 52Gz/3

2.3. SES TÜREMESİ

Sesler, gramer birlikleri içinde bazen birbirleriyle doğrudan birleşmez ve aralarında bağlanmayı sağlayacak ilave bir sesin varlığına ihtiyaç duyar. Sesin eklendiği bu hadiseye ses türemesi denir.¹³²

Türkçenin eklemeyi kolaylaştırıp yabancı kelimeleri kendi hece ve ses yapısına uydurması neticesinde kelime türetimi oldukça fazladır.¹³³ Bu ses olayı metin içerisinde ünlü ve ünsüz türetimi olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1. Ünlü Türemesi

EAT'de ünlü türemesi alıntı kelimelerde yer alan çift doruklu heceleri Türkçenin hece yapısına uydurmak için vezin gereği yapılan türetmedir.¹³⁴ Bu ses olayına dönem metinlerinde çok sık tesadüf edilmez. Sadece kelime içerisinde meydana gelir.¹³⁵ Bu hadise Şeyhî Divanı'nda iki kelimedede gerçekleşmiştir:

yigrek > yigrek

Kime kim dāyimīrāhat gerekdür

Bu fānī evde zaḥmet yigirekdür Ms/63

baḥş > bağışlamağa

Veh kim kemüz bu dehrüñ elinde qarıncadan

Ḳuvvet bağışlamağa Süleymānumuz gerek 104Gz/6

2.3.2. Ünsüz Türemesi

Bu ses olayına EAT'de ünlü türemesine nazaran daha az rastlanır. Ünsüz türemesi; ön, iç ve son seslerde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün herhangi bir sebeple getirilmesi durumudur.¹³⁶ Ünsüz türemesi metin içerisinde sadece kelime içerisinde y sesinde gerçekleşmiştir:

Kelime içerisinde görülen /y/ türemesi

Ünlü ile biten bir köke ünlü ile başlayan bir ek veya edat getirildiğinde arada bir

¹³² Ergin, 51.

¹³³ Banguoğlu, 65.

¹³⁴ Köktekin, 69.

¹³⁵ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 56.

¹³⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 231.

/y/ yardımcı sesi türemektedir.¹³⁷ Metin tespit edilen kelime içerisinde görülen /y/ türemesi örnekleri şöyledir:

di-e+m > di-ye+m

Eğer destür virürse şehenşāh

Diyem bir nice hikmet lafz-ı kütāh Ms/15

ne+içün > ne+yiçün

Neyiçün bu çarh okını atar u siper dutılmaz

Neyiçün bu devr derdin virür ü devā belürmez 84Gz/2

çal-ma-a > çal-ma-y-a

Şeyhî'nüñ bu āh u yaşı gönli taşına anuñ

*Şol dem idiser eşer kim **çalmaya** benden eşer* 70Gz/5

al-ma-a > al-ma-y-a

Cūd-ı bahār 'āleme virdi vücūd-ı nev

*Ādem ki 'ibret **almaya** ola bu dem 'adem* 10Ks/6

idine idüm > idineydüm

*Şefî' **idineydüm** gözyaşın işigüñde*

Velī ne çāre ki 'özrüm durur günāh baña 3Gz/2

Şeyhî Divanı'nda ekleşme özelliği gösteren “ile” ve “içün” edatlarıyla “i-” fiili (bk. Bitişik/Ayrı yazım), ünlü ile biten bir kelimeye bitişeceği zaman, vezin de gerektiriyorsa, araya bir koruyucu “y” ünsüzü girer:

şuyile

Devletinde her ne la 'l üdür ki cem 'itdi gözüm

*Yüz **şuyile** hāk-i pāyına nişār itsem gerek* 99Gz/2

odıyile

Ya vaşl-ı yār ola ya yarıla yürek bārī

*Bu fūrkat **odıyile** nice intizār iderem* 117Gz/2

derdiyile

*Eyā gül-rüy-ı sīmīn-ten gözüñ **derdiyile** sinüñ*

¹³⁷ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 78.

Yüzüm rengini nergisveş ‘aceb mi zerd ü sâz itsem 132Gz/5

Bu türeme ve kaynaşma esnasında vurgusuz orta hece durumuna düşen ekin/edatın başındaki ünlü, vezin gerektirdiği takdirde düşürülmektedir lakin arada türetilmiş olan /y/ ünsüzü varlığını devam ettirmektedir:

giceleriyle

Hasret giceleriyle hilâl oldu kıddümüz

Bir gün görince şol meh-i tábân cemâlini 179Gz/3

Bu geçici birleşme hadiselerine benzer bir durumu “şöyle” ve “böyle” kelimeleri için de geçerli kılmak mümkündür:

šo¹³⁸+ile > şo+yile > şöyle

Bâde(y)i gör ki kadehde ne letafet biledür

Şöyle kim cism-i laṭîfe ulaşa cevher-i rûḥ 17Gz/2

bo¹³⁹ +ile > bo+yile > böyle

Ol cevân-bahtuñ yolına ‘aql u cân u dil fidî

‘Işq yolında naşîhat böyle kaldı pîrümüz 82Gz/3

2.4. SES DÜŞMESİ

2.4.1. Ünlü Düşmesi

Vurgusu az olan ya da vurgusuz hale gelen ünlülerin düşmesi durumudur. Son hecesi dar ünlülü olan iki veya daha çok heceli bir kelimeye; bir ünlü eklenirse kelimenin sondan bir önceki hecesindeki dar ünlü, vurgusu zayıf olduğundan düşer.¹⁴⁰

EAT’de bu ses olayı genel itibarıyla iç seste gerçekleşmesine rağmen nadir de olsa kelime başında da görüldüğü tespit edilmiştir. Bu ses hadisesi Türkçenin başlangıcından itibaren süregelen bir durumdur. Kelime içerisinde ünlü harfin düşmesi neticesinde kelimedeki hece düşmesi de gerçekleşmektedir.

Şeyhî Divanı’nda tespit edilen ünlü düşmesi hadiseleri şu şekildedir:

¹³⁸ Gabain, A., Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (4. Bs.), (Çev.: M. Akalın), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003, 67.

¹³⁹ Gabain, Brahmi yazısıyla yazılmış Uygur metinlerine dayanarak işaret zamirlerinin ünlüsünün ‘o’ olacağını belirtmiştir. Daha kapsamlı bilgi için bk. Gabain, 128. (29. Not)

¹⁴⁰ Coşkun, 44-45.

2.4.1.1. Kelime başında görülen ünlü düşmesi

uyu-ku+sı > yuḥusı

*Tā hayālūñ çıkuban ğaflet **yuḥusı** girmeye*

Pāsbān hindūyı ider zengī(y)i derbān gözlerüm 129Gz/5

uş+imdi > şimdi

Def‘-i melāl idemedi bülbül

Şimdi işümüz mül müle düşdi 172Gz/6

uş+ol > şol

Ḥasret giceleriyle hilāl oldu ḳaddümüz

*Bir gün görünce **şol** meh-i tābān cemālini 179Gz/3*

uş+öyle > şöyle

Bāde(y)i gör ki ḳadeḫde ne leṭafet biledür

Şöyle kim cism-i laṭife ulaşa cevher-i rūḫ 17Gz/2

2.4.1.2. Kelime içerisinde görülen ünlü düşmesi

ağız+ı+n+a > ağızına

*‘Ālem **ağızına** virdi lezzet-i cān*

Şeker-i lā-ilāhe illā ‘llāh 1Ks/16

uyu-ku > uyḫu

*Gözüme **uyḫu** bir düşdür hayāl oldu uçar gözde*

Bu sevdāya ‘ilāc olmaz meger ol zülfi-i müşğīnden 133Gz/5

göñül+ü+m+e > göñlüme

*Şikeste **göñlüme** turrañ virürse gūşe ḳaşıñda*

Bu fethi yig görür Şeyḫī şerefde tāḳ-ı Kisrā’dan 140Gz/7

ne+i+çün > niçün

Zāhid şalā-yı mescid ider ben hevā-yı dost

Niçün şalar bu toḫru yolundan yayubanı 177Gz/3

ayır-ıl-a-ma-du+ḳ > ayrılamaduḳ

Atıldı tīr-i maḫabbet kemān-ı miḫnetden

*Ḳazādan **ayrılamaduḳ** nişānda bulunduḳ 98Gz/2*

2.4.2. Ünsüz Düşmesi

Türkçede akıcılığı sağlamak için bazı ünsüzlerin düştüğü bilinmektedir. Seslerin birbirleriyle münasebeti sırasında gramer birliğinin bünyesindeki birtakım seslerin düştüğü ses hadisesi ünsüz düşmesi olarak değerlendirilir. Bu ses hadisesi hecenin başında, içinde, sonunda; kelime başında ve kelime sonunda gerçekleşmektedir.¹⁴¹

EAT'de bu hadiseye ünlü düşmesine nazaran daha az rastlanılmaktadır. Damaklı ve akıcı ünsüzlerin düşmesi diğer ünsüzlere oranla daha yaygındır. Şeyhî Divanı'nda karşımıza çıkan bu ses olayı örnekleri şöyledir:

2.4.2.1. /r/ düşmesi

Metin içerisinde /r/ sesinin düştüğü tek örnek şöyledir:

birle¹⁴² > bile

Kime kim baht u sa 'adet ide iqbāl ü kudüm

*Olur ol hüsn ü melâhat **bile** şeh yā maḥdüm* 131Gz/1

2.4.2.2. /y/ düşmesi

/y/ sesinin metin içerisinde sadece kelime başında düştüğü görülmüştür:

yıraḳ¹⁴³ > ıraḳ

*Allāh bilür anı ki sende **ıraḳ** baña*

Devr-i kadeḫ ḫadaḳdur u ḫün-ı ciğer şarāb 12Ks/13

yılduz¹⁴⁴ > ılduz

Başmaḡuñ kebkebine ya 'nīyüzün sürmegiçün

*Gökden **ılduz** yire gör vālih ü ḫayrān dökilür* 49Gz/4

2.4.2.3. /g/ düşmesi

Bazı eski Türkçe kelimelerin son hecelerindeki tonlu-patlayıcı /g/ sesi karakteristik olarak düşer.¹⁴⁵ Metin içerisinde /g/ ünsüzünün “yalan” kelimesi hariç kelimenin sonunda düştüğü tespit edilmiştir.

¹⁴¹ Ergin, 51.

¹⁴² Paçacıoğlu, 132.

¹⁴³ Paçacıoğlu, 777.

¹⁴⁴ Paçacıoğlu, 775.

yalgan¹⁴⁶ > yalan

Haber ki 'ışk ile söylene rst diñleñ anı

*Biline gtrilicek perdeler **yalan** kim olur 55Gz/6*

tirig¹⁴⁷ > diri

Zih dem k'irenñ 'mri Hzrveř cvidn oldu

*Hemn bir laħzadur dirler **dirilen** nefh-i 's' dan 140Gz/5*

ķatıg¹⁴⁸ > ķatı

Cnnıyile cn ola ħalvetde yegne

*řeyħ gelir ise **ķatı** bgneliĝ eyler 35Gz/6*

ne teg¹⁴⁹ kim > nite kim

Zülf-i mřĝni gr ol 'rz-ı kfr üzre

*Dşmiş ol resme mu 'rz **nite kim** Hind ile Rm 131Gz/2*

ķamuĝ¹⁵⁰ > ķamu

'Aceb degül mi ki ef' i etinde var tiryk

*Bu **ķamu** zehr ile aña rk-i dem ķattl 3Ks/34*

ķapug¹⁵¹ > ķapu

*Hele řeyħ şu **ķapudan** gözet iħsn u kerem*

Ki kemn bendesidr mülk-i cihn pdişehi 186Gz/7

trlg¹⁵² > dürlü

Aķvaraķdan ger kışın kldıysa pr yazı yüzün

***Dürlü** reнге defter aķar gülşen iy devr anı dr 9Ks/2*

2.4.2.4. /b/ düşmesi

ST'de hece başında nsz düşmesi nadir gerķekleřen bir hadisedir. Bu nadir ses olayına /bol-/ fiilinde rastlamak mümkündür.¹⁵³

¹⁴⁵ Coşkun, 101.

¹⁴⁶ Paķacioĝlu, 731.

¹⁴⁷ Paķacioĝlu, 635.

¹⁴⁸ Paķacioĝlu, 348.

¹⁴⁹ Paķacioĝlu, 466.

¹⁵⁰ Paķacioĝlu, 332.

¹⁵¹ Paķacioĝlu, 337.

¹⁵² Paķacioĝlu, 675.

‘ilaç **bolmaz**¹⁵⁴ > ‘ilāç olmaz

Gözüme uyhu bir düşdür hayāl oldu uçar gözde

*Bu sevdāya ‘**ilāc olmaz** meger ol zülf-i müşgāinden 133Gz/5*

bol- > ol-

*Ger ādemiyise **ola** dīvāne ferişte*

Boynuña şaçuñ silsilesi düşse perīvār 59Gz/2

2.4.2.5. /l/ düşmesi

Bu sesin metin içerisinde yalnızca iki kelimedede düştüğü tespit edilmiştir:

keltür-¹⁵⁵ > getir-

*Anuñ rüşen yüzi nürü **getürdi** gebri ĩmāna*

Anuñ fettān şaçı küfri çıkardı şūfī(y)i dīnden 133Gz/3

keltür- > getir-

‘Işk imiş āfet-i ‘akl u mey imiş rāhat-ı rūh

*Sākiyā vaqt-i şabāk oldu **getür** cām-ı şabūh 17Gz/1*

oltur-¹⁵⁶ > otur-

Servī boyuñ āzādeliğın söyledi kaşuñ

*Egri **oturur** ille ne toğru haberi var 59Gz/5*

2.4.2.6. /w/ düşmesi

Kelime sonundaki tonlu-patlayıcı /w/ sesinin, “su” kelimesinde düştüğü görülmüştür:¹⁵⁷

şuw¹⁵⁸ > şu

Na ‘ ĩm nesye bu gün naqd-i vaqt imiş bildük

*Nigār hūr ĩvü cennet çemen **şu** kevşerdür 67Gz/5*

*Āhum odına **şu** sepegör şimdi ‘akıbet*

Bād-ı şabādan isteyesin çok ğubārumuz 86Gz/6

¹⁵³ Coşkun, 101.

¹⁵⁴ Paçacıoğlu, 139.

¹⁵⁵ Paçacıoğlu, 364.

¹⁵⁶ Paçacıoğlu, 477.

¹⁵⁷ Coşkun, 101.

¹⁵⁸ Paçacıoğlu, 575.

Hicrũñ beriyyesinde şusuzın ölenleri

Yugıl gözi yaşıyla çü vaşluñ sakāsı yok 95Gz/5

2.5. SES TEKLEŞMESİ

Ünlü tekleşmesi hadisesi, birleşik kelime kuruluşları oluşturulurken yan yana tesadüf eden iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü durumuna gelmesidir.¹⁵⁹ Bu ses hadisesinin metin içerisinde karşımıza çıkan örnekleri şöyledir:

kendü özi ¹⁶⁰ > kendözi > kendüzine

Gice ser-hoş neler kılur dir isem

*Gündüzin **kendüzine** hāba gider 51Gz/2*

“Ne” kelimesi “eyle-, it- ve ol-” yardımcı fiillerinden önce geldiğinde iki ünlü birleşmektedir.¹⁶¹

ne ola > n’ola

Görürse ‘ayb u hālel setr ü sedd ider ‘arif

*Hased durur **n’ola** ger ta ‘n iderise cūhhāl 3Ks/59*

ne ider > n’ider

*Qullar **n’ider** bu sīm ü zer ü māl ü milketi*

Sulṭānumuz gerek bize sulṭānumuz gerek 104Gz/2

ne itsin > n’itsün

Zülfüñ koḥusına dil her dem diler vire cān

*Bī-çāre ḥaste **n’itsün** derde devāsın ister 39Gz/3*

“ki” bağlacının da bazen metinde birleştirildiği görülür. Ancak bu vezin gereği değildir:

ki eyledüm > k’eyledüm

*Zülfü hevāsı ğayrına bāzār **k’eyledüm***

Ger maḥz-ı sūd ise kamu sevdā-yı ḥāmdur 69Gz/2

¹⁵⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 228.

¹⁶⁰ Paçacıoğlu, 365.

¹⁶¹ Daşdemir, *Keşfü’l Me’anî*, 73.

ki elde > k'elde

Şubh-dem çün çarh-ı zerger yiri sîm ü zer kıılır

*Nite **k'elde** sâķî cām-ı la 'li cān-perver kıılır 72Gz/1*

ki anda > k'anda

'Aceb ne evvel olur k'anda münderic ābād

*Zihî ne āhir olur **k'anda** müstemirr āzāl 3Ks/6*

2.6. İKİZ ÜNSÜZ

EAT'de, iç seste iki ünlü arasında kalan ünsüzlerin, ifadeyi daha belirgin hale getirmek ve ifadeyi vurgulu kılmak için bazı ünsüzlerin birkaç kelimedede tekrarlandığı görülmektedir.¹⁶² Bu hadisenin metin içerisinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

isi¹⁶³ > issi

*Bārî nesine 'āşıķa zühd **issi** ta 'n ider*

Çün kendünüñ hasedden arınmadı sînesi 185Gz/6

ası¹⁶⁴ > aşşı

Hayāt harc ide kıoduķ bu dünye bey 'ine biz

*Az **aşşı** gözledük ü çok ziyānda bulınduk 98Gz/5*

iki > ikki

*Girmez gözüme **ikki** cihānuñ cevāhiri*

Kuħl-i cilāyiçün bir avuç hāk-i der yiter 64Gz/2

2.7. GÖÇÜŞME (METATEZ)

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayına verilen addır¹⁶⁵. Nöbetleşme veya ögelerin sıralanışındaki değişiklik olarak da tanımlanan göçüşme, Türkçede daha çok ç, s, d, t, z, ş, v, f, n, y gibi dış dudak ünsüzlerinde ve

¹⁶² Köktekin, 70.

¹⁶³ Paçacıoğlu, 313.

¹⁶⁴ Paçacıoğlu, 76.

¹⁶⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 107.

bilhassa r, l akıcı ünsüzleri taşıyan kelimelerde görülür.¹⁶⁶ Göçüşmenin metinde tespit edilen tek bir örneği vardır:

kimsene > kimesneye

Beḳā bilen bu demi `ömr-i bāḳī añlaya kim

*Vefā **kimesneye** kılmaz zamāne-i fānī 14K/3*

2.8. ÜNSÜZ BİRLEŞMESİ

“Teklik şahıs ve işaret zamirlerinde yönelme hallerinde ortaya çıkan “ñ” ve “g” seslerinin birleşmesi durumudur.”¹⁶⁷ Bu hadise metin içerisinde “añña” ve “buña” kelimelerinde karşımıza çıkmaktadır:

a+ñ+ḡa > añña

*Bu kim dimişler **añña** ḡaste `āşıḡa bakmaz*

Ḳayırmaz öldüricek şorar ise ancaḡ ola 5Gz/6

bu+ñ+ḡa > buña

*`Aḡl-ı `inān-keşīde ire mi rikā **buña***

Dir ṡarraḡū öñüñce çün ervāḡ-ı aşfiyā 5Ks/3

2.9. ÜNSÜZ DERİLMESİ

*Bu hadisenin en tipik örneği /dur-/ yardımcı fiilinden geldiği kesin olarak bilinen ve ekleşme öncesi biçimi olan /dururla/ nöbetleşe kullanılan /+dUr/ ekidir.*¹⁶⁸ Bu hadisenin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

anuñ+dur

*Kemāl-i ḡudret **anuñdur** ki naḡş-ı ḡayretten*

Kemāl-i `aczone iḡrār ider her ehl-i kemāl 3Ks/14

ol+dur

Ol ḡarīb olmaya kim şehr ü diyār eyleye terk

*Müşkil **oldur** ki kıla ḡullarını şāḡ ḡarīb 7Gz/3*

¹⁶⁶ Karaaḡaç, *Türkçenin Ses Bilgisi*, 77.

¹⁶⁷ Muhsine Borekçi, *Risāle-i Tevhit (İnceleme - Metin – Dizin)*, Akçaḡ Yay., Ankara 2003, 46.

¹⁶⁸ Daşdemir, *Keşfü'l-me`ānî*, 78.

çemen+dür

Bu letāfet bile kim bāğ u çemendür hele uş

Şıyadi tevbesini şimdi dirimişse naşūh 17Gz/4

kerem+dür

Göñül hoş eyle nüş it cām-ı şāfi

Çayırma kim kerīm işi keremdür 19Gz/3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEYHÎ DİVANI'NIN ŞEKİL BİLGİSİ

3. ŞEKİL BİLGİSİ

*Bir dile ait kökleri, ekleri ve bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dili türetme ve özelliklerini ve bunların yanı sıra şekille ilgili diğer konuların ele alındığı gramer dalıdır.*¹⁶⁹

Bilindiği üzere her dilin kendine ait bir kelime haznesi vardır ve şekil bilgisi de dilin haznesinde bulunan kelimelerin en küçük yapılarından başlayarak geçirmiş oldukları değişimleri ele alır. Ele aldığı değişimleri dilin gramer özellikleriyle bağdaştırarak ortaya koyar.¹⁷⁰

3.1. İSİMLER (SUBSTANTİVE)

İsim canlı, cansız varlıkların yanı sıra çeşitli soyut ve somut kavramların karşılanmasını sağlayan kelime çeşididir.¹⁷¹ Şeyhî Divanı'nda isimler oldukça fazladır ve tür olarak da çeşitlilik göstermektedir.

3.1.1. İsimlerde Yapım

Metinde isim yapımı ya türetme ya da birleştirme yoluyla yapılmıştır.

3.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

İsim kök ve gövdelerine gelerek yeni isimler türeten bu ekler; isim köklerine, isim gövdelerine ve fiilden türetilmiş isim gövdelerine eklenirler.¹⁷² Metinde tespit edilen isimden isim yapan yapım ekleri şöyledir:

/+e/

Bu ek, eski verme-bulunma durumu ekidir.¹⁷³ Metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

kiç+e¹⁷⁴ > gic+e

Haddiñ çerāğı şevkıyile lāle her gice

¹⁶⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 203.

¹⁷⁰ Canan, 46.

¹⁷¹ Canan, 46.

¹⁷² Ergin, 154.

¹⁷³ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi, İstanbul 2003, s. 80.

¹⁷⁴ Paçacıoğlu, 25.

Yansa göyünise tañ mı ki pür-nür u nārdur 36Gz/6

/+ğaç/

İsimden isim yapan /+ğaç/ eki; eklendiği köke küçültme anlamı kazandırmaktadır.¹⁷⁵

ı+ğaç*¹⁷⁶ > ağaç

Girü buhl oldu bir ağaç tamuda

Tagılmış kökleri 'ālem kamuda Ms/31

/+d/

EAT'de çok sık rastlanılmayan bir ektir.¹⁷⁷ Metinde de tek bir örneği tespit edilmiştir:

Ḳana girme dön yaşum arduñcadur yiter dutar

Āh-ı 'āşıkdan yigitsin olma gāfil gitme gel 114Gz/5

/+cuḳ/

/+cuḳ/ ekiyle genişletilen sıfatlar, anlamca pekiştirilmiş küçültme veya abartma sıfatlarına dönüşürler.¹⁷⁸ Bu ek, metinde sadece bir kelimedeyi almaktadır:

Sefer uzun kısacuḳ 'ömr azuḳ az iş çoḳ

Zamāne fırsatı fevt itmeden ḳıl isti 'cāl 3Ks/61

/+CA/

an+ca¹⁷⁹+ḳ

Dehr-i pür-ḳahrda mihr ile vefā yoḫdur hīç

Bir nefes cāmdur ancaḳ gönül ārāmgehi 186G/5

Niçe ki yir ü gök birağa sāye şubḫ u şām

Şekli bunuñ şanevber u levni anuñ sezāb 12Ks/37

¹⁷⁵ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991, s. 82.

¹⁷⁶ Paçacıoğlu, 26.

¹⁷⁷ Daşdemir, *Keşfü'l Me'anî*, 79.

¹⁷⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 43.

¹⁷⁹ Paçacıoğlu, 60.

/+ka/, /+ge/

İsimden isim yapan /+ka/ ve /+ge/ işlek olmayan eklerdir.¹⁸⁰ Bu ekin metinde yer alan örnekleri şöyledir:

öz+ge¹⁸¹

Çapuñdan özge bulunmadı çün penāh baña

Uş işigüñ tozıdur yine secdegāh baña 3Gz/1

*ar+ka¹⁸²+s+1

Hem şükr-i ni 'metinden yir dili güng ü 'āciz

Hem bār-ı minnetinden çarh arkası dutar ham 8Ks/36

/+erü/

ET'de /+gerü/ şeklinde yönlendirme görevinde kullanılan bu ek, TT'de zarf olan birkaç kelimeye işlevini sürdürmektedir.¹⁸³ Ekin günümüzdeki şekli ise /+erü/'dür. Metinde **ilerü** kelimesinde karşımıza çıkmaktadır:

il+erü¹⁸⁴

Çapuña gözyaşı ta 'cıl ile gitdügi budur

Ki şabādan ilerü işigüñi pāk eyler 57Gz/2

/+An/

ET'de geldiği kelimeye; bağlılık, güçlendirme ve çokluk gibi anlamlar katan ek, TT'ye kadar uzanmış ve eklendiği kökle kaynaşarak canlılığını kaybetmiştir.¹⁸⁵ /+An/ ekinin metinde geçen örnekleri şöyledir:

Cem 'oldı tapuya yine dīvān erenleri

Çekmege lutf hānını devletlü han kanı VMus/3/6

oğul+an > oğlan

-u- > -ø-

¹⁸⁰ Ergin, 175.

¹⁸¹ Ergin, 175.

¹⁸² Paçacıoğlu, 71.

¹⁸³ Banguoğlu, 175.

¹⁸⁴ Paçacıoğlu, 302.

¹⁸⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 35.

Hikmet eyesi p̄rden eyle işidürüz
Kim şöhet idicek
Halvetce mey ü s̄az u gülistān yaraşuğı
***Oğlan** ile hoşdur 62Gz/4*

/+re/

Yön kavramı veren eski bir ek olan **/+re/**, günümüzde bazı kelimelerde kalıplaşmıştır.¹⁸⁶ Erişme anlamı veren bu ekle türeyen kelimelerin sayısı oldukça azdır.¹⁸⁷ Metnimizde bu ekin örnekleri şöyledir:

Her kim yüzüñde beñlerün görmiş degül bilmez nedür
*Kāfūr-ı ‘arız **üzre** ol hāl-i karanfül nicedür 78Gz/2*
Süzilmiş çeşm-i mestānuñ görüp dil tāk-ı kaşuñda
*Didi z̄ī mest kāfir kim bu mihrāb **içre** hāb eyler 80Gz/4*

/+eş/¹⁸⁸

*Pür-nür iken **güneş** bigi cirminde hüsñüñüñ*
Bedr ayda kelefleyin itmiş karār haç 90Gz/2

/+IU/

ET’de bu ekin asıl biçimi **/+lıg/**, **/lığ/**’dır. Türk dilinin tarihi seyri içinde **/+ğ/** ve **/+g/** kendinden önceki vokalle kaynaşarak onu yuvarlaklaştırmış ve uzatmıştır. Sıfat yapma görevinde kullanılan bu ekin olumsuz şekli ise **/sUZ/**’dur.¹⁸⁹

Benefşe zülfüñe her dem hezār ahsent iy meh-rū
*Kim aña sünbül ü ‘anber gulām olmuş eli **bağlu** 149Gz/1*
*B̄gānelik ğamından aқан **kanlu** yaş için*
Deryā-yı hūna ğarka varan āşinā haç 4Ks/4
*Anuñ ş̄ir̄ñ lebi **tatlu** baña biñ şehd ü şekkerden*
Anuñ gül yañađı nāzük baña yüz berg-i nesr̄ñden 133Gz/6

¹⁸⁶ Hanife Vural, Tuncay Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yay., İstanbul 2011, 177.

¹⁸⁷ Banguoğlu, 197.

¹⁸⁸ Köktekin, 84.

¹⁸⁹ Faruk Kadri Timurtaş, “Şeyhî ve Çağdaşlarının Eserleri”, (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*), Türk Dil Kurumu Yayınları (183), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.117.

‘Şabr orucu yüzinden biñ ‘īde irişürüz
Yıllarda bir göricek sen gün **şıfatlu** ayı 176Gz/6
Şabā demini nesīm-i habībe beñzettüm
N’idem çü **derdlüydüm** ben şabībe beñzetedüm 124Gz/1
Ne **dürlü** dürlü cevāhir nişār ider halkā
Açup hazāyin-i cūdı müfetiñü ’l-ebvāb 13Ks/3
Şeyhī karār kılmaz imiş bir dem ādemī
Devletlü ol ki ‘āleme ħurrem gelür gider 38Gz/7

/+sUz/

/+sIz/, /+sUz/ eki, “yokluk, eksiklik” bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ektir. “Sahip olma, kendinde bulundurma” görevindeki ek, sıfat türetme işlevine sahip olan “/+II/, /+IU/” eklerinin karşıtıdır.¹⁹⁰ Metnimizdeki örnekleri aşağıdaki gibidir:

Suya **susuz** bigi ħaddüñe gönliüm
Odadur nitekim pervāne teşne 164Gz/2
Gerçi güler lutf ile gülşende gül
Yārsuz ol ħār ola gülşen degül 110Gz/1
V’er **ansuz** olursa cūy-ı cennet
Görine göze serāb-ı bī-nem IIMus/5/8
Ĥāşılısın ‘ömrümüñ gitme becid ‘ömrüm bigi
Sensüz olan ‘ömrden bi’llāh ne ħāşıl gitme gel 114Gz/2

/+sul/

İsimden benzerlik fiili türeten /+sI-/ ve /+sU-/ ekiyle fiilden isim türeten /-I/ ekinin kaynaşmasından oluşan birleşik ek, dilimizde birkaç kelime dışında varlığını yitirmiştir.¹⁹¹ Metnimizde yalnızca bir kelimedeki karşımıza çıkmaktadır:

Nişe bağlanmaya kullık kemerin kimsene çün
Keremüñ ħonu kamu **yoşsula** vü baya gelür 31Gz/4

¹⁹⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 64.

¹⁹¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 63.

/+IIK/, /+Iük/

“Sahip olma, üzerinde bulundurma, özelliğini taşıma” anlamındaki /+II/, /+IU/ ve bu eklerin karşıtı olan “yokluk, eksiklik” anlatan /+sIz/, /+sUz/ eklerinden sonra gelerek bu kelimelerden soyut ad türetmektedir.¹⁹² Metinde “/+IIK/, /+IUK/” ekinin tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

Şeyhî kuluña bir nefes virseñ icāzet kapuda

*Görseñ ki **kullık** bābına ihlāş ile kul nicedür 78Gz/7*

Çün benüm şıdķ u şafā oldı günāhum bilürem

*Bu gün āhum **çoķlıķını** ol günāhumdan benüm 116Gz/3*

*Ay yüzünüñ **ayrulıķı** günlerim dün eyledi*

Dün ise kim her demidür baña biñ yıl gitme gel 114Gz/6

İrdi zülfine şabā hoş depredür zencîrümüz

Ol delülikden perîşāndur kamu tedbîrümüz 82Gz/1

*Ger hevā **serdlik** idüp kâfûr ide hâki ne ğam*

Aña k’āb-ı huşķ içini tolu nār-ı ter kıtur 72Gz/3

*Bāĝ-ı sa^c ādet isteyen **eylük** ide k’eyüleriñ*

Hoş koķusı ebed kıalur gül bigi kim gül-āb olur 24Gz/4

/+kı/

EAT’de /+kı/ eki nadir görülen bir ektir ve genellikle sıfat yapar.¹⁹³ Metinde tespit edilen bir örneği vardır:

*ķan+**kı**¹⁹⁴*

*Depret ‘alem ki **ķanķı** diyār olsa maķşaduñ*

Muhtār yol kılavuzı Cebbār yār ola IVMus/7/3

¹⁹² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 58.

¹⁹³ Gabain, 44.

¹⁹⁴ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Üniversitesi Yay., Londra 1972, 637.

/+rek/

EAT’de yaygın olarak kullanılan “yigrek” kelimesinde karşımıza çıkan bu ek, metnimizde de sadece “yigrek” kelimesinde görülmektedir.

Delü gönülüm herze-gūyına ‘aşā zūlfūñ kılı
*Şaldüğınca **yigrek** urur āfer ĩn çevgānına 167Gz/6*

/+düz/

Gündüz vişāl-i ħalvet ola yār ile gice
Sĭne-be-sĭne ħomiş ola daĥı leb-be-leb 9Gz/7

/+z/

Türkçede eskiden beri kullanım alanı bulan isimden isim yapan /+z/ yapım eki, yakınlık ve eşlik ifade eden asıl sayı isimlerini, topluluk sayı isimleri yapar.¹⁹⁵ Metnimizde sadece “ikiz” kelimesinde kullanım alanı bulmuştur:

***Īkiz** ħardeş gibidür ki ola hem-ser*
Biri biriyle tutar kuvvet ü fer Ms/43

/+az/

İşlek bir ek olmayan ek, küçültme işlevinde isimler türetmeye yarar.¹⁹⁶ Metinde sadece “boğaz” kelimesinde karşımıza çıkmaktadır:

*boğ¹⁹⁷+**az***
Ne eksile keremüñden teraĥĥum eyler iseñ
***Boğazumuza** deĥin tut ki ħanda bulınduĥ 98Gz/4*

3.1.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler

Bu ekler, fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan isim türetirler. Metinde tespit ettiğimiz fiilden isim yapan ekler şu şekildedir:

/-a/

ar-**a**+(s)ı+n+da ar- “arasından geç-“¹⁹⁸

¹⁹⁵ Ergin, 170.

¹⁹⁶ Vural, Böler, 168.

¹⁹⁷ Vural, Böler, 168.

¹⁹⁸ Paçacıoğlu, 66.

Gözünle gönülüm **arasında** ilçi kimdür kim
Gam u belâ getirür nâle vü figân iledür 58Gz/4

/-ı/

tağ-ı¹⁹⁹ > dağ-ı
Gönül almağa kılduñ âl iy dost
Ne gönül cânı **dağı** al iy dost 10Gz/1

/-(ü)ş/

ük-üş²⁰⁰ > ök-üş
Bülbül gülüñ vişâline şükr itmedi **öküş**
Bu ma 'nidür ki mâni ' olur diken araya 157Gz/2

/-U/

ad-ır-u²⁰¹ > ayr-u
Çok durur şehriñde ben kul düşmişem şâhâ garîb
Cândan **ayru** ten bigi nice olam tenhâ garîb 8Gz/1

öt-ür-ü²⁰² > öt-ür-ü
Nâzük tenini andan **ötürü** kınadı Hâk
Dürlü belâyile ki ulaşa Hâk'a bî-günâh VMus/4/7

öl-ü+g²⁰³ > öl-ü+ler+i
Lebüñ keremler idüp kim dirildür **ölüleri**
Kerîm olan kişiye tañ degül kerâmetler 23Gz/2

kok-²⁰⁴ > koku-u+sı
Ne toy dur ki toyurdu **kokusu** ni^c metinüñ
Perîvü cinn ü melek vahş ü tayr u insânı 14Ks/30

tol-ug²⁰⁵ > tol-u
Getür getir berü sâkî kadeh ki tās-ı felek

¹⁹⁹ Paçacıoğlu, 592.

²⁰⁰ Paçacıoğlu, 708.

²⁰¹ Paçacıoğlu, 89.

²⁰² Paçacıoğlu, 511.

²⁰³ Paçacıoğlu, 499.

²⁰⁴ Paçacıoğlu, 401.

²⁰⁵ Paçacıoğlu, 646.

*Cigerden inlemişüz **tolu** tolu kan iledür 58Gz/5*

/-(U)K/

kerge-**k**²⁰⁶ > gere-k

Çün 'arz ider gözüñ yaşı dildāra derdüñi

*Şeyhī neye **gerek** arada tercemān dahı 198Gz/7*

art-**uķ**²⁰⁷

Düşeli zülfüñ hevāsma gönül

*Andan **artuķ** olmadı cāna ğuşaş 89Gz/3*

böl-**ük**²⁰⁸

Şaçmış tozuñi ğülşen-i firdevse bād-ı şubħ

*Rıdvān **bölük** bölük yügürür kim ala belek IMus/5/3*

del-**ük**²⁰⁹

*Ger **delük** delük olup yüregüme şancıla şiş*

Ciger itmege kebāb oldu içüm dem neyisem 118Gz/4

/-mur/

yağ-**mur**²¹⁰

Hışmı gönünden gidermedi çok ağladuķlarum

*Seyl ü **yağmurda** yuyılmaz naķř kim mermerdedür 63Gz/3*

/-GU/

ķad-**ğu**²¹¹ > ķay-**ğu**

*Ne **ķayğu** ger olursa cihān halkı muħālif*

Dek olsun bize bir dem anuñ gönli muvāfıķ 96Gz/5

sev-**ğü**

*Cān **sevgüñi** gönülde inen mu 'teber tıtar*

Gerçi ķapunda yoğ ise hıç i 'tibārumuz 86Gz/4

²⁰⁶ Paçacıoğlu, 368.

²⁰⁷ Paçacıoğlu, 74.

²⁰⁸ Paçacıoğlu, 146.

²⁰⁹ Paçacıoğlu, 210.

²¹⁰ Paçacıoğlu, 725.

²¹¹ Paçacıoğlu, 354.

/-K/

eksü-²¹² > eksü-k

*Ġamdan kan aġladuġum 'ayb itme ki olmaz **eksük***

'Işka uyıcağ ādem gönülde gözde hem dem 8Ks/28

to-²¹³ > to-**k**

Nite añlarganī muhtāç hālin

*Ne bilsün **toğ** olanlar ac hālin Ms/73*

/-ğ/

ba-ğ²¹⁴ > ba-ğ+lu

Benefşe zülfüñe her dem hezār aḡsent iy meh-rū

*Kim añna sünbül ü 'anber ġulām olmış eli **bağlu** 149Gz/1*

3.1.2. Birleşik İsimler

Birden fazla kelimenin bir araya gelerek yeni anlam ve ifadeler oluşturmasıyla ortaya çıkan kelimelerdir. Metinde tespit edilen birleşik isimler şu şekildedir:

şo²¹⁵+eyle²¹⁶ > şöyle

Bāde(y)i gör ki kadehde ne leṭafet biledür

***Şöyle** kim cism-i laṭīfe ulaşa cevher-i rūḡ 17Gz/2*

bo²¹⁷+eyle²¹⁸ > böyle

*Yoluñda **böyle** kira gözüm ābı revānedür*

Gelmez kenāra serv-i revānuñ revā nedür 30Gz/1

şo²¹⁹+imdi²²⁰ > şimdi

Meyi kevşer tatalum dil-beri hūrī bilelüm

***Şimdi** kim şahn-ı çemen ravza-i rıdvān bigidür 61Gz/8*

²¹² Paçacıoğlu, 240.

²¹³ Paçacıoğlu, 639.

²¹⁴ Paçacıoğlu, 96.

²¹⁵ Gabain, 68.

²¹⁶ Paçacıoğlu, 587.

²¹⁷ Gabain, 67.

²¹⁸ Paçacıoğlu, 147.

²¹⁹ Gabain, 68.

²²⁰ Paçacıoğlu, 586.

uř²²¹+bu²²² > işbu

‘*Akl eydür el-ħaķ işbu şıfāt issi kim durur*

Bir zātdur ki luftiyile Ĥaķ nazār kıtur IVMus/4/6

bir+az > biraz

Rif ‘atüñ eflāke teşbîh eyledüm ‘aqlum didi

Bir nice anca yücedürseñ biraz oranıdır 9Ks/39

kim+ise+ne²²³ > kimsene

Nişe bağlanmaya kullıķ kemerin kimsene çün

Keremüñ honı kamu yoħsula vü baya gelür 31Gz/4

ne²²⁴+içün > niçün

Yiter bir nazār biñ benüm bigiye

Niçün bicr ile zār u zār öldürür 37Gz/4

nesne > ne+erse+ne²²⁵

Dilüm bu sūre-i nūndan daħı nesne eylemez tekrār

Ķaçan miħrāb kaçuñuñ hayāliyle namāz itsem 132Gz/2

ne+teg+kim²²⁶ > nitekim

Suya susuz bigi ĥaddüñe gönüm

Odadur nitekim pervāne teşne 164Gz/2

3.1.3. İsimlerde Çekim

3.1.3.1. Çokluk Ekleri

İsim ve zamirlerde aynı türden birden fazla varlığı ifade etmek için kullanılır.²²⁷ EAT’de kullanılan çokluk eki /+1Ar/’dır.²²⁸ Çokluk ekinin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

²²¹ Paçacıoğlu, 697.

²²² Paçacıoğlu, 698.

²²³ Daşdemir, *Keşfü’l Me‘anî*, 80.

²²⁴ Paçacıoğlu, 467.

²²⁵ Paçacıoğlu, 466.

²²⁶ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 144.

²²⁷ Köktekin, 86.

²²⁸ Köktekin, 86-87.

/+lAr/

*Kur **kaşlaruñ** kemānını bu yaykara ile*

*Biz **kullaruña** gamzelerüñ t̄r ü hañçer it 12Gz/2a*

Maḥabbet kulları cān begleridür

*Ki **bunlar** şāh-ı bī-ṭabl u 'alemdür 19Gz/5*

*Ġamzeñ **oḡları** ki deldi cigeri cāna geçer*

Şöyle ṭoldı ki gelen t̄r ile peykāna geçer 33Gz/1

***Yaşlar** gözüme kim görelî dişleri nazmın*

Her kaṭresi derd ehline dūr-dāneliğ eyler 35Gz/4

*Dutmuş saçuya dūrleri **güller** ṭabaḡ ṭabaḡ*

İder nişār-ı s̄m çiçekler tümen tümen 7Ks/19

***İller** içre ne kadar ki añıla inşāf u sehā*

Diller içre nice kim şerḡ ola destān-ı kerem 11Ks/20

Geçen devlet bize elden ele yol

*Dahı **ellere** eyle varısar ol Ms/22*

3.1.3.2. İyelik Ekleri:

Adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren ve aynı zamanda bu ekler, isimler arasında bağlantı kurar.²²⁹ Şeyhî Divanı'nda tespit edilen iyelik ekleri ve örnekleri şu şekildedir:

Teklik	Çokluk
1. şh. /+(U)m/	/+m+Uz/ /+(U)m+Uz/
2. şh. /+(U)ñ/	-----
3. /+n/ ²³⁰ , /+ø/	/+ø/ ~ /+n/ ²³¹

²²⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 259.

²³⁰ Çoğunlukla yardımcı ses/bağlayıcı ses/koruyucu ses olarak da tanımlanan zamirsel n'nin 3. tk. şh. iyelik eki olabileceği hususunda bk. Efrasiyap Gemalmaz, *Türkçede İsim Tamlamalarının Derin yapısı*,

3.1.3.2.1. Birinci teklik şahıs iyelik eki: /+Um/

Birinci teklik şahıs ekinin metin içerisinde her zaman dar-yuvarlak ünlülü geldiği tespit edilmiştir.

el+üm

*Niçe ki kaşd ider tapuña irmege **elüm***

Yol bulmazam ki hıdmete varam kandasın 144Gz/5

gönl+üm

İy şādī-i Şengül bu gün ben bülbülem sen gül bu gün

***Gönlüm** şikār itgil bu gün yarın bilesin cengi sen 148Gz/4*

göz+üm, yüz+üm

***Gözüm yüzüm** ayağına tuhfe*

Yüz zār ile la^c1 ü zer getürdi 180Gz/7

dil+üm

Mükerrer itmeyen ādemde Şeyhī olmaya dil

*Çü şekkerīn dudagından **dilüm** rivāyet ider 27Gz/7*

bağr+um+ı

*Sünbülüñ sevdāsı **bağrumı** yakardı lāleveş*

Kılmasa teskīm-i şafrā nārvānı çeşmümüñ 101G/4

öz+üm+den

*Yaşum diler **özüm**den ilerü öpe izin*

Bī-dest ü pāyiken nicesi düşdi pāyına 160Gz/3

kulağ+um+a

Bilmez kimesne kâfile-i dostdan haber

*Geh geh budur **kulağuma** bāng-i ceres gelür 28Gz/6*

Atatürk Üniveritesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4, (Erzurum-1996), 165-172; Cahit Başdaş, Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N'si, *International Journal of Social Science*, 30, (Winter I-2014), 147-161.

²³¹ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 69.

saç+**um**

Şaçum çözer iken yüzi 'ayān itdügi nūr

Ya 'nī küfrini görüñ 'āşıkūñ ĩmāna geçer 33Gz/6

yol+**um**+dan

Zāhid şalā-yı mescid ider ben hevā-yı dost

*Niçün şalar bu toğru **yolumdan** yayubanı 177Gz/3*

3.1.3.2.2. Birinci çokluk şahıs iyelik ekleri: /+(**U**)m+**Uz**/ ~ /+**m+uz**/

Konsanantla biten kelimelerden sonra araya yuvarlak vokal gelir:

iş+**üm+üz**

Def' -i melāl idemedi bülbül

*Şimdi **işümüz** mül müle düşdi 172Gz/6*

göñl+**üm+üz**+i

*Vireli **göñlümüzi** 'ışkuña cān ile bile*

'Akl u dil dağı revān oldu cihān ile bile 158Gz/1

yüreg+**ü+müz**

'Aceb ki germ idemez meclisini vā 'iz-i şer'

*Ya taşdur **yüregümüz** ya āhı bāriddür 50Gz/6*

var+**u+muz**

Yā ala gözlerüñ ile ol mıdı 'ahd kim

*Āl ile ala cān u dil ü yoğ u **varumuz** 83Gz/2*

boğaz+**u+muz**+a

Ne eksile keremüñden terađđum eyler iseñ

***Boğazumuza** degin tut ki kıanda bulınduk 98Gz/4*

қан+**u+muz**

Sākī zamānenüñ cigeri қanını getir

*Nüş idelüm ki cüş kıla **қанumuz** gerek 104Gz/5*

ad+**u+muz**

*Ne var ilde **adumuz** rindise vü 'āşık u mest*

Şehr yārānlarıñ şükr ki yoğdur günehi 186Gz/4

bağr+**u+muz**+a

Hasretüñden şanemā bağrumuza kan dökilür

Şan ki Nüh āfetidür bahr ne tūfān dökilür 49Gz/1

kapu+**m+uz**

İy dost lutf işigine geldük üm İdvār

*Örtürme kim dahı **kapumuz** yok sıkınası 185Gz/3*

3.1.3.2.3. İkinci teklik şahıs iyelik ekleri: /+(U)ñ/

saç+**uñ**

*Her seher sünbül **saçuñ** saçduķca bād-ı şubh-dem*

Deng ü hayrāndur beneşse kim ne reyhān vaķtidür 43Gz/6

ad+**uñ**+la, öz+**üñ**+le

*Zinde **aduñla** dünyĪ nite ki cān ile ten*

*Dem-sāz **özüñle** devlet şöyleki zĪr ile bem 8Ks/5*

ağz+**uñ**, diş+**üñ**

***Ağzuñ dişüñ** hayāli cihān tar midur ki ķor*

Gözümde la 'l hoķķayile dāne dāne dūr 30Gz/4

söz+**üñ**+de

*Dimişsin öldürem ivmezse bu **sözüñde** şehā*

Şükür ki ŞeyhĪ ķuluña himāyetüñ görünür 74Gz/6

el+**üñ**+e

Ķamu güzeller içre seni ihtiyār idüp

*Virdük **eliñe** eldeyiken ihtiyārumuz 86Gz/5*

3.1.3.2.4. Üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri: /+ø/ ~ /+n/

*Üçüncü şahsın biri işaretli, biri işaretsiz olmak üzere iki iyelik eki vardır:
Kendisinden sonra işaretli bir hâl varsa iyelik eki /+n/ yoksa /+ ø/'dir.²³²*

ad+**ı+ø**

*Şadıķlıķla **adı+ø** 'ālemde rüşen oldı*

Mihrüñ hevāsı içre urdı çü şubh-dem dem 8Ks/6

²³² Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 70.

göz+i+ø

Gözi+ ø evvelden aldı 'aql u şabr u cāni Şeyhī'den

Ne bulur ğam çerisi kim ider her laħza yağmāyı 187Gz/7

göñl+i+ø

Ne kayğu ger olursa cihān halkı muħālif

*Dek olsun bize bir dem anuñ **göñli+ ø** muvāfık* 96Gz/5

yol+i+n+a

*Hādī **yolına** irmeyedi Şeyhī'kaladı*

Ger bu sebīle çekmesedi reh-nümāy-ı 'ışk 97Gz/7

bal+i+ø, datlu+sı+ø

*Vaşlı **balı datlusı** Şeyhī'yi itdi bī-ħaber*

Kim ne acıymış belā-yı fūrkatini bilmedüm 128Gz/7

koħu+sı+ ø

*Nice sīmīn-ten olur tāze semendür **koħusı***

*Şacı çīni Habeşī müşg-i Hoten'dür **koħusı*** 196Gz/1

3.1.3.2.5. Üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri: /+ø/ ~ /+n/

Üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri, üçüncü teklik şahıs iyelik ekleriyle aynıdır.²³³

kimlerüñ mülk+i+n

Gözet 'ālem ne şehlerden kalupdur

*Zamāne **kimlerüñ mülkin** alupdur* Ms/19

bülbüllerüñ elħān+i+ ø+dur

Büstāna nice kim zīnet vire faşl-ı bahār

*Gülsitānda nice kim **bülbüllerüñ elħāndur*** 9Ks/48

3.1.3.3. Aitlik Eki :

EAT'de bu ekler /+ġı/, /+kı/ ve /+ki/ dil uyumuna girerek zamir ve sıfat yapımında da kullanılmıştır.²³⁴ Metinde tespit edilen aitlik ekleri ise +/ġı/ ve /+ki/ olup örnekleri şöyledir:

²³³ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 70.

²³⁴ Köktekin, 88.

/+ki/

göñül+de+ki

Yā Rab muhib göñüldeki mihr ü vefā hākı

Şubh-ı şafā demindeki şıdk u şafā hākı 4Ks/1

sen+de+ki

Zāhidi gör ki gezer 'ışk ile mey-hāneleri

Görelî sendeki ol nergis-i mestāneleri 195Gz/1

iç+i+n+de+ki

Rif' atde şîşe-i felege seng-i ta'n atar

Çadriñ deñizi mevcinüñ içindeki habāb 12Ks/26

/+ğı/

boy+u+ñ+da+ğı

Firdevs şahı sebzesi cān-bahş imiş velī

Ṭübī boyuñdağı gül ü reyhānumuz gerek 104Gz/3

3.1.3.4. Soru Eki: /+mI/

İsmin soru şeklini yapan ve ismi fiile bağlayan işletme ekidir. Ek, edat menşeli olup hâl ekleri gibi ismi fiile bağlayıp cümle yapısını kurmakta vazife gören bir cümle ekidir.²³⁵

ET'de /-mU/ şeklinde yalnızca yuvarlak ünlülü şekli mevcutken EAT'de eki düz ünlülü /-mı/, /-mi/ şeklinde görmekteyiz. Günümüzde ise bu ek, vokal uyumuna girerek /-mı/, /-mi/, /-mu/, /-mü/ şekillerini alır.²³⁶ Metnimizde soru eki /+mı/ EAT'deki gibi düz ünlülü şekliyle kullanılmıştır:

Her laḫza vefādārı vefātına dürişür

*Senden de ḫayāt almağa **ola mı** ḫayāsı 6Ks/12*

***Vara mı** peyk-i lisān vaşfuñ yolın ki ol yazınuñ*

'Akl ser-gerdānı cān dengü göñül ḫayrānıdur 9Ks/40

²³⁵ Ergin, 243.

²³⁶ Ergin, 243.

‘*Ālemi seyrān zūlfūñ ider hevāsına nesīm*
Ṭañ mı sevdāda yilen ger deng ü ser-gerdān ola 4Gz/7
Benefşe hattūñuñ aldı mı yil ğubārından
Ki tolu sünbül ü reyhān dimāġı ‘anberdür 67Gz/2
Almıř mı şabā yili şaçūñuñ haberinden
Kim cān koġusı gelür eserken ederinden 135Gz/1
Dil-berde yoġ vefā vü zamānda şafā kişi
Yār ile mi çıkışa ya ġod rüzgār ile 154Gz/5
Didüm bu cān mıdur ya beden didi iksi de
Didüm ki gül midür ya semen didi iksi de 169Gz/1
Didüm iriřse bir gice Şeyhī viřālūñe
Şükrāne cān gerek mi ya ten didi iksi de 169Gz/6

3.1.3.5. Hâl Ekleri

İsmin diġer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduġu duramları belirten ekler hâl ekleridir. İsimden sonra gelerek isim, edat ve bazen de fiil görevi üstlenirler.²³⁷ Metinde yirmi adet hâl tespit edilmiştir. Bunlar şoyledir:

3.1.3.5.1. Ayrılma hâli (ablatif)

*Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiġi hareketin kendisinden uzaklařtıġını ifade etmek için isim ablatif hâlinde bulunur.*²³⁸ Ayrılma hâlinin metinde tespit edilen örnekleri şoyledir:

/+dan/

*Nice yüz sürmesün **atuñdan** düşen na^c le felek*
Güşvār-ı māhı vü tāt-ı ser-i keyvānıdur 9Ks/36
‘Ömer ol ma^c delet tahtında sulṭān
*Ki **zullından** kaçardı dīv ü şeytān* Ms/53
Şeh-per düzer melāyike-i ġudse Cebre² ĩl
*Perrān olup çü yile **oġuñdan** düşen yelek* IMsn/5/8

²³⁷ Ergin, 226-229.

²³⁸ Ergin, 235.

*Mecmū‘ı sı ayak gibi ayrıla **başdan***

Ḳamusı ḳuru gevdedür ortada cān ḳanı VMsn/3/7

*Ye‘cūc-ı fitne her **yañadan** baş götür[di]se*

İskender-i zamān ḳanı kim eyleye ğazā IVMSn/2/7

Çoḳ durur şehriñde ben ḳul düşmişem şāhā ğarīb

***Cāndan** ayrı ten bigi nice olam tenhā ğarīb 8Gz/1*

*Ruḥuñ hicriyle **nālemden** zevāl irişdi hūrşīde*

Dişüñ derdiyle āhumdan yazıldı nazmı pervīñüñ 105Gz/6

*Zülfīñüñ **sāyesinden** ayrılalı*

Gözüme ay u gün siyāh gelür 71G/6

3.1.3.5.2. Benzerlik (ekvatif) hâli

*Fiilin “tarz”, ismin “sıfat” bakımından benzetildiği unsuru gösterir. Benzerlik hâli, hâl zarfı ya da benzerlik tümleci yapar.²³⁹ Metin içerisinde “**kadar**” ve “**gibi**” edatlarının yanı sıra /+layın/ ekinin de benzerlik, eşitlik manaları verdiği tespit edilmiştir:*

/+gibi/

*Nice **bunuñ gibi** gice kim ḳanlar ağlayam*

Süzān ğamile fūrḳatüñ odında çün kebāb 12Ks/15

***ikiz ḳardeş gibidür** ki ola hem-ser*

Biri biriyle tutar ḳuvvet ü fer Ms/43

Zülfüñe heves ideli dil oldu hevāyī

*Kim gördi **bunuñ gibi** uzun derd-i ser iy dost 14Gz/5*

/+bigi/

*Çıḳayın **tozu bigi** izine yüzüm süreyin*

Nice mestür olayın çün büt-i mestāne geçer 33Gz/5

*Yiter bir nazar biñ **benüm bigiye***

Niçün hicr ile zār u zār öldürür 37Gz/4

²³⁹ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal- İşlevsel Söz Dizimi*, 73.

Furşat-ı devr-i kamerdür sākī-i meh-rūya diñ

Gün bigi devr eylesün kim şāh-ı devrān bundadır 45Gz/2

*N'olaydı **it bigi** yüzüm süreydüm işigine*

Velī gedā nitesi pādişā yirine geçer 66Gz/4

/+IAym/

*Yüz kara **topraklayındur** luḫi şāhuñ kīmiyā*

Hāliş altun olavuz çün irişe iksīrümüz 82Gz/5

*Ol nā-kesi ki reddüñ eli atdı **oqlayın***

Uryān u ağızı kan yiri toprak yolu hevā 5Ks/11

*Yok yok ki sen de **bizcileyin** 'āciz ü za'ff*

Bu emr-i Zül'-celāldür ü hükm-i Kirdgār VMus/2/5

*Bulmaya kimse **sencileyin** şāh-ı dil-nüvāz*

İşbu cihāni ger geze ser-tā-ser araya 157Gz/3

3.1.3.5.3. Beraberlik hāli

Cümledeki yargının gerçekleşmesinde özneye nesneye eşlik eden ya da onlarla beraber yargıya konu olan ögeyi işaret eder.²⁴⁰

/+(y)IA/

Cemāl-i 'adl ikisinden tutar nūr

*Sarāy-ı mülk **ikisiyle** oldı ma' mūr Ms/41*

***Yidi atayla** dört anaya virdi izdivāç*

Kim doğa üç oğul hayevān ma' den ü nebāt IMus/1/3

İkiz kardeş gibidür ki ola hem-ser

***Biri biriyle** tutar kuvvet ü fer Ms/43*

²⁴⁰ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 74.

3.1.3.5.4. Bulunma hâli

Bulunma hâli STT’de /+DE/’ dir. Bulunma hâli, eklendiği kelimeyi yer tümleci ya da yer zarfı yapar.²⁴¹ Bu hâl; yerde ve zamanda bulunma olarak iki başlıkta incelenmektedir. Bulunma hâlinin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

3.1.3.5.4.1. Yerde bulunma hâli

/+dA/

*Şu ‘ārızı **derdinde** gezer her yaña nālān*

Göz yaşı durur hāşılı seyr ü seferinden 135Gz/6

*Gözüme uyhu bir düşdür hayāl oldu uçar **gözde***

Bu sevdāya ‘ilāc olmaz meger ol zülf-i müşgīnden 133Gz/5

Aduñuñ iki hārfine eyler işāreti

*Anda ki yidi **yirde** Huzā añdı mīm ü hā 5K/s20*

Gözüñ kirişmesi şol deñlü kıldı nergisi mest

*Ki **gözlerinde** müdāmī hayāl-i sāğardur 67Gz/6*

*Cān kuşu ger **felekde** uçarsa melek-mişāl*

Boynına dām-ı zülfüñi şalsañ irer yiter 64Gz/4

Āb-ı hayāt menba‘ı yār işigi türābıdur

*Ālemi seyr iden hemān teşne serāb **içindedür** 65Gz/5*

Şabā dem urdı meger çin seher saçından anuñ

***Çemende** nefhası müşg-i Hıṭā yirine geçer 66Gz/5*

***Çapuñda** süsen ü gonca çü bağladı dil ağız*

Bulara mülk-i çemen tîğ ile musahḥardur 67Gz/4

*Hāliş-derün içün ki eridür şevk **odında** kalb*

Hāk-i has īsi gevher iden kīmiyā haķı 4Ks/5

²⁴¹ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 75.

Hum-hāne-i cihānda maḥabbet meyin içüp
Şāfī şafā bulandurur ayruġı dürdden 7Ks/24

Barmaqda ḥātemüñe kılsa nazār Süleymān
Aġzında ḳalayidi barmaq nite ki ḥātem 8Ks/16

3.1.3.5.4.2. Zamanda bulunma hâli

Bu hâl; zaman zarfları üzerine işaretli, diğer zaman bildiren kelimeler üzerinde ek veya ek/edat kombinezonlarıyla işaretlidir. Genellikle zaman tümleci yapar.²⁴²

Metinde bu hâl, zaman zarfları üzerinde işaretlidir:

/+ø/

Dün şular kim cām-ı İskender düzerdi şerbetin
Uş bu gün Hızr-ı nebātun çeşme-i hayvānidur 9Ks/4

Dün şular kim cām-ı İskender düzerdi şerbetin
Uş bu gün Hızr-ı nebātun çeşme-i hayvānidur 9Ks/4

Bu leṭāfet bile kim bāġ u çemendür hele uş
Şıyadi tevbesini şimdi dirimişse naşūḥ 17Gz/4

Göñül diledi saçından ḳaşında kıla ḳarār
Gicede mescide ḳonmuş ġarībe beñzetdüm 124Gz/4

3.1.3.5.5. Görelilik hâli

Yargının “neye göre”, “ne bakımdan”, “ne uyarınca”, “hangi sebeplerden” gibi değerlendirmelere tabi tutulduğu ve yargının dayanağının kaynağını işaret eden hâldir.²⁴³

/+göre/

Ḥaḳḳā ki bu firāḳa göre nāle kılmaduk
İnşāf bu muşibete göre fiġān ḳanı VMus/3/9

/+e/

Zāhide firdevs-i aṫā hoş gelür
Bize dīdār-ı hüveydā hoş gelür 40Gz/1

²⁴² Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 76.

²⁴³ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 76.

Sāye-i tūbī kovar küteh-nazar
*Ṭoğrusı **bize** bu bālā hoş gelür 40Gz/2*
Yine yüz izzet ile şāh gelür
***Güneşe** harf urıcı māh gelür 71Gz/1*
Zülfünüñ sāyesinden ayrıralı
***Gözüme** ay u gün siyāh gelür 71Gz/6*

/+(y)le/

*Rāyuñı berhemenden hikmet **göziyle** gönüm*
Didi ki yig görürven didüm eşabte fe'lezem 8Ks/14

3.1.3.5.6. İlgi hâli

İsmin başka bir isimle ilgisini açıklayan, bir kavramın başka bir kavramla tamamlandığı ve eyleme bağlandığı hâl ekidir.²⁴⁴ İlgi hâlinin metindeki göstergeleri şöyledir:

/+üm/

*Zāhid sözün işitme vü tut **pendümi benüm***
Bend-i ğam-ı zamāneden ister iseñ necāt 16Gz/6
*Yiter bir nazar biñ **benüm bigiye***
Niçün bicr ile zār u zār öldürür 37Gz/4

/+Uñ/

Yazdı ḥaddüñ varaķına yine ḥaṭṭuñ tevķīc
*Ki **senüñ hükmüñe** meh bende ola mihr muṭīc 92Gz/1*
Şehd ü şeker ne dil ile vire ağızından nişān
*K'āyeti şīrñligüñ inmişdür **anuñ şānına** 167Gz/4*

/+nuñ/

Tācdārā olsa Dārā düşmenüñ dāra anı

---

²⁴⁴ Funda Kara, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, 64.

Aşmağa hablü 'l-verīdi boynnuñ urğanıdur 9Ks/42

/+Ø/

Şāhid-i ʿādil gözüm yaşıyla göñlüm odıdur

ʿĀrif olan mā-cerām añlar güvāhumdan benim 116Gz/7

Şöyle yakdı āhum odi yüregümi huşk ider

Ger muhīte ire bir kef hāk-i rāhumdan benim 116Gz/8

Dost yolında olur devlet işiginde muķīm

Her kime fetḥ ideler baht u saʿadet kapusın 137Gz/2

Ġamzeñ eydür ki göñül şehrinı vīrān iderem

Şehryāruñ iline hükmi revāndur bilürem 125Gz/3

Ursun muhīt ğayret odından yüzine kef

Bir katreyem bu zaʿfile ʿummānaırmışem IMsn/3/5

Mürdem zi-firāk-ı to merdüm heme mī-dāned

İşk odi nihān olmaz yandukca irüşür cāna 170Gz/2

Düşeli göñlüme sen cān u cihānuñ hevesi

Ķalması tende karar itmege cānuñ hevesi 202Gz/1

Zülfi gibi uzanur hicrüm ü derdüm sözi

Anuñ için idemez kışsa(y)ı kūtāh ğarīb 7Gz/6

Sāzuñı muṭrib düzet Şeyhī sözin āĝāz kıl

Şoḫbeti germ it ki ol luṭf issi sultān bundadır 45Gz/7

3.1.3.5.7. Katma hāli

İsmin daha önce bahsi geçen ya da üstü kapalı bir şekilde söz konusu olan unsura katıldığını ve aynı şekilde bir yargıya konu olduğunu belirtir. Söz konusu isim cümlede hangi işlevde kullanılmışsa yine aynı işlevini devam ettirir. Katma hāli /dE/; “bile”, “yahut”, “dahi” edatlarıyla yapılır.²⁴⁵

²⁴⁵ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 81.

/+bile/

Ki iy d̄in serveri b̄oye ne ta 'c̄il
*İrişse yile **emrũñ bile** biñyul Ms/56*

/+dahı/

Şahid ü şem 'ü şarāb ola vü şeh b̄-Şeyh̄i
***Taş dahı** ağlaya kim āh ğarīb āh ğarīb 7Gz/7*
Bir oğ ile cigerüm yare kıldı h̄un̄i gözũñ
***Bir oğ dahı** ura kim h̄un-behā yirine geçer 66Gz/2*

/+da/

Bili bir haıttur anuñ diĳkati ğāyetde daĳık
*Aĳzı bir noĳta durur **ol da** vüçüdi mevhum 131Gz/3*

3.1.3.5.8. Kaynak h̄ali

Eylemin ya da tümleçleştirdiği ismin çıkış noktasını, menbağını belirten h̄aldır.²⁴⁶
Metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

/+dAn/

*Bu benüm derdüme **senden** olısar yine devā*
Yoğ durur hergiz aña şekk ü gümānum bilesin 147Gz/3
*Olmayıcak vefāsı **güzelden** ne fāyide*
Ağlamağıla çıka göz elden ne fāyide 159Gz/1
*Hele Şeyh̄i şu **kapudan** gözet ihsān u kerem*
Ki kem̄n bendesidür mülk-i cihān pādişehi 186Gz/7
*Ŧatlu **dilinden** acı sözi 'ayn-ı luıtdur*
Sürsün ne deñlü varsa bu misk̄ne k̄nesi 185Gz/2
Ruħuñ hicriyle nālemden zevāl irişdi h̄urşide
Dişũñ derdiyle āhumdan yazıldı nazmı perv̄mũñ 105Gz/6

²⁴⁶ Kara, 67.

Baht şem'ini nürdan yakduñ

Ki senüñdür zücāce-i mişkāt 15Ks/25

Ursun muh'it gayret odından yüzine kef

Bir kıatreym bu za'file 'ummāna irmişem IMsn/3/5

Firdevs içinde üns ola ervāh-ı kudsiye

Rahmet nazarları aña Hāk'dan müdām ola VMsn/5/2

Her dem saña vü ālüñe Hāk'dan hezār bār

Cān u cihān tolusu şalāt u selām ola 5Ks/43

Hızr yüzlüler elinden nüş kıl āb-ı hayāt

Feylesūf-ı vaqt iseñ şan kim Sikender devridür 34Gz/3

Şabā dem urdı meger çin seher saçından anuñ

Çemende nefhası müşg-i Hıtā yirine geçer 66Gz/5

Yine yüzüñ güneşinden cihān münevverdür

Şaçuñ hevāsıyile bāğ-ı cān mu'atırdur 67Gz/1

Geh geh'iltüp getir bizden haṭā andan 'atā

Dem-be-dem vir armağan andan cefā bizden ciger 70Gz/4

Cemāl-i 'adl ikisinden tutar nūr

Sarāy-ı mülk ikisiyle oldı ma'mūr Ms/41

3.1.3.5.9. Karşıtlık hâli

Temel cümlede bildirilen yargıya muhalif bir durumu gösteren ismin aldığı hâldir.

Metinde tespit edilen karşıtlık hâli şöyledir:

karşu

Çü kıaddüñ kāmetin gördi şanevber secdeler kıldı

Şu kıadd ü kāmete karşı mu'ezzin bu ne kāmetdür 73Gz/2

Bu şem'e karşı gice şubha dek okır bülbül

Gülüñ leṭāyifi defterlerin çü naql-i kitāb 13Ks/12

3.1.3.5.10. Nesne (Yükleme) hâli

Eylemin etki alanında kalan unsurun, konuyu belirten ismin yüklendiği hâldir.²⁴⁷ Nesne hâli anlamca belirlilik gösteren adlara gelip gelmemesi durumuna göre belirli ya da belirsiz nesne yapar.

/+θ/

Ne şaydı geydi behāya kabā-yı nīfe vaşak
Ne buldı kıldı dem-i huşki müşg-i nāfe ğazāl 3K/s35

/+(n)I/

Nāleyle aldı eĝnine nīlī kabāyı çarḥ
Zerd oldu āftāb yūzin tırmaladı māh VMus/4/2
Ol ğarīb olmaya kim şehr ü diyār eyleye terk
*Müşkil oldur ki kıla **kullarını** şāh ğarīb 7Gz/3*

3.1.3.5.11. Ölçü (Miktar) hâli

Ölçü ve nicelik bildiren hâl ekitir.²⁴⁸ Metinde geçen kullanımları şöyledir:

/+θ/ < **kadar**²⁴⁹

Rūḥü 'l-ḳudūs bigi ağacuñ yapraĝına yil
*Bir demde bār virdi **toḳuz ay** iken 'aḳīm IIIMsn/1/10*
Girmez gözüme ikki cihānuñ cevāhiri
*Kuḥl-i cilāyiçün **bir avuç** ḥāk-i der yiter 64Gz/2*
*Felek sen gevher için **yidi hoḳḳa***
*Şafaḳdur āyineñde **iki şuḳḳa** Ms/9*

bu kadar

*Şabr hicrine vü **każāya rızā***
***Bu kadar** ḳaldı yoĝ u varumdan 138Gz/5*
Baĝlanalı zūlfüñ ile bende
*Bildüm **bu kadar** şikeste beste IIMsn/3/9*

²⁴⁷ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 83.

²⁴⁸ Kara, 70.

²⁴⁹ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 83.

bu deñlü

Cigerden cāndan almışdur gözüm la '1 ü güher genci

Bu deñlü armağan çokdur saña künc-i harābından 142Gz/3

şol deñlü

Gözüñ kirişmesi şol deñlü kıldı nergisi mest

Ki gözlerinde müdāmī hayāl-i sāğardur 67Gz/6

bunca

Hey ne bī-dīn turradur zülfüñ ruhuñ üstinde kim

Bunca küfr içinde yiken kaşdı dahı ĩmānadur 79Gz/2

bir zerre

Bir zerre ağız yarın biñ yüz suyına virmez

N'itsün metā 'ı kadrin bilür behāsın ister 39Gz/8

/+cA/

Bunca nūr u ferr ile yüzüñ günine beñzemez

Niçe kim bedr-i felek yüzün her ay bozar düzer 26Gz/4

Hakkā cihān içindeki cümle hayāldür

Bātil hayāle **bunca** maħabbet ne fāyide 153Gz/6

3.1.3.5.12 Sebep hāli

Oluş ve kılışın gerçekleşmesine sebep olan durum ya da varlığı işaret eden bu hâlde, şartların zorlanmasıyla istemeden yani gönülsüzce yapılan bir eylem vardır.²⁵⁰ Metinde tespit edilen sebep hāli şu şekildedir:

/+dAn/

Ĝamdan kan ağladuğum 'ayb itme ki olmaz eksük

'Işka uyıcağ ādem gönülde gözde hem dem 8Ks/28

*Dişleriñ **derdinden** itmiş kişi Bahreyn'e sefer*

Anuñ için Rūm'a dürdür armağanı çeşmümüñ 101Gz/7

²⁵⁰ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 87.

Şu 'arızı derdinde gezer her yaña nālān
Göz yaşı durur hāşılı seyr ü **seferinden** 135Gz/6

Ruħuñ hicriyle nālemden zevāl irişdi hūrş ĩde
Dişüñ derdiyle **āhumdan** yazıldı nazmı pervīñüñ 105Gz/6

Қoyına **itdügiçün** 'adl ü ihsān
Kelīmu'llāh olur çübān-ı insān Ms/50

içün

Geydi gice bu mātem **içün** cübbe-i siyāh
Derdile göge boyadı tonını şubḡ-gāh VMsn/4/1

diyü

İhrām **diyü** egnüme bir ton geyürdi ġam
Kim nice isterem itegi vü yakası yok 95Gz/4

/+(y)la/

Göz **karasıyla** düşdi perīşān haṭālara
Göñlüm saçını bir görelı müşg-i Çm̄ ile 156Gz/6

3.1.3.5.13.Sınırlandırma hāli

yıllarda bir

'Şabr orucı yüzinden biñ ĩde irişürüz
Yıllarda bir göricek sen gün şıfatlu ayı 176Gz/6

/+dan/

Yaşumdan özge āhuma hem-dem bulunmadı
Sāyemden özge sırruma mahrem bulunmadı 175Gz/1
Serāb oldı baña la' lüñ şarābı
Şudan nice bir oda yana teşne 163Gz/6

bir haftelik

Ayağına sebze dībī-yı gülistānī döşer
N'ola 'izzet kılsa çün **bir haftelik** mihmānidur 9Ks/10

andan berü

Andan berü ki şaldı gözüme hayāli dost
Aldı qararı tenden ü cāndan mecāli dost 11Gz/1

*Andan berü ki dāne vü dām oldı zülf ü hâl
Ol āstāne cān kuşına āşiyānedür 30Gz/2*

3.1.3.5.14. Tamlanan hâli

İsim tamlamalarındaki ilgi hâlinin tamamladığı, belirttiği hâl, tamlanan hâlidir.²⁵¹
Metinde bu hâlin örnekleri şöyledir:

/+(s)ı/, /+(y)ı/

*Her dem saña vü ālüñe Hâk'dan hezâr bār
Cān u cihān tulusı şalāt u selām ola 5Ks/43
Hele sen şükri öküş eyle eyā Şeyhī bu gün
Ki firāk ağusını def'ide şükriñ şekeri 204Gz/7
Ayağuiñ toprağından kılma mahrūm
Çi ger yüzüm suyından muhteremdür 19Gz/8
Mizācına inip andan tekessür
Yüziniñ rengi bulmuşdı tağayyür Ms/70
Şol cān ki yüzüñ şem'ine pervāneliğ eyler
Nūr olsun anuñ yiri ki merdāneliğ eyler 35Gz/1*

3.1.3.5.15. Varma hâli

Varma hâli, ulaşma bildiren hâldir. Çıkma halinin zıttı olarak öznenin ve nesnenin vardığı noktayı gösterir.²⁵²

/+a/

orta+(y)a
*Şu sırrı kim yitürür baş herçi bādā bād
Baş ortaya komuşam halka āşikār iderem 117Gz/4
Dār-ı bekā gönül evidür anı yap şehā
Geçdüñ çü baht tahtına devlet sarāyına 160Gz/5*

²⁵¹ Kara, 73.

²⁵² Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 92.

*Sevdā-yı ışkı hūkm-i ızā şaldı **başuma***

Bu řūr u řevkūmūñ sebebi ol ızadar yiter 64Gz/6

*Sūcūd iderdi **ayađına** kūr ü dīñ ehli*

Yūzini Ka ‘be vū zūlfīn řalībe beñzetdüm 124Gz/3

*N’olaydı it bigi yūzüm sūreydüm **iřigine***

Velī gedā nitesi pādiřā yirine geçer 66Gz/4

Dırāz-dest ü ser-efrāz ise ęenār ne var

*Bu serv **ayađına** ursun yūzin ki serverdür 67Gz/7*

3.1.3.5.16. Yokluk hâli

/+sUz/

Yokluk hâli, ismin mevcut olmayışını yani ismin yokluğunu belirtir. Bu ek, niteleme blokları üzerine gelerek niteleme sıfatı ya da hâl zarfı; belirtme blokları üzerine gelerek de hâl tümleci yapar.²⁵³ EAT’de yokluk hâli, vokal uyumunun dışına ęıkararak genellikle yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılmıştır.²⁵⁴

Ekin, metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

*Hicrūñ beriyyesinde **řusuzın** ölenleri*

Yuğıl gözi yaşıyla ęü vařluñ saķāsı yok 95Gz/5

***Sensüz** hareket kılsam şanma ki hayātum var*

Cān meyyitine haķķā cismüm kefen olmişdur 53Gz/4

3.1.3.5.17. Varlık hâli

İsmin tekabül ettiği kavramın, nitelenen durumundaki isimde bulunduğunu işaret eden hâldir.²⁵⁵

/+IU/

*Bīgāneliķ ğamından aķan **ķanlu** yaş içün*

Deryā-yı hūna ğarķa varan āřinā haķı 4Ks/4

²⁵³ Daşdemir, *Türkęenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 95.

²⁵⁴ Ergin, 160-161.

²⁵⁵ Daşdemir, *Türkęenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 91.

Añrardı şîr-i ner gibi ceng itse yağıda

Ağuludur ölüm okına döymedi dirîğ VIMus/4/3

Yoh yoh illā ki seni cümle sever ehl-i bihişt

Görklü dîzāruñi görmege temennāya gelür 31Gz/2

Hızr yüzlüler elinden nüş kııl āb-ı hayāt

Feylesūf-ı vaqt iseñ şan kim Sikender devridür 34Gz/3

3.1.3.5.18. Vasıta hâli

Eylemin hangi vasıtayla, ne sayesinde ve ne kullanılarak gerçekleştiğini bildiren hâldir.²⁵⁶ Bu ekin asıl görevi fiilin ne ile yapıldığını göstermektir.²⁵⁷ Ekin, metinde tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

*il-e ~ /+(y)le/²⁵⁸

Ol cāmda cān göziyle gördüm

Kim āyîne-i cihān-nümādur IIMus/1/9

Şer ‘ile kāyim ol yüzüñi görmesün halel

‘Akl ile dāyim ol özüñe irmesün zeled IIIMus/5/12

Hicr odıyile cān virüp ol şem^c-i cemāle

Per yakmaduğı sūhte pervāne ne müşkil 112Gz/3

3.1.3.5.19. Yaklaşıklık hâli

İsmin gerçek değer veya ölçüsünden biraz fazla ya da biraz eksik bir niceliği gösteren ve isme “aşağı yukarı, hemen hemen” anlamlarını yükleyen haldir ve bu hâl belirtilirken birbirlerine yakın sayılar kullanılır.²⁵⁹ Bu hâlin metindeki örnekleri şöyledir:

/+bir iki/

Sākī ol gānzeye cān bağıladı peymān-ı ezel

Bāri bî-hüş olalum bir iki peymāne irür 25Gz/6

²⁵⁶ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 92.

²⁵⁷ Vural, Böler, 163.

²⁵⁸ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 92.

²⁵⁹ Kara, 75.

3.1.3.5.20. Yükleme ismi hâli

İsmi cümlede yükleme ismi olarak kullanıldığını gösteren hâldir.²⁶⁰

/+Ø/

*Dil-berde **yoh** vefâ vü zamânda şafâ kişi*

Yâr ile mi çıkışa ya hod rûzgâr ile 154Gz/5

*Sensüz hareket kılsam şanma ki hayâtum **var***

Cân meyyitine haqqâ cismüm kefen olmuşdur 53Gz/4

/+degül/

Lebüñ keremler idüp kim dirildür ölüleri

*Kerîm olan kişiye tañ **degül** kerâmetler 23Gz/2*

*Hâcet **degül** ki tañ yili gül-bergi tağıda*

Her dem hevân ile gül-i ter kendüden gider 55Gz/4

3.2. SIFAT

Sıfatlar, nesnelere vasıflandırma ve belirtme görevini üstlenirler.²⁶¹ Sıfatlar kendi içinde:

1. Niteleme sıfatları
2. Belirtme sıfatları
  - a) İşaret sıfatları
  - b) Sayı sıfatları
  - c) Soru sıfatları
  - d) Belirsizlik sıfatları

olmak üzere iki başlıkta sınıflandırılır.

²⁶⁰ Daşdemir, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 95.

²⁶¹ Ergin, 244.

3.2.1. Niteleme Sıfatları

Bütün varlıkların renk, biçim, tat, koku, alışkanlık, huy, yetenek vb. özelliklerini belirten sıfatlardır.²⁶²

Metinde tespit edilen bazı niteleme sıfatları örnekleri şöyledir:

Aķvaraķdan ger kışın kıldıysa pür yazı yüzün

***Dürlü** renge defter açar gülşen iy devr anı dür 9Ks/2*

*Acılık ile geçsün anuñ **tatlu** cömri kim*

Hakķını bilmeyüp nemek ü nāna kaşd ider 32Gz/6

Dem-be-dem bağrum kanına yiridür kan gözlerüm

*Çünkü işüñ **acı** yaş oldu şuyuñ kan gözlerüm 129Gz/1*

*Anuñ şırın lebi **tatlu** baña biñ şehd ü şekkerden*

*Anuñ **gül** yañağı nāzük baña yüz berg-i nesrinden 133Gz/6*

Sözün hakıķat iduğında şekk iden

*Şeyhī Yakın bu hakķuña sinün **yavuz** gümān iledür 58Gz/7*

Rahm ideyidün Şeyhī'ye ger gamzeñ elinden

***Kanlu** cigerinde bileyidün neleri var 59Gz/7*

Meclis boşalmasun toludan şüfī(y)i görüp

*Yaş sebzeler içinde niçe **kuru** kab olur 21Gz/7*

Günüm kara diyüben gözden ağlaram lıkin

*Bu **kara** giceleri zülfi bī-nihāyet ider 27Gz/5*

*Irma **çirkın** yüzüm işigünnden*

Ki gözüm yaşıyile şüste yatur 29Gz/3

a) İkilemelerden oluşan niteleme sıfatlarının örnekleri şöyledir:

*Yan **dürlü dürlü** odlara iy kalb-i süznāk*

*Dök **kanlu kanlu** yaşları iy çeşm-i eşk-bār VMus/2/6*

*Şu **kaatre kaatre** tamanı özüm yüreginden*

Enārvār içelüm kanı ol ciger kanı 14Ks/39

²⁶² Argunşah, Güner, 115.

b) Yabancı kökenli niteleme sıfatlarının kullanımı da tespitlerimiz arasındadır.

Dem ol durur ki döker gözlerüm dem-ā-dem anı

Fidī ola aña biñ cān zihī ne hoş dem olur 22Gz/6

Ol ‘izzet issi hāceye eydüñ ki vaqtidür

Haste kulin şorarsa ki dahı nefes gelür 28Gz/2

3.2.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri sayı belirterek, göstererek, soru sorarak ya da belgisiz olarak belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar; işaret, soru, belgisiz ve sayı sıfatı olmak üzere dört başlıkta incelenebilirler.²⁶³

3.2.2.1. İşaret Sıfatları

Adları göstererek belirten sıfatlara işaret sıfatları denir.²⁶⁴ EAT’de kullanılan işaret sıfatları “bu, o, ol, şol, şoloğ, ve işbu”dur.²⁶⁵ Bunlardan metnimizde tespit edilenler: bu, ol, şol ve işbu’dur. Ayrıca /+ğı/ ekinin de eklendiği bazı kelimelerde işaret bildirdiği görülmektedir:

Kerem ehlin bu gice seyr cihānında görüp

Şoraram bunlara kim n'oldı sehā kanı kerem 11Ks/4

Şu kaṭre kaṭre ṭamanı özüm yüreginden

Enārvār içelüm kanı ol ciger kanı 14Ks/39

Şol güher kim kadri biñ cān u cihāndan yig idi

Buldum illā yavu kuldum kıymetini bilmedüm 128Gz/2

‘Akl eydür el-ḥaḳ işbu şifāt issi kim durur

Bir zātdur ki luṭfiyile Ḥaḳ naṣar kıtur IVMus/4/6

Firdevs şahı sebzesi cān-baḥş imiş velī

Ṭübī boyuñdağı gül ü reyḥānumuz gerek 104Gz/3

²⁶³ Hengirmen, 68.

²⁶⁴ Hengirmen, 232.

²⁶⁵ Köktekin, 104.

3.2.2.2. Soru Sıfatları

İsimleri soru yönünden belirten sıfatlardır.²⁶⁶ EAT’de “kaç, kaçğ/kı, ne, nice” gibi kelimeler kullanılarak yapılır.²⁶⁷ Metnimizde bu soru sıfatları şu şekilde yer almaktadır:

*Depret ‘alem ki **kanķı diyār** olsa maķşaduñ*

Muhtār yol kulavuzı Cebbār yār ola IVMus/7/3

Seher gülşende āvāz-ı nağamdur

*Gül iy bülbül cihān için **ne ğamdur** 19Gz/1*

*Nice **bunuñ gibi gice** kim kanlar ağlayam*

Sūzān ğamile fūrkatüñ odında çün kebāb 12Ks/15

Terküñi urmazam iy cān u cihānum bilesin

***Ne kadar** kim tura bu gevdede kanum bilesin 147Gz/1*

*Depret ‘alem ki **kanķı** diyār olsa maķşaduñ*

Muhtār yol kulavuzı Cebbār yār ola IVMus/7/3

3.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Varlık ve neslerin sayı ve miktarlarını net bir şekilde değil de kabataslak, ortalama bir ölçüde belirten sıfatlardır.²⁶⁸ Bu sıfatların metindeki örnekleri şöyledir:

*Ṭoķsan biñ oldı **bir** dem içinde saña naşīb*

Ṣol baħrden ki yoħdur aña ħadd ü intihā 5Ks/31

*Meger **bir** gün boyuñ servin görem diyü kenārında*

Gözinden çeşmeler döküp yüz urup yire yürür şu 150Gz/2

Cevāb virdi kim iy ħaste-dil ne ğāfilsin

*Bu devrden ki **ķamu** derd buldı dermānı 14Ks/13*

Ṣeyḫī nazmınuñ kemāli ğayretinden her faşīḫ

*Bozdı dīvānı niżāmı **cümle söz** defterdedür 63Gz/7*

*Rāh-ı dalāla varmamağa **degme** bü’l-heves*

Görindi nūr-ı sūre-i “ve³n-necmi izā hevā” 5Ks/33

²⁶⁶ Hengirmen, 334.

²⁶⁷ Köktekin, 107.

²⁶⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 395.

Nakd-i vakti görelüm 'ahde vefā gösterelüm

Niçe bir gūşşa ile kışşa(i) mā-fāt idelüm 123Gz/3

Çok işige yüz urur ille ki maħrūm döner

Yine kapuñda bulur ħürmeti miħmān-ı kerem 11Ks/17

3.2.2.4. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, nesnelere sayılarını belirtmek amacıyla kullanılır. Bu sıfatlar önlere geldikleri isimleri; sayı, derece, parça veya topluluk olarak belirtir.²⁶⁹ Sayı sıfatlarının işlevlerinin ayrı olması dolayısıyla asıl, sıra, üleştirme, kesir ve topluluk sayı olmak üzere beş gruba ayrılır.²⁷⁰ Metinde tespit edilen sayı sıfatları şöyledir:

3.2.2.4.1. Asıl sayı sıfatları

Nesnelerin sayılarını gösteren sıfatlardır.²⁷¹ Metinde görülen bazı asıl sayı sıfatları şöyledir:

Ol Süleymān-mān Tehemten-ten Sikender-ķadr kim

*Gerçi **bir** ten görünür **iki** cihānuñ cānıdır 9Ks/24*

***Yidi** atayla **dört** anaya virdi izdivāç*

*Kim doğa **üç** oğul ħayevān ma^c den ü nebāt IMus/1/3*

İrdi bir dem ki behcetinden anuñ

***Sekiz** uçmağa döndi **altı** cihāt 15Ks/3*

Budur hilāl şekli ki atuñ ayağına

*Yılda **on iki** na^cl kıllur āsmān fidī IVMus/6/3*

***Yüz biñ** göz ile çarħ-ı kühen-pīr ağlasun*

Bulmaya bir anuñ bedeli nev-cevān kanı IVMus/3/5

Cihān ħüsni yüzüñden bir varakdur

*Ki her bir ħarfı **biñ** cāna sebaķdur 44G/z1*

*Bu **yidi** pehlevānı **toķuz** ķal 'adan çeker*

Hindū şaçuñ atar ise bir lu 'b ile kemend 18G/5

²⁶⁹ Ergin, 249.

²⁷⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 388.

²⁷¹ Ergin, 249.

3.2.2.4.2. Sıra sayı sıfatları

Nesnelerin derecelerinin sayısını gösteren sıfatlardır.²⁷² Sayıların ardına /+Incl/ eki getirilerek yapılır.

Sıra sayı sıfatının metinde örneği bulunmamaktadır.

3.2.3. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme

Sıfatlar, varlıkların niteliklerini doğrudan ortaya koyarlar ya da başka bir varlıkla kıyaslama yolunu seçerler. Yani sıfattaki niteliğin miktar, ölçü ve derecesini bildirirler. Sıfatlar bu işlevlerini kendinden önceki kelimeye; gibi, kadar, daha fazla, çok, pek, en gibi zarf veya zarf yerine geçen kelimeleri getirerek yaparlar. Böylece iki varlık veya nesne arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelere oranla daha üstünlük ve en aşırılık gibi derece farklarını ortaya koymuş olurlar.²⁷³

Metinde sıfatlarda karşılaştırma ve derecelendirme şu şekildedir:

Benzerlik (Eşitlik) Sıfatları

Eşitlik derecesi, iki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer veya eşit derecede olduğunu gösterir.²⁷⁴ Metinde tespit edilen örneklerin bazıları şöyledir:

Yuğu pervāsını ƙo bir nefes iy ŧem^c -i ŧafā

Yaƙalum yüzüñe pervāne gibi per bu gice 165Gz/5

Her nakŧa tutduğı gözüm āyñe bigi yüz

Tā ĥod ne yüzde gözleye cānān cemālini 179Gz/2

Üstünlük (Karşılaştırma) derecesi

Sıfatlarda üstünlük veya karşılaştırma derecesi; varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha az ve daha düşük olduğunu belirtir.²⁷⁵ Metinde bu sıfat türüne rastlanılmamıştır.

²⁷² Ergin, 250.

²⁷³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 370.

²⁷⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 371.

²⁷⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 373.

Aşırılık Derecesi

Üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alan ve en üstünlüğe yakın nitelikte olan bir işlevi bildirme derecesidir. Bu derece, azlık ve çokluğu nitelendirmede sıfatın önüne çok, pek, çok fazla, çok az, pek çok, pek az, fazlasıyla, epey, fevkalâde, gayet, hayli, harikulâde gibi anlam ve işlev güçlendirici sözlerin getirilmesi ile karşılanır.²⁷⁶ Metinde sadece “çok” kelimesiyle üstünlük sağlanmıştır:

Çok işige yüz urur ille ki mahrûm döner

Yine kapuñda bulur hürmeti mihmân-ı kerem 11Ks/17

Çok şükr ki fûrkat günü pâyâna irişdi

Vuşlat gicesinde yine ten cāna irişdi 184Gz/1

Küçültme Sıfatları

Nitelik sıfatlarına getirilen bazı ekler sayesinde sıfattan sonra gelen kelimedede bir “küçültme”, bir “azaltma” anlamının karşılanmasıdır.²⁷⁷ Metinde bu anlam sadece /+cuğ/ ekiyle sağlanmıştır:

Sefer uzun **kısacuc** c ömr azuc az iş çok

Zamâne fırsatı fevt itmeden kıl isti c cāl 3Ks/61

Pekiştirme Sıfatları

Nitelik sıfatlarında anlam güçlendirme işlevi, pekiştirme sıfatlarıyla sağlanmaktadır. Bu sıfatlar, belirli kurallar çerçevesinde sıfatların başına eklenen hecelerle oluşturulur.²⁷⁸

Sıfatlarda pekiştirme, sıfatlar veya sıfat olarak kullanılabilen isimlerin tekrar edilmesiyle de gerçekleşir.²⁷⁹ Metinde tespit edilen pekiştirme sıfatları şöyledir:

Şaçuñ ef c İsi inen kılmamağa halkı helāk

Hak lebuñ hoşkasını **toptolu** tiryāk eyler 57Gz/4

Yan **dürlü dürlü** odlara iy kalb-i sūznāk

Dök **kanlu kanlu** yaşları iy çeşm-i eşk-bār VMsn/2/6

²⁷⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 374.

²⁷⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 377.

²⁷⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 383.

²⁷⁹ Vural, Böler, 210.

3.2.4. Unvan Sıfatları

Özel isimlerden önce veya sonra kullanılan rütbe, meslek, saygı gibi durumları bildiren sıfatlardır.²⁸⁰

Mîr-i yegâne şāh-ı muzaffer huceste-fāl

*Ya 'kūb **Beg** ki adına 'āşık 'Arab 'Acem 10Ks/21*

3.3. ZARFLAR

Zarflar; fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki kelimelerden önce gelerek onları; zaman, yer, yön, nitelik, azlık-çokluk, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkilerler ve bu kelime türlerinin anlamlarını daha belirgin kılarlar.²⁸¹

Zarflar; yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-çokluk zarfları olmak üzere dört çeşittir.²⁸² Metinde tespit edilen zarflar şöyledir:

3.3.1. Zaman Zarfları

Bir oluş ve kılışın zaman içinde yerini göstermeye yarayan zarflardır.²⁸³ Bu zarflar -ne zaman?, -ne vakit? gibi soruları karşılar. Metinde tespit edilen zaman zarfları şöyledir:

*Beni **evvelde** gözüñ hicr ile korkutdıyidi*

Her ne remz itdiyise āhir-i kār oldu yine 155Gz/7

***Gice** ser-hoş neler kılur dir isem*

***Gündüzin** kendüzine hāba gider 51Gz/2*

Gülistān gūşesinde gül' aceb midür zirih geysel

*Dikenden **dāyimā** bunlar görürler tîr-bārānî 187Gz/3*

*Kaşuñ bigi peyveste ben **dāyim** gözüñden haste ben*

Didüm mi ol bed-meste ben kim Şeyhî'(y)i öldürigör 60Gz/7

*Kime kim **dāyimî** rāhat gerekdür*

Bu fānî evde zahmet yigirekdür Ms/63

²⁸⁰ Hengirmen, 394.

²⁸¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 451.

²⁸² Ergin, 259.

²⁸³ Banguoğlu, 374.

*Bu leṭāfet bile kim bāğ u çemendir hele uş
Şıyadı tevbesini **şimdi** dirimişse naşūḥ 17Gz/4*

***Dün** saçınuñ küfrine cānuñı terk it **bugün**
Yūsuf-ı Şeyḫī iseñ bilelüm İslāmuñı 178Gz/7*

*Şabā vü şimālūñ **yazın** lutf u ferri*

***Güz ü kışda** yağmur u qarına degmez 85Gz/5*

*İy şādī-i Şengül **bu gün** ben bülbülem sen gül bu gün
Göñlüm şikār itgil bu gün **yarın** bilesin cengi sen 148Gz/4*

3.3.2. Yer-Yön Zarfları

Bir oluş veya kılışın mekan içinde yerini ve yönünü belirten zarflardır. Bu zarflar, nerede, nereden ve nereye gibi soruların karşılığını verirler.²⁸⁴ Yer-yön zarflarının metindeki örnekleri şöyledir:

*Gel **berü** bir dem olalum cāna cān*

Tenlere tenler ulaşsun cāna cān 146Gz/1

*Yaşum diler özümden **ilerü** öpe izin*

Bī-dest ü pāyiken nicesi düşdi pāyına 160Gz/3

*Ḥidmetine **yaķın** ola dilegüñ*

Devletüñden ırağ ola nekebāt 15Ks/41

3.3.3. Nitelik Zarfları

Bu zarflar hâl, durum, sebep, beraberlik, netice gibi anlamlar ifade etmektedirler.²⁸⁵ Nitelik zarflarının metindeki örnekleri şöyledir:

Her işde gerçi āgāhuñ var iy şāh

*Şeh oldur kim ola her işde **āgāh** Ms/24*

Çü dil-ber cāna cān oldu vişāli rāygān oldu

*Şol işler kim **ayān** oldu beyān aña ne ḥācetdür 73Gz/6*

²⁸⁴ Banguoğlu, 373.

²⁸⁵ Köktekin, 109.

Niçe ki vaşlı sözine dil uzadur
Şeyhî Firâkı odı anı şöyle yaqar ki epsem olur 22Gz/7
Çün ol seferde maqşada t̄z̄ eyledüñ nazâr
“Mā-zāg” oldı ‘aynuñ u qalbüñ “vemā-ṭagā” 5Ks/27
Ādem midür hu demde bize hem-dem olmayan
‘Ālem gözi maḥal durur aqlarsa zār zār VMus/2/9

3.3.4. Azlık-Çokluk Zarfları

Bu zarflar azlık-çokluk ifade eden, miktar, derece bildiren zarflardır.²⁸⁶ Metinde yer alan azlık-çokluk zarfları şöyledir:

*Nedür bir koyna **bunca** himmet itmek*
İmāmet mesnedin b̄f̄-hürmet itmek Ms/60
***Gey** ḥarāb oldı dil ü cān ili iy genc-i revān*
N’ola ma ‘mūr idesin luṭf ile v̄r̄ānumuzı 183Gz/3
Sevdā-yı ^c ışkı hükm-i kazā şaldı başuma
*Bu şūr u şevkümüñ sebebi **ol kadar** yiter 64Gz/6*
Cānāniyile cān ola ḥalvetde yegāne
*Şeyhî gelür ise **katı** b̄ḡāneliğ eyler 35Gz/6*
*Hele sen şükri **öküş** eyle eyā Şeyhî bu gün*
Ki firāk ağusını def ‘ide şükriñ şekerı 204Gz/7

3.3.5. Soru Zarfları

Fiiildeki oluş ve kılışları çeşitli yönlerden soru yoluyla belirtirler. Metinde karşılaşılan soru zarfları şöyledir:

Yiter bir nazâr biñ benüm bigiye
***Niçün** bicr ile zār u zār öldürür 37Gz/4*
Dimiş ki itüm gibi ḥor olsun işigümde
*Ben ḥora bu ‘izzetler yā Rab **neden** olmışdur 53Gz/5*

²⁸⁶ Ergin, 262.

Neyiçün bu çarh okını atar u siper dutılmaz
Neyiçün bu devr derdin virür ü devā belürmez 84Gz/2

Nice ki şevk-i derün kışşasını hana yazam
Göñül diler kim anuñ nüshasını cāna yazam 126Gz/1

Zülf-i yāruñ seyrine yā Rab ne terk eyler nesīm
Ben bu kār u bārī bārī tār u mār itsem gerek 99Gz/3

Ferr ü ziyā cihāna nite ki āftāb olur
Nūr u şafā vilāyet-i cāna şarāb olur 21Gz/1

3.4. BAĞLAÇLAR

*Bağlaçlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir.*²⁸⁷

Metinde tespit edilen bağlaçlar şöyledir:

3.4.1. Cümle Bağlaçları

Bu bağlaçlar: açıklama, benzetme, denkleştirme, kevvetlendirme, ihtimal, reddetme, sınırlandırma, şart, üsteleme ve ihtimal/şüphe bağlaçlarıdır. Cümle başı bağlaçlarının metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

3.4.1.1. Açıklama Bağlaçları

çünkü

Keffesinde dü cihān ni 'metini az görür
*Himmetüñ **çünkü** eline ala m'izān-ı kerem 11Ks/12*

meger

Meger şabā yili Rūhü'l kudüsdan urur dem
Ki nefh-i Meryem'e beñzetdi bāğ u bustānı 14Ks/2

---

²⁸⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 1052.

ki

Kışın bulutlar özin gösterüridi zulümât

Ki Hızr-ı sebz-i bahār içe āb-ı hayvānı 14Ks/3

3.4.1.2. Benzerlik Bağlaçları

gibi

*Nice bunuñ **gibi** gice kim kanlar ağlayam*

Süzān gamile fūrkatüñ odında çün kebāb 12Ks/15

bigi

*Çıkayın tozu **bigi** izine yüzüm süreyin*

Nice mestūr olayın çün büt-i mestāne geçer 33Gz/5

3.4.1.3. Sıralama Bağlaçları

ne...ne

Yiter baña var u yoh gam-ı 'ışk

*Ne n'iste bakaram **ne** heste IIMus/3/8*

hem...hem

***Hem** şükr-i ni'metinden yir dili güng ü 'aciz*

***Hem** bār-ı minnetinden çarh arkası dutar ham 8Ks/36*

3.4.1.4. İhtimâl Bağlaçları

belki

Zühde meyl eyle velī 'ışk ile hoş geç Şeyhī

***Belki** dāyim bunu ol rahmet-i evkāt idelüm 123Gz/7*

3.4.1.6. Reddetme Bağlaçları

yoh

***Yoh yoh** illā ki seni cümle sever ehl-i bihişt*

Görklü dīzāruñi görmege temennāya gelür 31Gz/2

3.4.1.7. Sınırlandırma Bağlaçları

ancağ

Dehr-i pür-ķahrda mihr ile vefā yohdur hīç

*Bir nefes cāmdur **ancağ** gönül ārāmgehi 186Gz/5*

qadar

*Şol **qadar** dökdi kılıcuñ şuyı düşmen kanını
Ki āsyā-yı āsmān ol ırmağūñ gerdānidur 9Ks/35*

artuq

*Düşeli zülfüñ hevāsmā göñül
Andan **artuq** olmadı cāna ğuşaş 89Gz/3*

degin

*Ne eksile keremüñden teraḥḥum eyler iseñ
Boğazumuza **degin** tut ki qanda bulıduq 98Gz/4*

lġkin

*Cān diler ayağūña yüz süre **lġkin** qorqar
Kırpüginüñ dikenı ide ayağūñ mecrūḥ 17Gz/5*

velġ

***Velġ** ne cennet olur bu ki zülf ü ğamzeñden
Özini mesken-i cāzū maqām-ı kāfer ider 48Gz/5*

lġk

*Şikāyet bu qulda **lġk** sitem
Şehre fāş oldı şehryārumdan 138Gz/6*

3.4.1.8. Şart Bağlaqları

egerçi

***Egerçi** devlet ile baḥt-ı pġrüz
Saña nāşihdür ü hem ḥikmet-āmüz Ms/16*

ger

***Ger** bezmümüzde ehl ola cān terk iderseñ sehl ola
Manşūr da ger cehl ola başına urğıl sengi sen 148Gz/6*

gerçi

***Gerçi** şahrā yüzine reşk iledür bāğ-ı biḥişt
Çünki yār olmayıcaq gözüme tar oldı yine 155Gz/2*

egerçi

***Egerçi** cevrini dil-ber bize be-ğāyet ider*

Be-ğāyet ebleh ola her kim ol şikāyet ider 27Gz/1

eger

*Hūn-ı dil ider naqşumı kıanı **eger** ol yaş*

Aşlı hafakāndur nişe rengüm yarakāndur 68Gz/3

yohsa

Naḥs-i ṭālī^c dūr beni dil-ḥaste kılan dem-be-dem

***Yohsa** ben kıl şākirem devletlü şāhumdan benüm 116Gz/4*

3.4.1.9. Üsteleme Bağlaçları

hele

*Bu leṭāfet bile kim bāğ u çemendür **hele** uş*

Şıyadı tevbesini şimdi dirimişse naşūḥ 17Gz/4

illā

Şol güher kim kādri biñ cān u cihāndan yig idi

*Buldum **illā** yavu kıldum kıymetini bilmedüm 128Gz/2*

yine

*Bu benüm derdüme senden olısar **yine** devā*

Yok durur hergiz aña şekk ü gümānum bilesin 147Gz/3

3.4.1.10. İhtimal / Şüphe Bağlaçları

‘aceb

*‘**Aceb** ne evvel olur k’anda münderic ābād*

Zihīne āḥir olur k’anda müstemirr āzāl 3Ks/6

*Yüzüñ güline saçılan ‘**aceb** ne sünbüldür*

Ki yüz şafāyile gülşen yüzün mükedder ider 48Gz/2

belki

Zühde meyl eyle velī ‘ışk ile hoş geç Şeyḥī

***Belki** dāyım bunu ol raḥmet-i evkāt idelüm 123Gz/7*

3.4.1.11. Sebep Bağlaçları

zīrā

*Aduñ ki nūş-ı cāndur nīş oldı ḥaşma **zīrā***

Nā-mu^c tedil mizāca āb-ı hayāt olur sem 8Ks/25

çünkü

Lutf çevgāniyile tapuñ urısardur tūp

***Çünkü** merdān-ı mürüvvet duta meydān-ı kerem 11Ks/18*

çün

Nice bunuñ gibi gice kim kanlar ağlayam

*Süzān ğamile fūrkatüñ odında **çün** kebāb 12Ks/15*

3.4.1.12. İstisnâ Bildiren Bağlaçlar

meger

***Meger** andan dimişdür şeh Süleymān*

Bulıcağ saltanat hükmine fermān Ms/66

illā

Şol güher kim kadri biñ cān u cihāndan yig idi

*Buldum **illā** yavu kıldum kıymetini bilmedüm 128Gz/2*

3.4.1.13. Seçme/alternatif Bağlaçları

ya...ya

İy hātırım şoran göricek kayğulu beni

***Yā** vaşl-ı dil-ber ile sevindür **ya** ço beni 177Gz/1*

3.4.2. Atıf Bağlaçları²⁸⁸ :

Farsça atıf vavı, ü ve vü metinde pek çok yerde geçmektedir. Bu bağlama edatları Türkçe kelimeler arasında da kullanılmıştır.

u

Yā Rab be-ħakk-ı nūr-ı Muħammed ki pertevi

*Ṭoldurdu **yir ü gögi** kamu nūr ile ziyā 5Ks/49*

Zülfünüñ sāyesinden ayrıralı

*Gözüme **ay u gün** siyāh gelür 71Gz/6*

²⁸⁸ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 119.

vü

Yaşum yiler ki yilden öñürdi vü ala gerdüñ

Didüm ki ivme epsem didi bir izin öpsem 8Ks/33

3.4.3. Hitap Bloku

Ünlemler, isim veya unvanlardan önce gelerek seslenme, sevinme, korkma, acıma, beğenme, şaşma, üzülme gibi duyguları etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşıdakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri tatlit yolu ile türetmeye yarayan bir söz türüdür.²⁸⁹

Ünlemler, kullanım bakımından da diğer isimlerden farklıdırlar. Daha çok konuşma dilinde veya senli-benli samimi bir eda taşıyan şarkı, türkü, hikâye ve şiirlerde rastlanır.²⁹⁰ Metinde sadece duygu ünlemleri tespit edilmiştir:

iy

Gerçi gaddâr durur devr-i zamân gel iy dost

Hoş sürelüm demi çün devr zamân virdi bu gün 134Gz/3

eyâ

Bu revnak ile görüp rüzgârı şordum kim

Yine nedensin eyâ köhne deyr nürânî 14Ks/12

yâ

Ki yâ Rab baña bir mülk it müyesser

Ki olmaya dahılara muqadder Ms/67

3.5. ZAMİRLER

Adların yerlerini tutan, kişileri ve nesnelere temsil ya da işaret yoluyla karşılayan sözcüklere zamir denir. Zamirler tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Nesnelere doğrudan isimleri olmayıp ancak temsilcileri oldukları -geçici olarak yerlerini tuttukları- isimlerle bir araya geldiklerinde anlam kazanırlar.²⁹¹

²⁸⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 1140.

²⁹⁰ Hacıeminoğlu, 284.

²⁹¹ Vural, Böler, 211.

	I. Kişi		II. Kişi		III. Kişi	
	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
Yalın Hali	Ben	Biz	Sen	Siz	Ol-O-An	Anlar
İlgi Hali	Benüm	Bizüm	Senüñ	-	Anuñ	-
Yükleme Hali	Beni	Bizi	Seni	-	Anı	-
Yönelme Hali	Bana Baña	Bize	Saña	-	Ana	Anlara
Bulunma Hali	Bende	Bizde	Sende	-	Anda	-
Ayrılma Hali	Benden	Bizden	Senden	-	Andan	-
Vasıta Hali	-	Bizümle	Senüñle	-	Anuñla	-

Metinde yer alan zamirlerin hâl çekimleri yukarıdaki tabloda verilmiştir.

3.5.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine kullanılan isimler şahıs zamirleridir.²⁹² Metinde yer alan şahıs zamirleri şöyledir:

Birinci tekil kişi şahıs zamiri: ben

*Düşmen söziyle hâşa ki **ben** yârı terk idem*

Terk eyledi egerçi bizi n'ola yârumuz 86Gz/3

Bülbüli var ola hezâr ol gülüñ

*Bâğda destân yaluñuz **ben** degül 110Gz/2*

İkinci tekil kişi şahıs zamiri: sen

***Sen** yaşum bigi gidelden gitdi nûrı çeşmümüñ*

Vaqtidür merdümligüñ bir dem kerem kıl gitme gel 114Gz/3

*Şevk ile cānum bigi çıkdıkdā evden **sen** güneş*

Qaldı arduñca göge dikildi hayrān gözlerüm 129Gz/8

Üçüncü tekil kişi şahıs zamirleri: ol ~ o ~ *an

Yüzüñ ki neyyir-i a'zam bigi münevver imiş

*Göñül göginde uyanuñ **o** nâk-ahter imiş 88Gz/1*

Emsem dir ise leblerüñi Şeyhî kınama

*Derdine **ol** durur ağı emsem didükleri 189Gz/6*

²⁹² Vural, Böler, 213.

Ĥatarlu yir durur sulṭānlık iy ṣāh
Anı her kula lāyık görmez Allāh Ms/64

Birinci çoğul kişi şahıs zamiri: biz

*Sākiyā şun berü kim **biz** içelüm hamr-ı hayāt*
Ki beden zinde kılan dāyiredendür hoğusı 190Gz/6
*Nigār kim **bize** derdi devā yirine geçer*
Cefā ne deñlü kılsa vefā yirine geçer 66Gz/1

Metinde ikinci çoğul şahıs zamiri yer almamaktadır.

Üçüncü çoğul kişi şahıs zamiri: anlar

*Pes **anlar** idecek şugli iderler*
Gidecek demde şāhib-dil giderler Ms/23

3.5.2. İşaret Zamirleri

Bu zamirler, nesnelere işaret yoluyla gösterirler. İşaret zamiriyle belirtilen varlıklar; şu veya bu vasıfları ile değil yerleri ile ifade edilmiş olurlar.²⁹³ Metinde işaret zamirleri bu ve *an²⁹⁴ olarak tespit edilmiştir.

bu

*Şāhā kara saçuñla **bu** mıdı kararumuz*
Yağup karara komaya şabr u kararumuz 83Gz/1
Toprak olursa bu şöhetde cevāhir n'ola çün
*Ma 'den-i lutf u mürüvvet kân-ı ihsān **bundadır** 45Gz/5*
***Bunlar** tahayyülāt durur toğrusı bu kim*
Şeh bezmi hıdmetine felek cām-ı Cem tutar IVMSn/2/7
*Devlet-i bākī bu şöhetdür ki ol cān **bundadır***
Hāşılı ömrüñ bu ^c işretdür ki cānān bundadır 42Gz/1

***an**

Niçe ki yir ü gök birağa sāye şubḥ u şām

²⁹³ Vural, Böler, 215.

²⁹⁴ Daşdemir, *Keşfü'l-Me'anî*, 85.

Şekli bunuñ şanevber u levni **anuñ sezāb** 12Ks/37

3.5.3. Dönüştülük Zamirleri

Kişi kavramını pekiştirerek belirten ya da yapılan işin yapan kişiye dönüşünü gösteren zamirlerdir.²⁹⁵

Metinde geçen dönüştülük zamirleri şöyledir:

kendüz

Kendüzüñe vir ögüdüñ yüri i zāhidem diyen

Maḥv idemezsin alnumuz yazusı çün ezeldedür 41Gz/2

Gül yüzün itmiş saña ḥāk-i ḳadem

Kendüzini görmesün iñende gül 110Gz/6

kendü

*Çün mihr-i ḥüsnüñe egilüp **kendü** meyl ider*

Cānuma pes niçün ola nā-mihrbān ḳaşuñ 106Gz/5

*Ḳılsa güneş yüzüñe nazar **kendüden** gider*

*Elbette gün görünse ḳamer **kendüden** gider* 54Gz/1

öz

Öz luḫiyile Ḥaḳ yaradupdur seni meger

Kim āb u gilde olmaya bu resme ḥüb zāt 16Gz/5

*Eliyile **özini** derde koyar dirler imiş*

Görür iken girürem oda yanaram kime ne 152Gz/5

3.5.4. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, yerini tuttıkları ismi soru yoluyla ifade eden kelimelerdir.²⁹⁶ Metinde geçen soru zamirlerinden bazıları şöyledir:

kindür

Dünyā çemenlerinde yüzüñ gülsitān yiter

Kindür ki yüz ḳızarda gül ü ergavān daḫı 197Gz/3

²⁹⁵ Hengirmen, 130.

²⁹⁶ Banguoğlu, 367.

ne, kimsin

*Kime **ne** söyler isem sen dağı **kimsin** dirler*

Ben dağı ıhasret ile zār u nizārem kime ne 152Gz/4

kim durur

*‘Akl eydür el-ıhağ işbu şfāt issi **kim durur***

Bir zātđur ki lutfiyile ıHağ nazār kıılır IVMus/4/6

ne

*Dırāz-dest ü ser-efrāz ise çenār **ne** var*

Bu serv ayağına ursun yüzün ki serverdür 67Gz/7

nedür

Yoluńda böyle kira gözüm ābı revānedür

*Gelmez kenāra serv-i revānuń revā **nedür** 30Gz/1*

neler

*Gice ser-ıhoş **neler** kıılır dir isem*

Gündüzün kendüzine ĥāba gider 51Gz/2

3.5.5. Belirsiz Zamirler

Belirsiz kişilerin, nesnelerin ve diğer şeylerin yerini tutan zamirlerdir.²⁹⁷ Metinde yer alan belirsiz zamirler şöyledir:

kim, kimi

Süz ile perdeler düziben sāz ider tuyūr

***Kim** zāriyile zār ü **kimi** nāleyile bem 10Ks/14*

kim+(i)se > kimse²⁹⁸

*Şol **kimse(y)i** ki çekdi kabülün kıılıç bigi*

Gerçi bürehnedür güheri ıtoludur şafā 5Ks/10

²⁹⁷ Hengirmen, 58.

²⁹⁸ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 86.

kim+ise+ne > kimsene²⁹⁹

*Niše bağlanmaya kullık kemerin **kimsene** çün
Keremüñ honı kamu yohsula vü baya gelür 31Gz/4*

kim+ise+ne > kimesne³⁰⁰

*Bilmez **kimesne** kâfile-i dostdan haber
Geh geh budur kulağuma bāng-i ceres gelür 28Gz/6*

her kim

***Her kim** diler teferrüc ide cān cemālini
Görsün bu nūr u ferr ile ol han cemālini 179Gz/1*

***Her ki** bağlandı oldu tāc-ı cihān
Kemer-i lā-ilāhe illā'llāh 1Ks/17*

her birisi

*Sa' ādetinde anuñ kulları durur şehirler
Ki oldu **her birisi** dīm ü devletin hanı 14Ks/21*

ne kim

*Mücerred ol yüri şāhā ki Hüsrev ü Dārā
Ne kim iletdi cihāndan tapuñ hemān iledür 58Gz/6*

her ne

*Barmağı gözlerüme **her ne** işāret kim ide
Bağlayup hıdmete bil yolına yilem neyisem 118Gz/5*

ķamuğ³⁰¹ > ķamu³⁰²

*Cevāb viridi kim iy haste-dil ne gāfilsin
Bu devrden ki **ķamu** derd buldı dermānı 14Ks/13*

*Zerrātı kāyinātuñ olsa faşih ü nātik
Kem harf ile kemāli **ķamusın** ide ebkem 8Ks/37*

²⁹⁹ Paçacıoğlu, 392.

³⁰⁰ Paçacıoğlu, 392.

³⁰¹ Paçacıoğlu, 332.

³⁰² Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 87.

ayruḡ

Bu zamir “başkası” manasında olup zamanla kullanımı yitirmiştir.³⁰³

Hum-hāne-i cihānda maḥabbet meyin içüp

Şāfī şafā bulandurur ayruḡı dürdden 7Ks/24

cümle, cümlesi

*Dilüm cihān içini **cümle** şehd ü şekker ider*

Çaçan ki känd-i lebüñ zıkrini mükerrer ider 48Gz/1

*Gül meclisinde **cümlesi** ser-mest ü mey-perest*

Her lāle bir piyāle vü her bir semen şanem 10Ks/10

dükeli

*Maḥbüb u sīm ü zer **dükeli** sinüñ oldı tut*

Yoḡ bir nefes çü mühlet ecelden ne fāyide 159Gz/4

3.6. EK- FİİL

i- ek fiili ad soylu kelimeleri fiil durumuna getirir ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturur.³⁰⁴

Ek fiilinin diğerk fiillere nazaran bildirme niteliğinde dört kipi vardır. Bunlar: Geniş zaman, görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman ve şart kipleridir.³⁰⁵

3.6.1. Geniş zaman

Bu kip, ET'deki er-ür-men, er-ür-sen vb. geniş zaman çekimindeki er- yardımcı fiili ile geniş zaman gösteren /-ür/ ekinin birbirleriyle kaynaşarak eriyip kaybolması zamanla kaybolması ve çekimde şahıs gösteren -men, -sen zamirlerinin de birer ek kalıntısı hâlinde devamı ile oluşmuştur.³⁰⁶ Metinde ikinci ve üçüncü çokluk şahıslar tespit edilmemiştir.

³⁰³ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 87.

³⁰⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 702.

³⁰⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 703-724.

³⁰⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 703.

Birinci teklik şahıs eki: /+em/, /+ven/

/+em/

°İşkuñ **şeh̄diyem** şanemā silme kanımı
K̄an yudup ölmüşem gine kanile yu beni 177Gz/6
İy şād̄-i Şengül bu gün ben **bülbülem** sen gül bu gün
Göñlüm şikār itgil bu gün yarın bilesin cengi sen 148Gz/4
Şeyh̄iyem kime komışam cānumı dil-ber yolına
Bende kimüñ nesi var bende-i yārem kime ne 152Gz/7

/+ven/

Ehl-i cihān egerçi vefāyile hoş geçer
B̄ī-çāre **benven** ol ki cefāyile hoş geçer 52Gz/1
Benven ol işkuñ yolında baş u cān terkin uran
B̄ī-nevālık resmini ʿālemde bünyād eyleyen 143Gz/5

İkinci teklik şahıs eki: /+sIn/

H̄āşıltsın ʿömrümüñ gitme becid ʿömrüm bigi
Sensüz olan ʿömrden bi'llāh ne h̄āşıl gitme gel 114Gz/2
K̄ana girme dön yaşum arduñcadur yiter dutar
Āh-i ʿāşıkdan **yigitsin** olma gāfil gitme gel 114Gz/5

Üçüncü teklik şahıs eki: /-durur/, /-dur/, /-dür/

/+durur/

Bu benüm derdüme senden olısar yine devā
Yoğ durur hergiz aña şekk ü gümānum bilesin 147Gz/3

/+dUr/

Göñül bende tapucu **cān senüñdür**
Ne buyursañ şehā **fermān senüñdür** 47Gz/1
Bir kez saçuñ hevāsı irişdi dimāğuma
Çokdur ki cānum uş bu hevāyile hoş geçer 52Gz/4

Birinci çokluk şahıs eki: /+üz/

Bu ek, biz zamirinden b > v değişikliği ve dudak ünsüzünün etkisi ile yuvarlaklaşma sonucunda ortaya çıkmıştır. Birinci çokluk şahıs eki ETT’de daima yuvarlak ünlülü görölmektedir.³⁰⁷ Metnimizde de ekin yuvarlak ünlülü şekli mevcuttur. Metinde tespit edilen birinci çokluk şahıs eki örnekleri şöyledir:

/+üz/

*Veh kim **kemüz** bu dehrüñ elinde qarıncadan*

Şuvvet bağışlamağa Süleymānumuz gerek 104Gz/6

***Bizüz** haķıķaten ol gevher-i cihān-efrüz*

Kesād olduğumuz bu ki kānda bulınduğ 98Gz/3

3.6.2. Hikāye

i- ek fiilinin görölen geçmiş zamanı, şahıs ekleri getirilerek genişletilen fiile /-dI/ /-dU/ geçmiş zaman ekinin eklenmesi ile oluşturulur.³⁰⁸ Metinde görölen ek fiilin hikāyesi sadece birinci ve üçüncü teklik şahıslarda tespit edilmiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /+i+dü+m/

Şabā demini nesīm-i habībe beñzettüm

*N’idem çü **derdlüydüm** ben řabībe beñzetdüm 124Gz/1*

Üçüncü teklik şahıs eki: /+(i-) -di+ø/

*Şol güher kim şadri biñ cān u cihāndan **yig idi***

Buldum illā yavu şuldum kıymetini bilmedüm 128Gz/2

***Fikrümde idi** yāra irem olam*

Olmaz imiş zamāne işi ihtiyār ile 154Gz/4

***Ne günidi** ki gördi yüzüñ ayını gözüm*

Yıllar durur ki gözlüm ol ay ile hoş geçer 52Gz/2

***Yār-ı cān idi** kenārumda ciger gūşem yaşum*

Şimdi gözden düşdüğiçün oldu giryān gözlerüm 129Gz/2

³⁰⁷ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 111.

³⁰⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 706.

3.6.3. Rivayet

Ek fiilin rivayeti EAT'nin genelinde /-mİş/ ekiyle yapılmıştır.³⁰⁹ Metinde ek fiilin rivayeti sadece üçüncü teklik şahıs eki tespit edilmiştir:

Üçüncü teklik şahıs eki: /-mİş+ø/

Vaşlı balı datlusı Şeyhî'yi itdi bî-ḥaber

Kim ne acıymış belâ-yı fūrkatini bilmedüm 128Gz/7

Ḳara yazu imiş başuma ḥaṭṭtuñ

Ne tağyîr ola kim ceffe'l-ḳalemdür 19Gz/6

Bu ḥāksāra şu gibi aḳma iñende kim

Od gözlüñüñ elindeki bād-ı hevāyimiş VMus/1/4

Nice tākat getürmişdür bu envār-ı tecellîye

Meger kim berk imiş yā Rab gönüller Tūr-ı Mūsā'dan 140Gz/3

3.6.4. Şart

Ek fiilin şartı, EAT metinlerinde genellikle teklik şahıslarda görülürken³¹⁰ metnimizde bu kip; birinci, ikinci, üçüncü teklik ve birinci çokluk şahıslarda tespit edilmiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /+i-se+m/

Gerçi feryādum ider rāzumı ° ālemlere fāş

İtmezem sırruma her bî-dili maḥrem neyisem 118Gz/6

İkinci teklik şahıs eki: /+i-se+ñ/

Ḥaḳḳat ehliyiseñ Ḥaḳḳ'a tut yüzüñ dāyim

Ḳo ṭapsun ılduz u ḥāke müneccim ü remmāl 3Ks/42

° Ārif iseñ yırtagör ° ār u ḥayā perdesin

° Āḳil iseñ yire şal nengüñi vü nāmuñı 178Gz/3

Dün saçıñuñ küfrine cānuñı terk it bugün

Yūsuf-ı Şeyhî iseñ bilelüm İslāmuñı 178Gz/7

³⁰⁹ Köktekin, 117.

³¹⁰ Köktekin, 131.

Üçüncü teklik şahıs eki: /+ise/

*Gönlüm evi **ķarañuyise** gözlerüme gel*

Nür ile rüşen eyle ki hoş táb-ñānedür 30Gz/6

Düş midi yā hayāl midi ol na 'īm u nāz

*Devlet didükleri **degülise yalan** kıanı VMus/3/8*

*Ne var **degülse ğanī** milk ü māl ile Şeyhī*

Şaçuya dilden ider dürr ü gevher-efşānī 14K/42

Birinci çokluk şahıs eki: /+se+vüz/

Ŧolaşur tīre saçuñ gözlerüñ eydür zinhār

Nice bī 'aķlisevüz bilürüz oranumuzı 183Gz/4

3.7. FİİLLER

3.7.1. Fiillerde Yapım

3.7.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

İsimden fiil yapma ekleri isim kök ve gövdelerine gelerek fiil yapmak için kullanılan eklerdir.³¹¹

/+A-/

İsimden fiil yapan /+A-/ ET'de işlek bir ek olmasına rağmen zamanla işlekliliğini yitirmiştir.³¹² Metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

dil+e-düm

*Leb ü dendānuñ ol ħüsni zekātın **diledüm***

Didi kim farz degül dürr ile yāķūta zekāt 15Gz/3

uĝ(u)r+a-t-dı

Gözümünden ırdı münevver yüzün nigār dir ĩĝ

*Başuma ķara ğün **uĝratdı** rüzĝār dir ĩĝ 94Gz/1*

³¹¹ Ergin, 179.

³¹² Ergin, 181.

/+te-/

ET’de geniş bir kullanım alanına sahip olan /+te-/, günümüzde canlılığını yitirmiştir.

Def‘-i melāl kılmāğa c ālemde bir nefes

*Çoğ **istedüm** bulunmadı hem-dem didükleri 189Gz/2*

/+IA-/

/+IA-/ isimden fiil yapma eki, ET’den günümüze kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu ek, *tek veya çok heceli her türlü ad kök ve gövdeleriyle, sıfat, zarf vb. ad soylu sözlere de gelerek geçişli ve geçişler türeten bir ektir.*³¹³ Metinde yer alan örnekleri şöyledir:

Künc-i cihān içinde çü genc ĩnedür yüzüñ

***Saklar** tılsım olup anı bes mūr u mār haṭ 90Gz/4*

Ol şanem rūḥu’l-ḳudüsdür yā Mes ĩḥ

*Kim **bağışlar** her öpüp ḳocana cān 146Gz/6*

Benem ol ḳatre ki şahrālara şalmışdı şehāb

*İrdi gün pertevi cezb **eyledi** deryā bu gice 166Gz/4*

/+re-/

ET’de ve sonraki dönemlerde /+re-/ isimden fiil yapma ekinin çok fazla kullanım alanının olmamasına karşılık TT’de bu ek, daha çok konuşma dilinde olmak üzere çoğunlukla ses yansımali tek heceli köklerden o sesi çıkarmaya dönüşen sesler türetmiştir.³¹⁴ Metinde yalnızca bir kelimedede karşımıza çıkmaktadır:

*İrdi zülfine şabā hoş **depredür** zenc ĩrümüz*

Ol delülikden per ĩşāndur ḳamu tedb ĩrümüz 82Gz/1

³¹³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 116.

³¹⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 121.

/+AD-/

İsinden fiil yapan /+A-/ ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten /-t-/ ekinin kaynaşması sonucu oluşan bir birleşik ektir. Kaynaşma sonucu /-t-/ ekinin işlevi körelmiştir.³¹⁵ Metinde yer alan örnekler şöyledir:

Öz lutfiyile *Hak yaradupdur seni meger*
Kim *ab u gilde olmaya bu resme hüb zāt* 16Gz/5
Hayāta nice irürür nebātuñ emvātın
Gözet ki keşf olına *hāl-i haşr ü neşr ü hisāb* 13Ks/2
Mücerred ol yūri şāhā ki Hüsrev ü Dārā
Ne kim **iletđi** *cihāndan tapuñ hemān iledür* 58Gz/6
Gel bir teferrüc eyle nice rakş urur çenār
*Çuşlar terennüm ile çü **düzetdiler** nağam* 10Ks/17

/+ar-/

Bu ek genellikle bir renk ifade eden isimlere gelir.³¹⁶

Çarardı cānum ol haşretde şankim
Şararmış *sebzedür bārāna teşne* 163Gz/2
Ten bāğı sebze bigi suyu mey dimiş tabīb
*Bustān ki vaqt ile **şuvarılmaz** harāb olur* 21Gz/3

/+da-/

Bu ekle yapılan fiiller sınırlıdır.³¹⁷

Dünyā-yı denīkim toludur naqş-ı muzahref
Aldamasun *iñende seni hüsn ü behāsı* 6Ks/7
Dünyā denīdurur aña dānā tayanmaya
*Dñ ādemini **aldaymaz** dñv ü ehremen* 7Ks/25

³¹⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 114.

³¹⁶ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 131.

³¹⁷ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 131.

3.7.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

/-(I)D-/

Fiilden fiil yapan /-(I)D-/ eki, geçişli-geçişsiz fiil kök ve gövdelerine geldiğinde ettirgenlik vazifesi gören işlek bir çatı ekidir.³¹⁸ Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Didüm ki cān seniñle bī-perde şöhet ister

***Eydür** bu şart ile kim olmaya cism hāyil 115Gz/5*

Öz lutfiyile Hāk yaradupdur seni meger

Kim āb u gilde olmaya bu resme hūb zāt 16Gz/5

*Zülfüñüñ silsilesin **depredicek** bād-ı şabā*

Her seher velvesi `āşık-ı şeydāya gelür 31Gz/6

/-II-/

Fiilden fiil yapım eki olan /-ıl-/, bazı türetmelerde edilgenlik işlevini kaybedip eklendiği kökle kaynaşarak yeni geçişsiz fiiller türetir ve kendi kendine oluş işlevi, dönüşlülük işlevi sergiler.³¹⁹ Metinde karşımıza çıkan örnekler şöyledir:

Atıldı tīr-i maḥabbet kemān-ı miḥnetden

*Kažādan **ayrılamaduk** nişānda bulınduk 98Gz/2*

*İller içre ne kadar ki **añıla** inşāf u sehā*

Diller içre nice kim şerḥ ola destān-ı kerem 11Ks/20

*Çü senden **sorilur** her ḥaqq u bāṭıl*

Dahular itdüginden olma gāfil Ms/47

Gitdi gönül ü cān gözüñe karşı ten turur

Elbette oḳ atıldığı yirde nişān gerek IIIMus/2/8

Āyet-i rahmet lebüñdür kim virür cān lezzetin

*Ölü **dirildürse** tañ mı āb-ı ḥayvān vaḳtidür 43Gz/3*

³¹⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 134.

³¹⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 128.

Çün mihr-i hüsnüñe **egilüp** kendü meyl ider
Cānuma pes niçün ola nā-mihrbān kaşuñ 106Gz/5

/-(I)n-/

Fiilden fiil türeten ek /-(I)n/, Türkçenin en eski dönemlerinden beri geniş kullanım alanı bulan işlek bir çatı ekidir ve asıl görevi geçişli fiillerden olma, bazen de yapma bildiren dönüşlü fiiller türetmektir.³²⁰ Metinde tespit edilen örnekler şöyledir:

Zülf ü ruhuñ kitābına yandı vü Şeyhī irmedi
Nice **oķına** haķıķati ümm-i kitāb içindedür 65Gz/6

Yüzüñ leṭāfeti şems ü kamerde **bulna** mı
Lebüñ ḥalāveti şehd ü şekerde bulna mı 200Gz/1

Cevrüñe sinüñ benüm şabr itdügüm
Söylenür dillerde olmışdur kışaş 89Gz/4

Yoḥdur **bilüne** aǵzuna kılca gönülde yol
Bu dikkat ile maǵni-i penhāna kaşd ider 32Gz/4

/-Ar-/

Fiilden fiil türeten /-Ar-/ eki, ünsüzle biten geçişsiz bazı fiillere gelerek onlardan geçişli fiiller türeten ettirgenlik ekidir.³²¹ Metinde yer alan örnekler şöyledir:

Yire yağmur yirine yağdura od
Göge **çıkarsa** yıl ğubārumdan 138Gz/4

Şabāş bu serve ki hırāmān yürüyicek
Āvāze-i aḥsent **kopar** reh-güzerinden 135Gz/3

Teslīm ü taḥiyyāt aña vü āline her dem
Niçe ki getürüp **gidere** cinni vü nāsı 6Ks/29

³²⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 129.

³²¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 126.

/-ter-/

Fiilden fiil türeten /-ter-/ eki, Türk dilinin diğer kollarında olduğu gibi TT’de de işlek olmayan bir ektir.³²² Metinde tek bir kelimedede karşımıza çıkmaktadır:

*Kışın bulutlar özin **gösterüridi** zulümāt
Ki Hızır-ı sebz-i bahār içe āb-ı hayvānı 14Ks/3*

/-Ur-/ ~ /-ır-/

ET’deki /-Ur-/ ettirgenlik ekinin ünlü uyumuna göre biçimlenmiş bir türü olan /-Ur-/, /-ır-/ eki, geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden ettirgen anlamlı fiiller türetmiştir.³²³ Metinde tespit edilen örnekler şöyledir:

***Arturdi** gerçi Şeyhī feryādımı ceresden
İşitmedi kapuñda āvāze-i derāyı 176Gz/7
ad-**ır**.³²⁴ > ay-**r**-u
Gözüm yüzüñden **ayru** baħr itmez ise seylin
Bu ğarķ-ı hūn evinden çıkısun degül gözüm nem 8Ks/32
Nāzük tenini andan **ötürü** kınadı Hāķ
Dürlü belāyile ki ulaşı Hāķķ’a bī-ġünāh VMus/4/7*

/-dUr-/

TT’nin işlek eklerinden olan fiilden fiil türeten /-dUr-/ eki, fiil kök ve gövdelerine gelerek “oldurma, yaptırma” bildiren geçişli fiiller türetir.³²⁵ Metindeki örnekleri şöyledir:

***İolduralum** ciger kanyla kadeħ
İçelüm buldı lebi nebātın hāl 120Gz/2
Yire yağmur yirine **yağdura** od
Göğe çıkarsa yil ġubārumdan 138Gz/4
Cevr itdügüme kalmasun uş **öldürem** dimiş
Yaruġa girdüġine baķ andan yılan daħı 198Gz/6*

³²² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 126.

³²³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 131.

³²⁴ Paçacıoġlu, 89.

³²⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 126.

/-İş-/

Fiil kök ve gövdeleriyle isimden türemiş fiillere gelerek birbirinden farklı birkaç işlev yüklenen /-İş-/ eki, fiilin özneye olan bağlantısını bildirir.³²⁶ Metindeki örnekleri şu şekildedir:

Leblerüññüñ kanını şordum didi

*Ŧatlu **ķarışdurmışam** ol ķan degül 110Gz/5*

Ne revādur irişe nāle vü feryād göge

Sen işitmezlenesin nāle vü efgānumuzı 183Gz/2

3.7.1.3. Birleşik Fiiller

Türkçede kelime türetme yollarından biri de birleştirme yoludur ve isimlerde olduğu gibi fiillerde de bu durum geçerlidir. Birleştirme yoluyla yapılan fiillere birleşik fiil denir.³²⁷

Metinde yer alan birleşik fiiller şöyledir:

1. İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri (it-, kıl-, eyle-, ol- yardımcı fiilleriyle kurulan)
2. Asıl fiil + tasvir fiili şeklinde oluşan fiil gövdeleri
3. Deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleri
4. Sıfat-fiil + yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri

3.7.1.3.1. İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri

“et-, ettir-, edil-, eyle-, ol-, olun-, bul-, bulun-, kıl-, kılın-, buyur-” yardımcı fiilleri ancak kendinden önce bir isimle birleşerek birer anlam kazanmış olurlar.³²⁸ Metinde bir isim ve bir yardımcı eylemden oluşmuş birleşik fiil örneklerinden bazıları şöyledir:

*Ger bezmümüzde ehl ola cān **terk iderseñ** sehl ola*

Manşūr da ger cehl ola başına urgıl sengi sen 148Gz/6

*Bir dem ki **şoĥbet eyleye** aġyār yār ile*

Bende yürek hezār ise derd ile yārıla 154Gz/1

³²⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 131-132.

³²⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 791.

³²⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 534.

Nev-bahār ile şeref bulsa cihān

Bāğ u rāğ u tağ u şahra hoş gelür 40Gz/3

Ne yüz ile görelüm yüzini biz kıllar kim

***Terk kıllup** iremez gerdine şehir külehi 186Gz/2*

Vardı gönül yola revān oldu cān dağı

*Şükrāne ger **ķabül ola** bunlar cihān dağı 197Gz/1*

3.7.1.3.2. Asıl fiil + tasvir fiili şeklinde oluşan fiil gövdeleri

Tasvir fiilleri, fiillerin /-a/, /-e/ veya /-u/, /-ü/ gerundium şekillerine hususi fiiller eklemek suretiyle yapılır ve devamlılık, çabukluk, yaklaşma, yeterli fiilleri olmak üzere dört çeşittir.³²⁹

3.7.1.3.2.1. Süreklilik fiilleri

Fiillerin gerundium şekline dur-, kal-, koy-, gör- ve gel- yardımcı fiilleri getirilerek yapılır.³³⁰

Metinde yalnızca “gör-” yardımcı fiiliyle kurulmuş örnekler mevcuttur:

*Cevāhirüñ **dökegör** çün senüñ durur bāzār*

Zamāne bāyi ‘ ü cān müşterī cihān dellāl 3Ks/55

*Devlet evi dñvārına **yastanmayugör** kim*

Muħkem degül iy şāh bu bünyāduñ esāsı 6Ks/5

*Gice saçında kamer yüzme tañ **okuyugör***

Haṭṭ u haddin ki olur sebzeyile māh ğarīb 7Gz/5

Felekler müşterīdür gün yüzüñe

***Süregör** iy kamer devrān senüñdür 47Gz/3*

*Āhum odına şu **sepegör** şimdi ‘ aķıbet*

Bād-ı şabādan isteyesin çok ğubārumuz 86Gz/6

Gerçi lāyık degülem luṭfuña iy kān-ı kerem

*Ħasenātuñ günidür hayr **idegör** cānuñ-çün 136Gz/4*

³²⁹ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 141.

³³⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 820.

‘*Ārif iseñ yırtagör*’^c *ār u hayā perdesin*

^c *Ākil iseñ yire şal nengüñi vü nāmuñi* 178Gz/3

3.7.1.3.2.2. Tezlik-kolaylık fiilleri

Tezlik fiilleri, -(y)-I ve -(y)-U zarf fiil ekini alan esas fiilin ver- yardımcı fiiliyle birleşmesinden oluşur.³³¹ Metinde tek bir yerde tespit edilen tezlik fiili şöyledir:

Sākī şunivir şarāb-ı ‘unnāb

Kim kaynadı kan dem-i ‘inebden IIMus/7/6

3.7.1.3.2.3. Yaklaşma fiilleri

“-a” zarf fiili üzerine yaz- yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır.³³² Metinde sadece bir yerde tespit edilmiştir:

Cemāli şem ‘ine pervānevār uram pervāz

Ya maḥv olam ya kamu şu^c lesinde yanayazam 126Gz/7

3.7.1.3.2.4. Yeterlik fiilleri

EAT’de yeterlilik fiillerinin olumluları “bil-”, olumsuzları ise “u-” fiili ile yapılmıştır.³³³ Metinde yer alan örnekleri şöyledir:

Dünyā denī durur aña dānā tayanmaya

*Dñ ādemini **aldaymaz** dñ ü ehremen* 7Ks/25

Atıldı tñr-i maḥabbet kemān-ı miḥnetden

*Çazādan **ayrılamaduk** nişānda bulınduk* 98Gz/2

Boşalur kāse-i baḥr u dükenür kīse-i kān

***Bulmaz** ni^c met-i bñ-haddüñe pāyānı kerem* 11Ks/16

*Tevbe vü zühd ü şalāḥ ile **bulmadum** felāḥ*

Hāzır ol Şeyḥī melāmet ihtiyār itsem gerek 99Gz/7

Çamzeñ oḫına dil diledi kim ola hedef

*Zaḥmın taḥammül **idemeyüp** şimdi cān çeker* 20Gz/5

³³¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 818.

³³² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 142.

³³³ Köktekin, 135.

3.7.1.3.3. Deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleri

Gözün kanuma **diş biler** ü dil dudaguna

‘İsī deminde ya ‘nī ecelden emān gerek IIIMus/2/6

Ķāmetinden **yüz çevürdüm** secde-i sehv ola mı

Çün kazā irdi namāzum niyyetini bilmedüm 128Gz/6

Çok durur şehriünde ben kul **düşmişem şāhā ğarīb**

Cāndan ayru ten bigi nice olam tenhā ğarīb 8Gz/1

Yār-ı cān idi kenārumda ciger gūšem yaşum

Şimdi **gözden düşdüğüün** oldu giryān gözlerüm 129Gz/2

Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semā^c urur

Kim **kef çalar** şalar başını kim saçar direm 10Ks/16

Öñüñce kim kalem gibi baş üzre yürimez

Takdīr ‘ömr haṭṭına şol dem **çeker kalem** 10Ks/27

Leblerün yādına **kan içdüğü** ‘āşık ne ‘aceb

Ayağun toprağına cān u cihān virdi bu gün 134Gz/2

Gerçi ğaddār durur devr-i zamān gel iy dost

Hoş sürelüm demi çün devr zamān virdi bu gün 134Gz/3

Çü dil-ber cāna cān oldu vişāli rāygān oldu

Şol işler kim ‘**ayān oldu** beyān aña ne ḥācetdür 73Gz/6

İzine **yüz sür** yüzümden yüz yüz eyle ḥıdmeti

Yolına **cān vir** gönülden biñ biñ irişdür ḥaber 70Gz/2

3.7.1.3.4. Sıfat-fiil + yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri

Metinde, sıfat-fiil + yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik eylem bir yerde tespit edilmiştir.

‘Ahd ü karār-ı yārdan Şeyī tevaḳḳu ‘eyleme

Kes sözi dünyede şafā **bulmamış ola** hīç kes 87Gz/7

3.7.2. Fiillerde Çekim

Çekimli fiiller, bir oluş ya da kılışı şahsa ve zamana bağlı olarak bildiren kelime türleridir.

3.7.2.1. Fiillerde Olumsuzluk

Eski Anadolu Türkçesinde fiillerde olumsuzluk /-mA-/ ekiyle yapılır. Fiillerde geniş zamanın olumsuzu verilirken ise /-mAz-/ eki kullanılır.

***Olmadı** gönlüm alup ol kaşı sehhār bu gün
Cānum ister ki ala ol gözi mekkār dir ĩĝ 93Gz/6*

*Sīnede ʿışk leşkeri uralı kūs-ı salṭanat
Āh ki yāra nālemüz **gelmedi** gulgul-i ceres 87Gz/6*

*Yārā seni kılalı bu ʿālemde ihtiyār
Bir lahza elde **görmemişüz** ihtiyārumuz 83Gz/3*

*Neyiçün bu çarḫ oḫını atar u siper **dutılmaz**
Neyiçün bu devr derdin virür ü devā **belürmez** 84Gz/2*

*ʿĀkil isen ṭut sözüüm nām ile nāmūsı ḳo
ʿĀrif olan **itmez** ol kimseneden ihtiyāt 91Gz/4*

3.7.2.2. Fiillerde Soru Şekli

EAT'nin genelinde soru şekli düz-dar ünlülü “-mI” ekleriyle oluşturulur. Şahıs eklerinin yerleri ise karışıktır. Soru ekinden sonra geldiği gibi soru ekinden önce de gelebilmektedir.³³⁴ Metinde yer alan fiilde soru şekilleri şöyledir:

“-mI” soru ekinin geçmiş zamanda kullanımı

*Şeyḫī bu defteri oda yak sūkūt kııl
Uşanmaduñ mı şı ʿr ü ğazelden ne fāyide 159Gz/5*

*Saʿ ādet ılduzı burc-ı şerefde **toğdı mı** yā
ʿInāyet-i ezel ü baḫt-ı nā-gehān ola mı 194Gz/3*

³³⁴ Köktekin, 124.

“-mI” soru ekinin geniş zamanda kullanımı

Gün yüzlüler hevāsına düşenler ağlasun

***Görmez misin** bulutları pür-nem gelür gider 38Gz/6*

“-mI” soru ekiyle yapılan istek

Çahr u celāli hicrile yarıldı Tūr-ı cān

***Şabr ola mı** kılınca tecellī cemāl-i dost 11Gz/2*

*‘Akl-ı ‘inān-keşīde **ire mi** rikā buña*

Dir tarrakū öñüñce çün ervāh-ı aşfıyā 5Ks/3

*Yüzüñ leṭāfeti şems ü kamerde **bulna mı***

Lebüñ ḫalāveti şehd ü şekerde bulna mı 200Gz/1

3.7.2.3. Şahıs Ekleri

Fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, zamir menşeli ve iyelik menşelidir.

3.7.2.3.1. Zamir kökenli şahıs ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde birinci teklik şahıs için: -Am, -vAn, -In ekleri kullanılmıştır. Metnimizde belirlenen zamir kökenli birinci teklik şahıs ekleri şöyledir:

Muhakkak ol saçı reyḫānı eyledüm ta‘līk

*Ol ud ile **oluram** ben dahı gubār dirīg 94Gz/5*

Şu sırrı kim yitürür baş herçi bādā bād

*Baş ortaya **komuşam** ḫalka āşikār iderem 117Gz/4*

*Gice ḫadrinüñ berātın nice **görmüşem** felekden*

Şoruram mu‘abbire kim diye ne ḫaber görindi 174Gz/4

‘Işkun şehīdiyem şanemā silme ḫanımı

*Çan yudup **ölmüşem** gine ḫanile yu beni 177Gz/6*

Eski Anadolu Türkçesinde zamir kökenli ikinci teklik şahıs eki /-sIn/’dır. Metinde belirlenen ikinci teklik şahıs eklerinin bazıları:

*Ḫün-ı ciger içenleri şūfī ne **bilürsin***

Gözler gerek ol meclise peymāneliğ eyler 35Gz/5

Kendüzüñe vir ögüdüñ yürü i zâhidem diyen
Maḥv idemezsin alnumuz yazusu çün ezelledür 41Gz/2

Ḥasretâ derdâ ki vuşlat niḥmetini bilmedüm
Uğrayasın cāna fūrkat zaḥmetini bilmedüm 218Gz/1

Zamir kökenli üçüncü teklik şahıs ekini belirten bir ek yoktur.

Ṭübî boyuña bende dimiş serv zihî rāst
Āzādelerüñ bu gele ʿālî-nazarından 135Gz/2

Saḫın mazlūmuñ āhından seher-gāh
Ki komamışdur aña perde Allāh Ms/48

Şāh meger kim cān dilemişdür
Uşda benem dir kul kula düşdi 172Gz/4

Zamir kökenli birinci çokluk şahıs ekleri: /-Uz/; /-vUz/'dur.

Şanemā luṭf işiginde iderüz şey ʿli'llāh
Redd elin şunma ciger pür-güher ü dest tehî 186Gz/3

Şeyhî bayağı kavlı ü qarār üzre durmuşuz
Gerçi dükendi kalmadı şabr u qarārumuz 86Gz/7

Yüz kara topraklayındur luṭfi şāhuñ kîmiyâ
Ḥālîş altun olavuz çün irişe iksîrümüz 82Gz/5

Bu ḫayāt menbaʿ indan nice teşne-dil geçevüz
Leb-i cām u laʿl-i dil-ber gozine neler görindi 174Gz/8

Zamir kökenli ikinci çokluk şahıs eki /-sIz/'dır. Metinde sadece tek bir mısrada geçmektedir:

Zülf ü ḫaddini görüñ tâ bilesiz sünbül ü gül
Tāze rengi nereden buldı nedendür ḫoḫusu 196Gz/4

Zamir kökenli üçüncü şahısların çokluğu /-lAr/ ekiyle sağlanmıştır:

Olsun selāmet ehline cāndan selām kim
Teslîm kıldılar bize mülk-i melāmeti 192Gz/2

Şeyhî'ye çün za'ıfdir rahm it

Niçeme **dirlər** anı yabana at 15Ks/38

Bu kim **dimişler** aña haste 'āşığa bakmaz

Qayırmaz öldüricek şorar ise ancağ ola 5Gz/6

Velī bī-çāre bülbül zār u tenhā

Muqīm **itmişler** ol gülzāra zāğı 181Gz/3

3.7.2.3.2. İyelik kökenli şahıs ekleri

Metinde iyelik kökenli ikinci çokluk şahıs eki tespit edilmemiştir.

Birinci teklik şahıs eki: /-m/

Bir 'ārife bu ortada **şordum** ki iy 'azīz

N'idem bu faşl içinde ki vaşl olmaya nedem 10Ks/19

Yār-ı gendüm-gūna cān göynüklerin **kıldum** su'āl

Hāl-i müşgīn-dāne gösterdi zihī hāzır-cevāb 6Gz/4

Taşuñ içi taşa tağıla tağ

Yazsam gam u şerh-i iştıyākı IIMsn/4/6

İkinci teklik şahıs eki: /-ñ/

Bir taht **komaduñ** ki anı tahta kılmaduñ

Bir cübbe virmedüñ ki anı itmedüñ kabā VIMsn/2/2

Göñül almağa **kılduñ** āl iy dost

Ne göñül cānı dahı al iy dost 10Gz/1

Muṭrib şeker lebinde ne rengīn gazel **didüñ**

Hoş-қavl ü ter-terānedür anı mükerrer it 12Gz/5

Rahm **ideyidüñ** Şeyhī'ye ger gamzeñ elinden

Qanlı cigerinde **bileyidüñ** neleri var 59Gz/7

Üçüncü teklik şahıs eki: /+ø/

Sākī ol gamzeye cān **bağladı** peymān-ı ezel

Bāri bī-hüş olalum bir iki peymāne irür 25Gz/6

Añladı çün lemālũne irmekde naqşını

İnceldi vü şarardı hasedden her-āyine 160Gz/2

Birinci çokluk şahıs eki: /-k/

*Biz ol bahāra **irüŝdük** ki yilse yüz biñ yıl*

Gezend irürmeye güz yili gülsitānumuza 161Gz/7

*İy dost luţf işigine **geldük** üm İdvār*

Ötürme kim dağı kapumuz yok sıkınası 185Gz/3

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-IAr/

*Sen Halīl'üñ hüsn-i cān-bağşında ĩmān **buldılar***

Secde kılanlar büt-i bĪ-cāna kim Āzer düzer 26Gz/6

Gülistān gūşesinde gül'aceb midür zirih geysel

*Dikenden dāyimā bunlar **görürler** tĪr-bārānĪ 188Gz/3*

Gögüñ yüzinde melāyik egerçi yirde beşer

*Benümçün āh **iderler** nigāra sen gideli 203Gz/2*

3.7.2.4. Kipler

3.7.2.4.1. Bildirme

3.7.2.4.1.1. Görülen geçmiş zaman

Bu ek EAT'de daima dal (ـ) ile yazıldığından ünsüz benzeşmesine aykırı bir ektir ve /-dI/, /-dU/ ekleriyle karşılanmıştır.³³⁵ Metinde ikinci çokluk şahıs eki tespit edilmemiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /-dU+m/

*Bu gice cānumı **qurbāna yazdum***

Qabūl eyler iseñ mihmān senüñdür 47Gz/6

*Leblerüñüñ kanını **şordum** didi*

Ťatlu qarışdurmışam ol kan degül 110Gz/5

³³⁵ Köktekin, 117.

Didüm bu cān midur ya beden didi iksi de
Didüm ki gül midür ya semen didi iksi de 169Gz/1

Nāmūsı yile toprağa nāmı şarāb için
Virdüm daḡı ne oda şalışar bu şu beni 177Gz/5

Ḥasretā derdā ki vuşlat niʿmetini **bilmedüm**
Uğrayasın cāna fūrkat zahmetini bilmedüm 128Gz/1

Ten ʿazābın tartayın çün cān şafāsın **sürmedüm**
Baş yaraḡın göreyin çün dil yatını **bilmedüm** 128Gz/5

İkinci teklik şahıs eki: /-dU+ñ/

Seyrūñ nihāyetinde çü **bulduñ** dünüvv-i ḡāş
Sen didüñ “eyne enzilü” Ḥaḡ didi “hāhünā” 5Ks/29

Bir taḡt **komaduñ** ki anı taḡta kılmaduñ
Bir cübbe **virmedüñ** ki anı itmedüñ ḡabā VIMus/2/2

Dār-ı bekā gönül evidür anı yap şehā
Geçdüñ çü baḡt taḡtına devlet sarāyına 160Gz/5

Şeyḡī çü **bilmedüñ** şeker-i vaşlı şükriñi
İç hicri zehrini ki dem-i intikāmdır 69Gz/8

Üçüncü teklik şahıs eki: /-dI + ø/

Çü ḡaddüñ ḡāmetin gördi şanevber secdeler **kıldı**
Şu ḡadd ü ḡāmete ḡarşu mü ‘ezzin bu ne ḡāmetdür 73Gz/2

Ger şüfiyāne gonce çāk itse ḡırḡa tañ mı
Bülbül simā^c iyile mest oldu **dutdı** hem dem 8Ks/29

Rāyuñı berhemenden ḡikmet göziyle gönülüm
Didi ki yig görürven didüm eşabte fe’lzem 8Ks/14

Keffüñ sehāda **dökdi** baḡrūñ yüzi şuyını
Ol ḡuşşadn ḡamāma **irişdi** nāle vü ḡam 8Ks/17

Birinci çokluk şahıs eki: /-dU+K/

Ne eksile keremüñden teraḡḡum eyler iseñ

*Boğazumuza degin tut ki kanda **bulunduğ** 98Gz/4*

*Zamāne kāmı ile cān murādını **bulduğ***

İreli şāh-ı cihān-bahş-ı kām-rānumuza 162Gz/3

Ƙamu güzeller içre seni ihtiyār idüp

***Virdük** elüñe eldeyiken ihtiyārumuz 86Gz/5*

*Hayāt harc ide **koğuğ** bu dünya bey`ine biz*

*Az aşşı **gözledük** ü çok ziyānda **bulunduğ** 98Gz/5*

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-dI+lAr/

*Şevk yazısında **yandılar** zülāl-i vaşl için*

Teşne-diller gözlerinden dökdi Ceyhūn u Aras 2Ks/7

Olsun selāmet ehline cāndan selām kim

*Teslīm **kıldılar** bize mülk-i melāmeti 193Gz/2*

Tahte`l-livāña Ādem ü men-dūnehü muṭī

*Fahr anlara ki **eylediler** saña iktidā 5Ks/9*

***Didiler** gel berü iy tālib-i iksīr-i hayāt*

Gözle şol işigi kim toprağıdur kān-ı kerem 11Ks/5

3.7.2.4.1.2. Anlatılan geçmiş zaman

Bu ek EAT'sinde /-miş/, /-miş/ ekleriyle karşılanır.³³⁶ Metinde ikinci çokluk şahıs tespit edilmemiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /-mIş+Am/

Şu sırrı kim yitürür baş herçi bādā bād

*Baş ortaya **komuşam** halka āşikār iderem 117Gz/4*

Vargıl iy zāhid-i hod-bīn baña efsūn okıma

*Ben de çoğ **okımışam** halka bu efsāneleri 195Gz/6*

*Serv-ƙaddüñ sāyesin ki **idinmişem** püşt ü penāh*

Gün toğısar başuma püşt ü penāhumdan benim 116Gz/5

³³⁶ Köktekin, 117.

*Gice adriñiñ berātın nice **görmüşem** felekden
Şoruram mu ‘abbire kim diye ne haber görindi 174Gz/4*

İkinci teklik şahıs eki: /-miş+sin/

***Dimişsin** öldürem ivmezse bu sözüñde şehā
Şükür ki Şeyhī uluña himāyetüñ görünür 74Gz/6*

Üçüncü teklik şahıs eki: /-miş+ ø/

*Cevrüñe sinüñ benim şabr itdügüm
Söylenür dillerde **olmuşdur** kışaş 89Gz/4*

***Dimiş** ol kimse kim hayrü ‘l-beşerdür
Şehāvet cennet içre bir şecerdür Ms/29*

*Meger andan **dimişdür** şeh Süleymān
Bulca saltanat hükmine fermān Ms/66*

***Şaçmış** tozuñı gülşen-i firdevse bād-ı şub
Rıdvān bölük bölük yügürür kim ala belek IMus/4/3*

Birinci çokluk şahıs eki: /-miş+Uz/

*Yārā seni ılalı bu  ālemde ihtiyār
Bir lahza elde **görmemişüz** ihtiyārumuz 83Gz/3*

*Āb-ı hayāt u Hızr sözün çoğ **işitmişüz**
Şun la lüñi ki çeşme-i hayvānumuz gerek 104Gz/4*

*Şeyhī bayağı avl ü arār üzre **durmışuz**
Gerçi dükendi almadı şabr u arārumuz 86Gz/7*

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-miş+ler/

*Bu kim **dimişler** aña haste ‘aşıa bakmaz
ayırmaz öldüricek şorar ise ancağ ola 5Gz/6*

3.7.2.4.1.3. Geniş zaman

EAT’de geniş zaman eki /-r/, /-Ar/, /-Ur/ ekleriyle oluşturulur. Geniş zamanın

olumsuz şekli yapılırken ise /-r/ ve /-z/ ekleri kullanılır.³³⁷ Metinde ikinci çokluk şahıs eki tespit edilmemiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /-r+Am/, /-ar+am, /-Ur+Am/

*Günüm kara diyüben gözden **ağlaram** lîkin*

Bu kara giceleri zülfi bî-nihāyet ider 27Gz/5

‘Ahd itdiyidi Şeyhî(y)i öldürmege gözün

*Uş intizār ile **yürürem** zār u müstmend 18Gz/7*

*Çün benüm şıdķ u şafā oldı günāhum **bilürem***

Bu gün āhum çoklığını ol günāhumdan benüm 116Gz/3

Gice qadriniñ berātın nice görmişem felekden

***Şoruram** mu abbire kim diye ne haber görindi 174Gz/4*

*Bahānesüz **yazaram** işiginde bende beni*

‘Aceb vişāline şükrāneye behā ne yazam 126Gz/6

Kerem ehlin bu gice seyr cihānında görüp

***Şoraram** bunlara kim n'oldı seḫā qanı kerem 11Ks/4*

Geniş zamanın olumsuz çekimi, birinci teklik şahısta /-mez+em/, /-mez+ven/ ekleriyle yapılmıştır:

***Bilmezem** yāḳāt-ı aḫmer mi lebüñyā kūt-ı rūḫ*

Bir şor iy şarrāf-ı devrān ki ne cevher devridür 34Gz/4

Güstāḫlığa sebeb ne luḫfuñ

***Kesmezven** üm ĩdüm ol sebebden IIMus/7/3*

İkinci teklik şahıs eki: /-ar+sın/, /-ür+sın/

*Derdüñe devāyı nice nā-merde **şorarsın***

Dermān gerek ise yine merdāneden iste 168Gz/3

Raḫm it iy dost oda yaḳma iñen cānumuzı

*Ḥod **bilürsın** ki kimüñ boynınadur qanumuzı 183Gz/1*

³³⁷ Köktekin, 118.

Üçüncü teklik şahıs eki: /-r+ ø/, /-Ur+ ø/

Baş urup ayağıña el bağlar

Sen ayag içicek ben in ü benāt 15Ks/34

Gül ki cennet çemenlerinde biter

*Dost bāğında deste deste **yatur** 29Gz/4*

Ƙuluña katl ise Ƙaşduñ Ƙıya baƘısuñ bes

*Ƙoğıl Ƙılıcı ki **Ƙulur** Ƙoluña zaħmetler 23Gz/4*

Şaçmış tozuñi gülşen-i firdevse bād-ı şubħ

*Rıdvān bölük bölük **yügürür** kim ala belek IMus/5/3*

Geniş zamanın üçüncü teklik şahıs ekinin olumsuzu şöyledir:

Ĝamuñ yidügüm için Ƙo firāƘuñ öldürsün

***Ƙayırmaz** öldügi ön yise Ƙan behāyı Ƙatıl 108Gz/5*

Müdde^ci münkir olur ^cışƘına cān virdügüme

***Bilmez** anı ki benüm cānuma cān virdi bu gün 134Gz/4*

Birinci çokluk şahıs eki: /-ür+üz/

*‘Şabr orucı yüzinden biñ ‘ide **irişürüz***

Yıllarda bir göricek sen gün şıfatlu ayı 176Gz/6

*Efazıl-ı Ƙudemānuñ fezāyilin **bilürüz***

Velī li-küllü zamān oldı devlete vü ricāl 3Ks/57

***İşidürüz** yine ‘aşıƘlarına zılm itmiş*

‘Aceb mi ‘ādetidür Ƙulların ħimāyet ider 27Gz/3

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-r+lAr/

Vuşlatınuñ bir demine yir ü gök kerrübiler

*Rāygān virüp **Ƙulurlar** cānlar iħsānlar 76Gz/3*

*Çi ger şehler **olurlar** baca muħtāç*

Özüñ muħtācı eyler şāħib-i tāc Ms/8

Şeyħi ‘ye çün za^c ģdür raħm it

*Niçeme **dirlar** anı yabana at 15Ks/38*

Pes anlar idecek şugli iderler

Gidecek demde şāhib-dil giderler Ms/23

3.7.2.4.1.4. Gelecek zaman

EAT'de gelecek zaman eki olarak /-ısar/, /-iser/ kullanılmıştır.³³⁸ Metinde sadece gelecek zaman üçüncü teklik şahsı tespit edilmiştir.

Üçüncü teklik şahıs eki: /-IsAr+ø /

Şaçlaruñ dām-ı belādur düşen ol sevdāya

*Bulmaz anda vefā vü **bulisar** anda vefāt* 15Gz/4

Serv-kaddüñ sāyesin ki idinmişem püşt ü penāh

*Gün **toğisar** başuma püşt ü penāhumdan benüm* 116Gz/5

Devlet ağacı işiginde bitüp durur

*Cümle cihān degül ki **şalsar** budak budak* IIIMus/4/5

Şeyhî'nüñ bu āh u yaşı gönli taşına anuñ

*Şol dem **idiser** eser kim kılmaya benden eser* 70Gz/5

3.7.2.4.1.6. Dilek-şart kipi

ET'deki /-sAr/³³⁹ olan dilek-şart kipinin EAT'deki şekli /-sA/'dır. Metinde bu kip birinci, ikinci ve üçüncü teklik şahıslarda tespit edilmiştir.

Birinci teklik şahıs eki: /-sA+m/

Taşuñ içi taşta tağıla tağ

***Yazsam** gam u şerh-i iştiyākı* IIMus/4/6

*Dirimiş **görürsem** helāk eyleyem*

Ne minnet aña intizār öldürür 37Gz/3

Çü dīdārından irmişdür başuma sāye-i devlet

***Göyinem** şevki tābından gerekmez gölge fübādan* 140Gz/2

***Emsem** dir ise leblerüñi Şeyhî kınama*

Derdine ol durur ahi emsem didükleri 189Gz/6

³³⁸ Köktekin, 118.

³³⁹ Köktekin, 120.

İkinci teklik şahıs eki: /-sA+n̄/

*Nefs ile ger ğazā **ķılursañ** çek*

Ħançer-i lā-ilāhe illā'llāh 1Ks/20

Yürür señrezm için ° ālem tutarsın

***Otursañ** bezme cām-ı Cem tutarsın Ms/10*

Cān mürġi uçar olsa felek üzre melekveş

*Ger zülfüñi **şalsañ** aña irer yiter iy dost 13Gz/7*

Göñül bende tapucu cān seniñdür

*Ne **buyursañ** şehā fermān seniñdür 47Gz/1*

*Ger bezmümüzde ehl ola cān **terk iderseñ** sehl ola*

Manşūr da ger cehl ola başına urġıl sengi sen 148G/6

Üçüncü teklik şahıs eki: /-sA+ø/

*Barmaķda ħātemüñe **ķılsa** nazar Süleymān*

Aġzında ķalayidi barmaķ nite ki ħātem 8Ks/16

***Ķılsa** güneş yüzüñe nazar kendüden gider*

*Elbette gün **görinse** kamer kendüden gider 54Gz/1*

İsterse ilçiligine feth ü zafer gelür

***Ħükm itse** ķullıġına ķazā vü ķader gider IIIMus/3/11*

*Göñlüm nevāda sāz u şafā **istese** n'ola*

Oldı cihānda cān ile çün bī-nevā-yı 'ışķ 97Gz/4

*Kime **düşse** olur saīd-i ebed*

Nazar-ı lā-ilāhe illā'llāh 1Ks/2

3.7.2.4.1.7. Gereklilik kipi

Gereklilik kipi sık kullanılan bir kip değildir. Gereklilik kipi EAT'de /-mak+gerek/, /-mA+şahıs eki+gerek/, /-A gerek/, /-sA gerek/ yapısıyla ve gerek kelimesinin yalnız başına kullanılmasıyla oluşturulmuştur.³⁴⁰ Metinde ise bu eklerden /-mek gerek/ ve /-se gerek/ tespit edilmiştir:

³⁴⁰ Köktekin, 120.

Devrān cefāsınuñ bilürüz yoḡ nihāyeti
‘İṣ̄ eylemek gerek bu zamān çün vefā diler IVMSn/3/2

Vakt-i şabūhī ele cām-ı müravvaḡ alup
Yār ile itmek gerek ‘işret ü ‘İṣ̄ ü neşāt 91Gz/2

Yil bigi bir şubḡ ‘azm-i kūy-ı yār itsem gerek
Ol hevāyile dimāḡum müşg-bār itsem gerek 99Gz/1

Revāndur başa cāna ḡükmüñ iy şāh
Yirine yitse gerek ḡan yasaḡı 181Gz/5

3.7.2.4.1.8. İstek kipi

EAT istek kipi /-a/ ve /-e/’dir. İstek kipinin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir:

Birinci teklik şahıs eki: /-A+m/, /-(y)A+m/

Sākī berü şun şarāb-ı bākī
Ki uram ḡademüñden ‘arşa sākı IIMSn/4/1

Ki idem bu şafā deminde der-yāft
Dünyāyı vü dīni ‘āşıkāne IIMSn/6/8

Ger baḡr olursa el yuyam āb-ı ḡayātđan
Bir ḡatre teşne cānuma irse zülāl-i dost 11Gz/5

Ṭa‘neden ‘ışkı ḡamın nicesi koyam Şeyḡī
Baḡa ol tuḡfe(y)i ol ḡūb-ı zamān virdi bu ḡün 134Gz/5

Nice bunuñ gibi gice kim ḡanlar aḡlayam
Süzān ḡamile fūrḡatüñ odında çün kebāb 12Ks/15

Eger ḡücüm-ı ecelden dilüm bulursa mecāl
Diyem denā-yı cemīl ü cemāl-i celle celāl 3Ks/1

İkinci teklik şahıs eki: /-A+sIn/

Çün şavma‘aya varduñ u yārı bulamaduñ
Şāyed bulasın gel berü mey-ḡāneden iste 168Gz/4

Ḳalbile ger dir(?) **olasın** ya Ḥayy

Adını Ḥaḳ saña ide isbāt 15Ks/15

Ruḥ tutarsañ piyāde yūriye şāh

Fīl ü ferzīn n'olur çü **süresin** at 15Ks/26

N'ola ihsān **idesin** vaşluñi Şeyḥī'ye şehā

Gözlerinden çün anuñ hicrūñ ile ḳan dökilür 49Gz/7

Üçüncü teklik şahıs eki: /-A+ø/

Ne yüz ile yüze yüz **ola** gül yüzüñ ile

Yā lāle yañaḡuñ añaası ne cigeri var 59Gz/4

Bülbül-i cennet misin ışk tarīḳin gözet

Tā ki saña yol **vire** uçmaḡa yarın şırāt 91Gz/5

Zihī nūr-ı tecellī kim görindi şun^c-ı Mevlīden

Ki görse **dileye** uçmaḳ melek firdevs-i a^clīden 141Gz/1

Metinde istek kipinin üçüncü teklik şahıstaki olumsuz çekimi şöyledir:

Cūd-ı bahār ^cāleme virdi vüçüd-ı nev

Ādem ki **ibret almaya** ola bu dem ^cadem 10Ks/6

Tā ḡayālūñ çıkuban ḡaflet yuḡusı girmeye

Pāsbān hindüyı ider zengī(y)i derbān gözlerüm 129Gz/5

Birinci çokluk şahıs eki: /-A+vUz/

Yüz ḳara topraklayındur luḡfı şāhuñ kīmiyā

Ḥāliş altun **olavuz** çün irişe iksīrümüz 82Gz/5

Bu ḡayāt menbaından nice teşne-dil **geçevüz**

Leb-i cām u la¹-i dil-ber gozine neler görindi 174Gz/8

Şol ümīde ki **irevüz** derdine dermānumuzuñ

Hele hoş geçürürüz derd ile dermānumuzı 183Gz/6

İkinci çokluk şahıs eki: /-e+siz/

Zülf ü ḡaddini görüñ tā **bilesiz** sünbül ü gül

Tāze rengi nereden buldı nedendür ḳoḡusı 196Gz/4

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-A+IAr/, /-(y)A+IAr/

“Li-meni ’l-mülk” huṭbesine uralar

Minber-i lā-ilāhe illā ’llāh 1Ks/8

Hınk-i sipihr merkebūñ olmağa cehd ider

*Mihri le meh daḥı yilişür ki **olalar** yidek IMsn/5/5*

*Bu gün ki mevsim-i güldür gerek ki cām **içeler***

Neşāt-ı ʿîş ile her lahza şād-kām içeler 77Gz/1

Neyiçün baş açar u el götürür serv ü çenār

*Ki duʿā **eyleyeler** kadd-i hırāmānuñ için 136Gz/2*

İstek kipinin üçüncü çokluk şahısta görülen olumsuz çekimi şöyledir:

Bir ʿār devleti görev itmiş melāmete

***Bulmayalar** bu dünyede illā girü beni 177Gz/4*

*Şabāḥı şām idüp elden kadeḥ **düşürmeyeler***

Giceyi şubḥa çıkarup ʿale'd-devām içeler 77Gz/2

3.7.2.4.1.9. Emir kipi

Birinci teklik şahıs eki: /-ayum/, /-AyIn/,

Nālem āvāzına çün hem-nefes oldu dil ü cān

***Qılayum** zārımı geh zîr ü gehîbem neyisem 118Gz/3*

*Ten ʿ azābın **tartayın** çün cān şafāsın sürmedüm*

Baş yarağın göreyin çün dil yatını bilmedüm 128Gz/5

*İy ḥāce kime **yalvarayın** ben gedāy çün*

Sen şāhdan şefa ʿat umar ḥāce vü gedā 5Kz/46

Çıkayın tozu bigi izine yüzüm süreyin

*Nice **mestür olayın** çün büt-i mestāne geçer 33Gz/5*

*Çıkayın tozu bigi izine yüzüm **süreyin***

Nice mestür olayın çün büt-i mestāne geçer 33Gz/5

İkinci teklik şahıs eki : /-ø/

Sākiyā şubḥ-dem şabūḥ idelüm

*Bāde **şun** kim ğidā-yı rūḥ idelüm 130Gz/1*

*Raḥm eyle ben zaʿfē bu ğamdan necāt **vir***

Ḥod-rāyḫ durur ḳalanı sen Ḥudā ḫaḳı 4Ks/15

***Raḥm it** iy dost oda yakma iñen cānumuzı*

Ḥod bilürsin ki kimüñ boynınadur ḳanumuzı 183Gz/1

*Sāḳī **ko** ṭamlasun ḳadeḫe ğonceden şeker*

Kim cām anuñla ḳand ü şarābı ğül-āb olur 21Gz/5

Ḳan ol yürek ki bülbüle zāĝ oldu hem-nefes

***Aĝla** ğözüm ki ğül yöresi ṭoldı ḫār ile 154Gz/3*

***Yürü** medḫ id imdi Şeyḫī bu şehüñ kemāl-i lutfın*

Ki ğozine cümle ʿaybı ḳılınuñ hüner ğörindi 174Gz/7

*Gel e Şeyḫī'yi **esirge** ki esīr oldu saña*

Ġitmegüm yoĝ işigüñ oldu mekānum bilesin 147Gz/5

Ġöñül almaĝa ḳılduñ āl iy dost

*Ne ğöñül cānı daḫı **al** iy dost 10Gz/1*

***Yan** dürlü dürlü odlara iy ḳalb-i sūznāk*

***Dök** ḳanlu ḳanlu yaşları iy çeşm-i eşk-bār VMsn/2/6*

***Gel** gel iy şāḫ-ı cihān çün yiñi cān buldı cihān*

Cān virüp ʿīş itmeyen cānān ile bī-cān ola 4Gz/5

Zāt-ı bī-çün bigi vaşfi yoludur bī-kerān

*Hīç kes bulmadı ol şahrāya ḫaddi sözi **kes** 2Ks/16*

*Kebūd-ḫırḳa bu pīr-i sipihre **eyle** nazar*

Ki çarḫ urur dün ü ğün bī-semāʿ u bī-ḳavvāl 3Ks/25

Lutfuñdan it meded bu ğünehkāra anda kim

*Füccāra **dön** dinile vü ebrāra merḫabā 5Ks/45*

Metinde tespit edilen ikinci teklik şahıs emir kipinin olumsuzu şu şekildedir:

Müdde ʿīḳavli yalandur sen anı ğüş itmegil

***Şanma** kim aşlı ḫaṭālar va ʿdesin çin eyledi 199Gz/6*

Gel iy server-i maḥdūm cihān emrūne maḥkūm

Ḳoma kulları maḥrūm budur ṣehliḡa lāyık 96Gz/4

Ḳana gırme dön yaşum arduñcadur yiter dutar

Āh-ı 'āşıḡdan yigitsin olma ḡāfil gitme gel 114Gz/5

Alma cihān mülkini ṣoḡbetüne bir nefes

Virme iki 'āleme cām-ı dil-ārāmuñı 178Gz/2

Raḡm it iy dost oda yaḡma iñen cānumuzı

Ḳod bilürsin ki kimüñ boynınadur ḡanumuzı 183Gz/1

Emsem dir ise leblerüñi Şeyḡī ḡınama

Derdine ol durur aḡı emsem didükleri 189Gz/6

Eyā vaşl ehli vaşluñ ḡadri ḡaḡḡı

Unıtma Şeyḡī'yi daḡı du' ādan 139Gz/7

Hicrūñ odına yanam i dil-ber 'ale'd-devām

Şanma beni ki üşenem aram ḡandasın 144Gz/2

Ḳazāna irdi temāmet bu cismümüñ bāḡı

Gözüme baḡma direm nev-bahāra sen gideli 203Gz/3

Gözüñ alursa cānum olsun ḡelāl ḡanum

'Ömr oldı fānī(?)

Oḡlansın alma ḡanum lutf eylegil sultānum

Boynuña cānı (?) 173Gz/4

İkinci şahısta emir kuvvetlendirme eki /-GII/ bulunabilmektedir:

Ger bezmümüzde ehl ola cān terk iderseñ sehl ola

Manşūr da ger cehl ola başına urḡil sengi sen 148Gz/6

Vargül iy zāhid-i ḡod-bñ baña efsūn oḡıma

Ben de çoḡ oḡımışam ḡalka bu efsāneleri 195Gz/6

İy şādī-i Şengül bu gün ben bülbülem sen gül bu gün

Göñlüm şikār itḡil bu gün yarın bilesin cengi sen 148Gz/4

Biñ siḡri seḡer sünbül-i huşyāre irürḡil

Yüz cādülüḡı nergis-i mestāneden iste 168Gz/6

Gözün alursa cânım olsun helâl kanım

‘Ömr oldı fânî(?)

Oğlansın alma hanım **lutf eylegil** sultānum

Boynuña cânı (?) 173Gz/4

Müdde ‘îkavli yalandur sen anı güş **itmegil**

Şanma kim aşlı haṭālar va ‘desin çin eyledi 199Gz/6

Üçüncü teklik şahıs eki: /-sUn/

Hakīkat ehliyiseñ Hakḫ’a tut yüzün dāyim

Ḳo **ṭapsun** ılduz u ḫāke müneccim ü remmāl 3Ks/42

Ḳanḫı gönüle k’ura gerdün-ı dūn cerāḫat

Ursun yüzün izüñe kim bula zaḫma merhem 8Ks/23

Gözüm yüzüñden ayru baḫr itmez ise seylin

Bu ğarḫ-ı ḫūn evinden **çıksun** degül gözüm nem 8Ks/32

Teşnelikten Hızr u İskender ḫo **gezsün** zulmeti

Nüş id iy nūrānī cân kim āb-ı ḫayvān bundadur 45Gz/6

Şorgıl şabādan iy şanem kim ḫāl-i bülbül nicedür

Gelsün cemālün bāğına **görsün** kızıl gül nicedür 78Gz/1

Ġamuñ yidüğü için ḫo firāḫuñ **öldürsün**

Ḳayırmaz öldüğü öñ yise kan behāyı ḫatīl 108Gz5

Yüz biñ göz ile çarḫ-ı kühen-pīr **ağlasun**

Bulmaya bir anuñ bedeli nev-cevān kanı VIMsn/3/5

Metinde üçüncü teklik şahıs emir kipinin olumsuz biçimi şöyledir:

Dünyā-yı denī kim ṭoludur naḫş-ı muzāḫref

Aldamasun iñende seni ḫüsñ ü behāsı 6Ks/7

‘Ālem nice lutfuñ **ummasun** çün

Var sebḫati rahmetüñ ğazabdan IIMsn/7/4

Birinci çokluk şahıs eki: /-(y)AlUm/

Seyr-i āfāḫı ḫoyup vech-i ḫasen **gözleyelüm**

Bakalum āyineye fūrce-i āyāt **idelüm** 123Gz/4

Gerçi ğaddār durur devr-i zamān gel iy dost
Hoş **sürelüm** demi çün devr zamān virdi bu gün 134Gz/3

Sākiyā şun berü kim biz **içelüm** hamr-ı hayāt
Ki beden zinde kılan dāyiredendür hoşusı 190Gz/6

Sākī ol ğamzeye cān bağladı peymān-ı ezel
Bāri **bī-hūş olalum** bir iki peymāne irür 25Gz/6

Sākiyā cām-ı müravvaķ şun ki sāğar devridür
Lāle bigi al **olalum** çün gül-i ter devridür 34Gz/1

Ṭolduralum ciger kanyla kadeh
İçelüm buldı lebi nebātn hāl 120Gz/2

Yuğu pervāsını ko bir nefes iy şem^c -i şafā
Yaķalum yüzüñe pervāne gibi per bu gice 165Gz/5

İkinci çokluk şahıs eki: /-ñ/, /-Uñ/

Haber ki ^c ışķ ile söylene rāst **diñleñ** anı
Biline görilicek perdeler yalan kim olur 55Gz/6

Gözüñ kanum iķer her dem dağı toymaz henüz kīnden
Şoruñ bu fitne zālinden ‘aceb n’ister bu miskīnden 133Gz/1

Zülf ü haddini **görüñ** tā bilesiz sünbül ü gül
Tāze rengi nereden buldı nedendür hoşusı 196Gz/4

Eydüñ içsün harāmī gözlerine
Ki itdi biñ Şeyhī bigi kanı helāl 111Gz/8

Metinde ikinci çokluk şahsın olumsuz çekimi şöyledir:

Dimeñ ki niğāra ne taleb yoğ çü nişānı
Aķ gözüñi tālīb ki aña her naķş nişāndur 68Gz/4

3.7.2.4.2. Hikāye

3.7.2.4.2.1. Anlatılan-öğrenilen geķmiş zamanın hikāyesi

Anlatılan geķmiş zamanın hikāyesi birinci ve üçüncü teklik şahısta tespit edilmiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /-miş+-dü+m/

Vaşf-ı kemālūñ muḥarrrik ṭabīʿate

*Verne bi-küllī şîʿden **itmişdüm ictināb** 12Ks/33*

Üçüncü teklik şahıs eki: /-mİş+-dI+ø/

Mizācına inip andan tekessür

*Yüzünüñ rengi **bulmuşdı** tağayyür Ms/70*

Ṭoymuşdı māl ü mülke vü esbāba devlete

İllā ki ʿömr cevherine ṭoymadı dirġ̄ VI/Msn/4/8

*Ġam mürġını ki cān ḳafesi **bislemişidi***

Göñlüm bu şāzılıḳda yabana şala diler 3Gz/5

3.7.2.4.2.2. Geniş zamanın hikâyesi

Metinde geniş zamanın hikâyesinin çekimi; birinci, üçüncü teklik şahıslarda ve üçüncü çokluk şahısta görülmektedir:

Birinci teklik şahıs eki: /-ar+-du+m/

Umardum vaşluña irem yüzüm ayaġuña sürem

Firāḳuñ odına düşüp dili ḳurbān idüp gitdüm 127Gz/2

Üçüncü teklik şahıs eki: /-Ar+ø-dI+ø/, /-Ur+I-dI+ø/, /-r+ø-di+ø/

*Yağmur yirine bāġa dürr ü güher **şaçardı***

Feyzūñ biḫāri virse neysān buludına nem 8Ks/7

*Dün şular kim cām-ı İskender **düzerdi** şerbetin*

Uş bu gün Hızr-ı nebātun çeşme-i hayvānidur 9Ks/4

*Allāh ile **ḳıladı** niyāz u muʿāmele*

Vardur ümġ̄ ki artura rahmetlerin İlāh 4Gz/8

*Ḳışın bulutlar özin **gösterüridi** zulumāt*

Ki Hızr-ı sebz-i bahār içe āb-ı hayvāni 14Ks/3

*Yil ki kāfūr-ı ter **eylerdi** yire her dem nişār*

Şimdi ḫākūñ ʿanber-āmġ̄i vü müşg-efşānidur 9Ks6

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-ür+ø-dük+ø/

*Taḥṣīl-i ʿilm-i ʿışkī āsān **bilürdük** evvel*

ʿÖmr āḥir oldı olmaz hāşıl bu hoş fezāyil 115Gz/6

3.7.2.4.2.3. İstek kipinin hikâyesi

İstek kipinin hikâyesinin çekimi birinci ve üçüncü teklik şahıslarda görülmektedir:

Birinci teklik şahıs eki: /-A+y-(i)+dU+m/

*Levhinde sīnesiniñ yüz daʿvet **okıyaydum***

Heykel yirine bir kez kılsa kolin ḥamāyil 115Gz/2

Ger bir nefes geleydi o dil-ber kenāreye

*Cānum fidā **kılaydum** aña bir nezāreye 157Gz/1*

*N'olaydı it bigi yüzüm **süreydüm** işigine*

Velī gedā nitesi pādişā yirine geçer 66Gz/4

*Şefīʿ **idineydüm** göz yaşın işigünde*

Velī ne çāre ki ʿözrüm durur günāh baña 3Gz/2

Üçüncü teklik şahıs eki: /-A+y-dI+ø/

Göñül olsaydı yir ü gökce hezār

*Bu feraḥdan **olaydı** māl-ā-māl 111Gz/5*

Āḥir-zamāna bildük eger eylese vefā

*Evvel **kalaydı** anda şeh-i āḥirü'z-zamān VIMsn/1/9*

*Pehlevānlık **göstereydi** zü'l-feḳār-ı berd geh*

Dehr meydānında izin düldül-i Ḥayder kıtur 72Gz/5

3.7.2.4.3. Rivayet

Geniş zamanın rivayeti

Geniş zamanın rivayeti; üçüncü teklik ve üçüncü çokluk şahıslarda tespit edilmiştir:

Üçüncü teklik şahıs eki: /-ar+i-miş+ø/

***Ṭutar imiş** göricek bini raḳībūñi şudāʿ*

Bu gice itlerüñe yine virürem taşdı̇c 92Gz/4

Çalan lebüñle yüzüñ hasretine Şeyhî'nüñ

Gözinde şāhid ü şem^c ü şarāb u sāğar imiş 88Gz/7

Metinde üçüncü teklik şahsın olumsuzu şöyledir:

*Şeyhî karar **kılmaz imiş** bir dem ādemî*

Devletlü ol ki āleme hurrem gelür gider 38Gz/7

Üçüncü çokluk şahıs eki: /-r+ler+i-miş+ø/

*Eliyile özini derde koyar **dirler imiş***

Görür iken girürem oda yanaram kime ne 152Gz/5

3.7.2.4.4. Şart

Şart; geniş zamanda birinci, ikinci ve üçüncü teklik şahıslarda tespit edilmiştir:

Birinci teklik şahıs eki: /-Ar-(i)+sA+m/, /-Ur-sA+m/

Saña çün saltanat Hāk'dan ^c aḫādur

*Ferīdün u Cem **okursam** ḫaḫādur Ms/3*

*El **urursam** şaçına tāba gider*

***Öper isem** elin ^c itāba gider 51Gz/1*

Medīne içre kaçan koynu dir iy süst

*^c Aceb mi **ister isem** çābük ü cüst Ms/62*

*Dirimiş **görürsem** helāk eyleyem*

Ne minnet aña intizār öldürür 37Gz/3

İkinci teklik şahıs eki: /-sAñ/, /-ür-señ/, /-r-i+señ/

Cān kuşu ger felekde uçarsa melek-miṣāl

*Boynına dām-ı zülfüñi **şalsañ** irer yiter 64Gz/4*

***Şaçsañ** şu gül yüzüñe seher-geh külāle(y)i*

Haclet odı yile vire gül-berg ü lāle(y)i 171Gz/1

Rif^c atüñ eflāke teşbīh eyledüm ^c aqlum didi

*Bir nice anca **yüceldürseñ** biraz oranıdur 9Ks/39*

Zāhīde sidre maḳāmi vü bize ḳāmet-i dost
Müntehā **gözler iseñ** bu nazār a^lmi degül 113Gz/3

Bu gice cānumı ḳurbāna yazdum
Ḳabül eyler iseñ mihmān senüñdür 47Gzs/6

Üçüncü teklik şahıs eki: /-Ar-(i)+sA+ø/, /-r-(i)+sA+ø/, /-ur-sa+ø/

Her ḫālūñ ile şāḳirem iy bī-sitāre ger
Maḳbül **ider ise** seni ol müşterī-cenāb 12Ks/17

Bu yidi pehlevāni toḳuz ḳal^cadan çeker
Hindü şaçūñ **atar ise** bir lu^c b ile kemend 18Gz/5

Görsün lebini ḡonce **şorarise** sırr-ı cān
Düşsün ayaḡına semen **isterse** sīm-ten 7Ks/15

Sizerse leblerüñ lutfın çemende ditreye lāle
İştise dişlerüñ nazmın şadefde āb ola lü³lü 150Gz/3

Yüz yıl yüzüm ile süpürem āstānesin
Ger bir işāret **eyler ise** āstīñ ile 156Gz/3

Ādem midür hu demde bize hem-dem olmayan
Ālem gözi maḡal durur **aḡlarsa** zār zār VMsn/2/9

Şalarsa zūlfüñ uci ḫalka ḫalka zencīrin
Hezār zāhid-i ḫuşki keşān keşān iledür 58Gz/3

Ger ḳılca **ḳalursa** ten ta^cabdan
Cān u dil üzilmeye ḫalebden IIMsn/7/1

Geniş zamanın olumsuz çekimi üçüncü teklik şahısta şöyledir:

Ne zehre ḳahruña k'ola dehrüñ te^cāruzi
Yıḳar bozar esāsını dek **durmazise** dek IMsn/5/7

Kemān-keş ḡamzeñüñ siḫri libās-ı zühdi çāk itdi
Eger **döymezse** bir tīre ne ḳuvvet dir^ci taḳvīden 141Gz/4

Dimişsin öldürem **ivmezse** bu sözüñde şehā
Şükür ki Şeyḫī ḳuluña ḫimāyetüñ görünür 74Gz/6

Kim tatlu şoĥbetüñde gözetmezse ĥakk-ı nān
Acıya vü ezile nitekim suda nemek IMsn/5/9

3.7.2.5. FİİLİMSİLER

Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen fiilimsiler, şahıs ekleri olarak çekime giremedikleri için bir yargı bildirmezler.³⁴¹ Fiilimsileri ifade ettikleri zamana göre geniş zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman olmak üzere üç kısımda incelemek mümkündür.³⁴² Metinde yer alan fiilimsiler şöyledir:

3.7.2.5.1. Sıfat-fiiller

3.7.2.5.1.1. Geniş zaman sıfat-fiilleri

/-An/

İy lezzet alan ‘*ış-i cihāndan ĥazer it kim*
Nüşında durur nışı vü balında belası 6Ks/6

Beķā bilen bu demi ‘*ömr-i bākī añlaya kim*
Vefā kimesneye kılmaz zamāne-i fānī 14Ks/38

Şaķın şoķar bu māl okudukları mārdu
Kaç kim yudar ‘aşā dinilen ejdehāyişmiş VMus/1/6

Şaçlarıñ dām-ı belādur düşen ol sevdāya
Bulmaz anda vefā vü bulısar anda vefāt 15Gz/4

Nefy-i nūr eyleyene turfe niķābuñı götür
Çünkü Ĥaķ zāhir ola gün bigi idbāt idelüm 123Gz/6

/-mez/

Ne revādur irişe nāle vü feryād göge
Sen işitmezlenesin nāle vü efgānumuzı 183Gz/2

3.7.2.5.1.2. Geçmiş zaman sıfat-fiilleri

/-dUK/

Sini sevenüñ ağladuğına sevinürsin

³⁴¹ Vural, Böler, 277.

³⁴² Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 154-155.

Sakın ki işidüp işiñe düşmen güler iy dost 13Gz/4

*Hışmı gönünden gidermedi çok **ağladuğlarum***

Seyl ü yağmurda yuyılmaz nakş kim mermerdedür 63Gz/3

Gitdi gönül ü cān gözüñe karşı ten turur

*Elbette ok **atıldığı** yirde nişān gerek IIIMus/2/8*

Gencīnedür hayāliñe cān ğamzeñ uğrısı

*Dil **deldügi** hazīne-i sultāna kaşd ider 32Gz/5*

*Ādem **didükleri** dem-i şıdk u şafāyimiş*

‘Ālemde ol dem issi bir ādem bulunmadı 175Gz/2

*Ne aşşı dāne **dökdügi** çün dām ider kemīn*

Bu cev-fürüşü gör nice gendüm-nümāyimiş VMus/1/8

/-miş/

Dem saçuñdan urşa Şeyhī tañ degül

*Ol **delürmişe** bu sevdā hoş gelür 40Gz/7*

3.7.2.5.1.3. Gelecek zaman sıfat-fiilleri

/-e+cek/

Riyā vü zerķı koğıl didi pīr-i mey-ħāne

*Mevā ‘izin **işidecek** haṭībe beñzetdüm 124Gz/6*

*Pes anlar **idecek** şugli iderler*

***Gidecek** demde şāhib-dil giderler Ms/23*

/-a+sı/

İy dost luṭf işigine geldük ümīdvār

*Örtürme kim daḥı kapumuz yok **sıgınası** 185Gz/3*

Tehzīb-i şifāt itmege tedbīr-i ‘amel kıl

*Takdīr iledür gerçi ki olmuş u **olası** 6Ks/32*

3.7.2.5.2. Zarf-fiiller

Fiillerin zarf şekilleridir. Zarf-fiillerin bir kısmı birleşiktir ve bazıları sıfat-fiillerin genişlemesiyle meydana gelmişleridir. Zarf-fiilleri; hâl, zaman ve bağlama zarf-fiilleri

olmak üzere üç kısımda incelenmektedir.³⁴³ Metinde yer alan zarf-fiiller şu şekildedir:

3.7.2.5.2.1. Hâl zarf-fiil ekleri

/-a/

*Varma şaķın şora inlerse raķıbüñ zinhār
Kim mürāyīdür inanma nice nālān iniler 75Gz/5*

/-U/

*İhrām diyü egnüme bir ton geyürdi gam
Kim nice isterem itegi vü yakası yoķ 95Gz/4
Gözüm kan ağlayu şordı bu sırrı cāna 'aķl eydür
Var iy bī-cān cigerden şor yürek ķanda göñül ķanı 188Gz/5*

/-(i)ken/

*El-ħamdü li'llah ölmüşiken cāna irmişem
Cān şöhetinde devlet-i cānāna irmişem IMus/3/1
Mahallesin tolanurken yüzüm sürüp gördüm
Bir it garībi taldadı raķībe beñzetdüm 124Gz/2
Eliyile özini derde koyar dirler imiş
Görür iken girürem oda yanaram kime ne 152Gz/5
Kaşı yayını cihān idemez iken dest-keş
Gördi ki öldürdi egilüp meyl ider ķurbānına 167Gz/3*

3.7.2.5.2.2. Zaman zarf-fiil ekleri

/-(y)In+cA/

*Ķahr u celāli hicrile yarıldı Tūr-ı cān
Şabr ola mı kılınca tecellī cemāl-i dost 11Gz/2
Ķasret giceleriyle hilāl oldu ķaddümüz
Bir gün görince şol meh-i tībān cemālini 179Gz/3*

³⁴³ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 156.

*Ka^cbe yüzinde beñlerini **kılmayınca** yād*
Virmez şafā şu Merve vü zezem didükleri 189Gz/5
Ravzasına Resül-i Yezdānuñ
***İrdügince** tañiyet ü şalavāt 15Ks/40*

/-mA-+dI+n/

*Gözüm vişālūñ umar yaşın **itmedin** deryā*
Muñaldür ki gire cennete ħasīs ü bañıl 108Gz/3
*Sāķī ezelī ahd dürüst **olmadın** iy vāh*
Ger cām uşanuban tola peymāne ne müşkil 112Gz/5
*Zīşāh kira vücūdi cihāna **yüzükmedin***
Yüz dönderür muñālifi rāh-ı ‘adem tutar IVMus/2/2

/-AII/

*Sen cāna gözüm **kılalı** bir kez nazār iy dost*
İtdi bu gönül iki cihāndan güzer iy dost 13Gz/1
*Göñlümün levħinde mahfūz **olalı** ħaddün seniñ*
Bu ħurūf-ı kāyinātı bir elif ez-berdedür 63Gz/4
*Zülfüne heves **ideli** dil oldu hevāyī*
Kim gördi bunuñ gibi uzun derd-i ser iy dost 14Gz/5
***Açalı** çihre-i ħūbuñ gönül göz yumdı cennetden*
Görürken şekl-i rūñānī ne lezzet naķş-ı Māñī’den 141Gz/2
*Dil ħamzesini **görmeyeli** meyli yoğ meye*
Yaşum şarāb olup ħabağum tolu cāmdur 69Gz/7
*Destān **olalı** ‘āleme dīdārı āyeti*
Nesh oldu ħūr kışşası cennet ħikāyeti 192Gz/1

/-I+cA+K/

Gerçi şahrā yüzine reşk iledür bāğ-ı biñişt
*Çünkü yār **olmaycağ** gözüme tar oldu yine 155Gz/2*

*Keremi ehline kısmet idicek Rabb-i Kerīm
Gör kerāmet ki kirām içre sever anı kerem 11Ks/9*

*Eydüñ yüzüme karşı yaş akıtmasun dimiş
Nidem göricek āb-ı başar kendüden gider 54Gz/6*

*Cān nice tuhfe virem şol dil-bere kim zülfinüñ
Bir kılmı silkicek biñ biñ gönül ü cān döker 46Gz/2*

*Dünye ribātında çün yolcu konuqsın bu gün
Tañla göçüp gidicek kıala yirinde ribāf 91Gz/6*

*Dem-i elest olıcaq mest anda bulındıq
Belī didük ü belālu cihānda bulındıq 98Gz/1*

*Açıcaq tayy olur sicill-i vücūd
Mahzar-ı lā-ilāhe illā'llāh 1Ks/7*

*Haber ki ıışk ile söylene rāst diñleñ anı
Biline götrilicek perdeler yalan kim olur 55Gz/6*

/-dUK+cA/

Bu ek parsitip ekinden türemiştir.³⁴⁴

*Varduqca saña sūz-ı derün peyki ya ıni āh
Huşk olmamağıçün haberi eşk-i ter yiter 64Gz/5*

*Bād-ı seherī zülfüñi her dem taraduqca
Cān u gönül ol şāneye dendāneliğ eyler 35Gz/3*

*İşiginden güzer kılduqca iy bād
Hazer kııl kim Süleymān menzilibür 42Gz/5*

*Zülf ü hālin dil-berüñ gördükce iy dil kııl hazer
Kim kıılan her demde mürği şayd dām u dānedür 79Gz/6*

/-dUG+In+cA/

*Hokka-i yāķütдан mühr açduğınca zer şaçar
Ya ıni dil-ber söze gelse dürr ü gevherler şaçar 81Gz/1*

³⁴⁴ Timurtaş, 139.

Delü gön̄lüm herze-güyına ‘aşā zülfüñ kılı
Şaldüğınca yigrek urur āferīn çevgānına 167Gz/6
Şol leb ü dendān sözün nazm **itdügince** Şeyhī’nüñ
Oldı lafzı lutfına la ‘1 ü dür-efşān gözlerüm 129Gz/9
Ravzasına Resül-i Yezdānuñ
İrdügince taḥiyyet ü şalavāt 15Ks/40

/-dUK+dA/

Ma ‘ rifet yolında ol oldum şananlar müntehī
Göre ki ön̄ menzildedür **gütdükde** altında feres 2Ks/6
Cān kimdür ol ḥaremde kim bula üns-i ḥalvet
Olduḡda sen melek-ḥū kuds iler ile mahrem 8Ks/24
Şevk ile cānum bigi **çıḡduḡda** evden sen güneş
Ḳaldı arduñca göge dikildi ḥayrān gözlerüm 129Gz/8

/-duḡ+m+da/

Sözün̄ ḥaḡ Ḳat **ıduḡında** şekk iden
Şeyhī Yakīn bu ḥaḡḡuñna sinüñ yavuz gümān iledür 58Gz7

3.7.2.5.2.3. Bağlama zarf-fiil eki:

/-üp/

Cādū gözün̄ çü fitneye **binüp** atar ḥadeng
Siḥr ile ay olur yayı ḡamçısı ejdehā 1Gz/4
Ġamzeñ oḡına dil diledi kim ola hedef
Zaḡmın taḡammül **idemeyüp** şimdi cān çeker 20Gz/5
Daḡıdup zülfin beneşşe şaçına ‘anber şaçı
Şaçını sünbül **çözüp** müşg ü ‘abīr-efşān ola 4Gz/2
Düşmen ki baş **çeküp** gözede pāye-i bülend
Kem ḡuluñ ayagında gerek pāy-māl ola IMus/7/3

/-Ub+An/, /-ib+en/

Bu ek, /-up/, /-üp/ zarf-fiil ekinin genişletilmiş halidir.³⁴⁵

Devlet atına çü bindi gitdi

Feth eyleyüben zafer getürdi 180Gz/6

Şabr u kararımı komadı zülfün ü gözüñ

Bağlanuban bu kara geyüben ol ala(y)ı 171Gz/5

Süz ile perdeler düziben sâz ider tıyür

Kim zâriyile zîr ü kimi nâleyile bem 10Ks/14

---

³⁴⁵ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 159.

SONUÇ

Çalışmamızda Şeyhî Divanı'nın Türk dili içerisindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bütün sonuçlar hazırlanmış olduğumuz çalışmada yazım, ses ve şekil bilgisi başlığı adı altında ayrıntılı bir şekilde verildiğinden ikinci kez ayrıntıya girilmeden sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Türk dilinin tarihi dönemlerinde yer alan yazım, ses ve şekil özellikleri Şeyhî Divanı'nda tespit edilmiştir. Bulduğu dönem itibarıyla öne çıkan eserler arasında oldukça hacimli olan Şeyhî Divan'ı, döneminin dil özelliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmada ortaya konulan tespitler içerisinde öne çıkan noktalardan eserin genel gramer özellikleri şöyledir:

Yazılış özellikleri içerisinde incelenen ünlü ve ünsüz harflerle ilgili elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

1. M nüshasından hareketle Şeyhî Divanı'nda Türkçe kelimelerin yazımında ünlü harflerin yazımı; kelime başında, içerisinde ve sonunda olmasıyla çeşitlilik göstermektedir. Ünlü harfler verilirken; yer yer harekeyle, yer yer hareke ve ünlü harf gösterilmeden ve bazen de sadece ünlü harf gösterilerek verilmiştir:

yaşum (يَأْشُم) 151/6a, eyledüm (أَيْلِدُمْ) 24/11a, uçmağa (أَوْجَمَغَه) 174/2b, bulsa (بُلْسَه) 91/7a, saklar (سَقْلَر) 173/5b,

dördi (دُرْدِي) 53/3a, bırağdı (بِرَقْدِي) 185/7a, degül (دَكُل) 100/2a, kıoya (قَوِيَه) 169/2b,

Bazı ünlü harflerin yazımı esnasında kelime sonunda a ünlüsünü gösteren elif harfi, kendisinden sonra bir harf gelmişse ve vezin de med gerektirmiyorsa düşürülmüştür.

bağışlar (بَغِشْلَر) 144/2b, saklar (سَقْلَر) 173/5b, ortada (أَوْزْتَدَه) 27/2a, olmaya (أَوْلْمِيَه) 27/9a

2. Şeyhî Divanı'nda ünlüleri işaretleyen harfler; düz-geniş, yuvarlak ve düz-dar olmak üzere üç ünlü türünü göstermektedir. Damak ünsüzlerinin farklı kelime tabanlarına ön damak (g / k: ك) ve art damak (ğ / k̄ : غ, ق) ünsüzleriyle gelmesi, ünlülerin kalın (artlı) ve ince (önlü) olmak üzere iki şekilde gerçekleştirildiğine işarettir. Bu durumda Şeyhî Divanı'nda iki düz-geniş (a-e), iki düz-dar (ı-i) ve iki yuvarlak ünlü

(o/u-ö/ü) olmak üzere en az altı ünlünün ayırt edilmesi mümkündür. Bu ünlülerin dışında metinde yer alan diğer ünlüler: ā, ū, ī'dir.

3. Şeyhî Divanı'nda Türkçe kelimelerin ünsüz harflerinin yazımı s (س), ş (ص), t (ت), ʧ (ط) nispeten tutarlılık arz eder.

Teşne cānum ƙan yudar la 'lüñe ƙarşu eylemez

*Ġamzeñ oƙından ƙazer beñzer **şuşadı** ƙanına 167Gz/5*

Getür getür berü sākī ƙadeh ki ʧās-ı felek

*Cigerden inlemişüz **tolu tolu** ƙan iledür 58Gz/5*

Dehān ile miyānından nişān bir nokʧa yā ƙılca

*Veƒası **tek** bulunmadı cihānda ol nigār inüñ 105Gz/2*

*Cān **sevgüñi** gönülde inen mu^c teber tutar*

Gerçi ƙapunda yoğ ise hīç i^c tibārumuz 86Gz/4

Bazı kelimelerde ise bu tutarlılık görülmemektedir:

Dem-ā-dem Şeyhī(y)i añsañ cefādan

*Mübārek laħzadur **ƙutlu** ƙademdir 19Gz/9*

***Suya** susuz bigi ħaddüñe gönülüm*

Odadur nitekim pervāne teşne 164G/2

4. Ünsüzlerin yazılışında da ünlülerin yazımında olduğu gibi Uygur imlası ve Arap-Fars imlasının etkisi kendini gösterir. Türkçe kelimelerin yazımında, birbirine benzeyen bazı ünsüzlerin birbirleri yerine kullanıldıklarını bililmektedir. Bu ünsüzler: b-p, c-ç, ve t-d'dir.

p ve ç ünsüzlerinin yazılışı

Eserde ç (چ) harfi genel olarak tek noktalı yani c (ج) olarak yazılmıştır:

çok (جوق) 29/11a, içinde (ایچنده) 10/5b, üç (أوج) 33/6b, çıkardı (چقردی) 136/3b, çeker (چکر) 163/8b

ç'nin c olarak yazılması hususunu Farsça çār (چَار) ve çāram (چارام) kelimeleri haricinde görmek mümkündür.

egerçi (اكرجه) 170/11a, bî-çāre (بجاره) 190/1a, çünkü (جونك) 5/10a, çār (جار) 6/10a, çün (جون) 7/8a, ilaç (علاج) 136/5b

Metnin tamamında /ç/ harfi /c/ ile verilmemiştir. Aşağıda verilen kelimeler bu hususa örnektir:

çıkarup (چقاروب) 183/6b, çekmeye (چکمه) 32/6a, içürdi (اچوردی) 126/12a, çalar (چالز) 26/12b, açdıysa (اچدیسه) 88/11a

P (پ) harfi çoğu yerde b (ب) harfiyle gösterilmiştir:

gelüp (كلب) 16/5b, virüp (ورب) 72/6b, açup (آجب) 72/2b, c adl idüp (عدل ائب) 142/6b

Aşağıdaki örneklerde ise p (پ)nin yazımı (پ) harfi ile verilmiştir:

içüp (اچب) 139/8b, arpa (آرپه) 122/9b, süpürem (سپرم) 149/3a

Farsça kelimelerde p'ler biçimlerini korumuştur:

pervāne (پروانه) 86/6b, peymāne (پیمانہ) 154/1b, māh-peyker (ماه پیکر) 21/3a, peyveste (پیوسته) 97/10a

d-t ünsüzlerinin yazılışı

ET'de ön sesdeki kalın ve ince sıradan t'lerin bir kısmı, EAT'de sedalılışarak d'ye dönüşmüştür. d'ye dönüşenler dal (د) ile yazılmıştır. M nüshasında da bu hadiseye rastlamak mümkündür:

datlusı (دتلوسی) 134/2a, dağıdup (داغذب) 72/3a, duta (دوته) 29/12b

EAT'de kalın sıradan kelimelerde ön seste bulunan ve d'ye dönmemiş ola t'ler ise genel olarak tı (ط) ile yazılmıştır. Eserde de hâl böyledir:

taşlu (طلو) 136/6a, taşā (طشه) 139/3a, tağ (طاغ) 91/7b, țar (طار) 148/6b, țanuk (طنق) 73/4a

İç ve son ses durumundaki kalın sıradan t'ler ise genellikle t (ت) ile verilmektedir:

oturur (وترر) 103/2b, yatur (یتر) 84/10a, katı (قتی) 88/8b, kırtar (قرتر) 141/7b

üç noktalı kef'in (ك) kullanımı:

M nüshasından hareketle kef'in (ك) n ya da g okunacağını göstermek için belli bir yol izlenmemiştir. Çok az yerde kef (ك) harfi üç noktalı yazılmıştır.

yigdür (يُكْدُر) 139/12b, biñ (بَيْن) 133/9a, öñince (أَوْكِنَجَه) 26/4b

Yukarıdaki yazımlarda kef'in noktalı kullanımı verilirken aşağıda verilen örneklerde noktasız kullanımına dikkat çekilmiştir:

gerekmez (كَرْكَمَز) 140/4b, yig (يِك) 183/11b, gerek (كَرَك) 183/5a, biñ (بِك) 136/6a, didügi (دِدُوَكِي) 129/10b, aña (اَكِه) 144/4b, yañadan (يَاكْدَن) 169/4a, göñül (كَكَل) 170/10a

dal/zel değişimi :

ümāz (أَمِيدُ) 56/12b, şāz (شَادُ) 28/1a, hıdmet (خِدْمَت) 138/9b, hıdmeti (خِدْمَتِي) 110/4a, hıdmetünle (خِدْمَتُوَكَلِه) 188/10b

Türkçe kelimelerde ş (ص) ve t (ط)'nin durumu:

Bazı kelimelerde ise s (س) - ş (ص) ve t (ت) - t (ط) ünsüzlerinin yazımı esnasında az da olsa farklılık tespit edilmiştir. Kalın sıradan t (ط) ile yazılması gereken **kuṭlu** (قُطْلُو) kelimesinin ince sıradan t (ت) ile yazılması (قُتْلُو) ve **şuyını** (صُوَيْنِي) kelimesindeki kalın sıradan s'nin ince sıradan s (س) harfiyle **şuyını** (سُوَيْنِي) gösterilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

5. Şedde kullanımının M nüshasında yabancı kelimelerde düzenli olduğu

-li lāhi(الله) kelimesi hariç- tespit edilmiştir. Ayrıca Arapçaya has olan şeddenin bazı Türkçe kelimelerde de yer aldığını görülmüştür:

issine (اِسْتَه) 32/11b, göller (گَوْلَر) 125/1a, ikki (اِيكِّي) 106/8a, kıllar (قُلَلَر) 105/6b,

aşşı (أَصْصِي) 188/9b, göstereyim-mi (كُستَرِيْمِي) 92/2b

6. M nüshasında hemzenin yazılışında tutarlı bir yol sergilenmeyip hemzenin birkaç şekilde verildiği görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Hemzeye kürsülük eden elif birkaç yerde tıpkı bir med harfi gibi verilmiştir:

(يأجوج) şeklinde yazılan yeʿcüc kelimesi M nüshasında yeʿcüc(يا جوج) 35/5a olarak yazılmış, meʿmün (مأمون) kelimesi (مامون) 88/2a, teḥīrümüz (تأخيرمز) kelimesi de (تاخيرمز) 112/2b şeklinde yazılmıştır.

b) Bazı hemzeler kelime içerisinde istisna olmaksızın “ y” ile yazılmaktadır:
dāimā (دائما) kelimesinin dāyimā (دايما) 174/10a şeklinde yazıldığını görmekteyiz.

c) Aşağıdaki kullanımlarda ise hemze kullanımı genel kaideye uygundur:

me³ vāya (مأويه) 86/1b, lü³lü³ (لؤلؤ) 145/1b, te³ emmül (تأمل) 113/5b,

su³āl (سؤال) 73/10a

7. Eserde eklerin ayrı yazılmasında belirlenmiş bir kural yoktur. Uygur imlasının etkisiyle bazı eklerin ayrı yazımı görülmektedir. Şeyhî Divanı'nın elimizdeki mevcut nüshasında eklerin bitişik-ayrı yazımlarında belirlenmiş bir kaide yoktur.

M nüshasında /+GIl/ emir kuvvetlendirme kipi daima bitişik yazılırken bildirme geniş zaman eki /+dUr/'un az yerde de olsa ayrı yazıldığı görülmektedir:

irür**gil** (اررگل) 156/7a, eyle**gil** (ايلگل) 157/11b, itme**gil** (اتمگل) 176/8a

/+de/ bulunma ekinin yazımında tutarlılık söz konusu değildir. Bazen kelimeye bitişik yazılırken bazen de ayrı yazılmıştır:

sünbül**de** (سنبل ده) 26/5a, nergis-**de** (نرگسده) 26/5b, nesrīn-**de** (نسرینده) 26/5b,

için-**de** (اچنده) 27/2b, yüzün-**de** (يوزنده) 27/9b

Farsça “bī” ön eki/edatı ise çoğunlukla ayrı yazılmıştır. Altı yerde ise bitişik yazıldığı görülmektedir:

bī-çare (بيچاره) 90/10b, bī-cān (بيحان) 105/12a, bī-çāre (بيچاره) 162/12a,

bī-çün (بيجون) 4/1a, bī-çāre (بيچاره) 190/1a, bī-çün (بيجون) 6/5b

Aşağıda verilen kelimelerde bu ekin ayrı yazımlarını görmek mümkündür.

bī niyāz (بي نياز) 3/7a, bī kese (بي كس) 3/11b, bī nişandan (بي نشاندن) 119/9b,

bī perde (بي پرده) 125/9a

“çün” edatı ise baḥş **çün** (بخش جون) 189/8a ve kām̄eti **çün** (قامت جون) 17/4a kelimeleri haricinde bitişik yazılmıştır:

düşdü**giçün** (دشديگون) 134/5b, zāt**çün** (ذاتجون) 189/10a, ni**çün** (نجون) 16/11a,

“ile” ve “ise” edatları eklendikleri kelimelere bitişik yazılmıştır:

yitüşürise (بیتشوريس) 27/6a, olurise (ألورسن) 58/6b, durmazise (درمزيسه) 36/11b,
degülise (دك ل يس) 56/2b, yogise (ي غ ي سه) 72/1a

“ile” edatında olduğu gibi “ise” edatı da vokal ile biten bir kelimenin ardından eklendiğinde araya “y” ünsüzünü alır:

çoğulamaduğıysa (قخولمَدو غيبسه) 112/11a, buyısa (بُويسه) 113/7a,
açdıysa (أچديسه) 88/11a

“dahı” edatı sadece aynı kelimedede iki yerde bitişik yazılmıştır:

ben **dahı** (بندخی) 115/9b, ben **dahı** (بندخی) 146/11b

Bu kelimeler haricinde daima ayrı yazılmıştır:

cān **dahı** (جان دخی) 189/9b, sen **dahı** (سن دخی) 53/1a, taş **dahı** (طش دخی) 74/8b,
cānı **dahı** (جان داخی) 75/5b, tamudan **dahı** (طامُدن داخی) 82/1b, kim **dahı** (کم دخی) 106/1b,
oğ **dahı** (أوق دخی) 107/9b, ben **dahı** (بن دخی) 180/8b

“şol” ve “ol” isimleriyle tamlama oluşturulurken bir tamlamada şol’un bitişik yazıldığı görülürken şol’la kurulmuş diğer tamlamalarda ayrı yazıldığı görülmektedir. ol’un ise geçtiği yerlerde ayrı yazıldığına tanık edinilmiştir:

şol-dem (شولدم) 27/10b kelimesinde şol kelimesi bitişik yazılırken; **şol** dem (شول دم) 110/7b, **şol** dilbere (شول دلبره) 94/11a, **şol** tır (شول تیر) 189/7a, **şol** gül-ābuñ (شول گلابك) 94/10b kelimelerinde şol ayrı yazılmıştır.

ol günāhumdan (أول كُناهْمَدَن) 126/3b, **ol** gün (أول كُن) 25/8b kelimelerinde ol kelimesi ayrı yazılmıştır.

Bunun yanı sıra “üç” ve “biñ” sayılarının ise metinde daima ayrı yazıldığı görülmektedir:

üç oğul (أوچ أوغُل) 33/6b, **biñ** cānı (بك جاني) 73/6a, **biñ biñ** göñül (بک بک ککول) 94/11b

“ne var” kelimesi iki yerde bitişik yazılırken diğer yerlerde ayrı yazılmıştır:

ne-var (نور) 3/7a, **ne**-var (نور) 74/5a, **ne** var (نه ور) 89/6a, **ne** var (نه وار) 108/9a,

ne var (نه ور) 166/3a, **ne** var (نه وان) 61/2a

8. Şeyhî Divanı'nın yazıldığı dönem itibarıyla aynı Türkçe kelimenin farklı yazılması sık rastlanılır bir durum olmamasına rağmen bu durum az da olsa M nüshasında karşımıza çıkmaktadır:

Bu durumu göñül (كوكل) 2/9a, göñül (كُكُل) 75/3a, göñül (كُكُل) 75/5b, göñül (كُكُل) 77/5a, diler (دلار) 90/5a, diler (دلر) 90/10a, içinde (ایجندہ) 74/3b, içinde (ایچندہ) 80/7b, içinde (ایجندہ) 107/2b kelimelerinde görmekteyiz.

9. “mi” soru edatının yazımında net bir kaideye varmak mümkün değildir. Soru edatından sonra bir ek gelse de gelme de önceki kelimeye bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır:

hem-dem **mi**-dür (هَمَدَمِ دُر) 17/1a, didüm-**mi** (دِيدُمِ مِ) 103/11b, mahrem **mi**-dür (مَحْرَمِ مِ) 27/7b, dil-**midür** (دِلْمِيدُر) 26/9b, semen **mi**-dür (سَمَنِ مِ دُر) 107/3a, felek-**midür** (فَلَكْمِ دُر) 181/2a, ^c aceb-**midür** (عَجِبِي مِ دُر) 140/3a

Bu yazımların dışında mi'nin bir de şeddeli yazımı mevcuttur:

göstereyimmi (كُستَرِيْمِي) 92/2b

Çalışmamızın ses bilgisi kısmında elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

1. Eserde yedi adet ünlü değişimi tespit edilmiştir. Bu ünlü değişimleri kelimelerin başında, içerisinde ve sonunda gerçekleşmiştir:

u- > i- değişimi

uçun > için

Zülf-i benefşe deste-i çārüb işigüñe

Şahn-ı çemen bisātuñ için zer-nigārdur 36Gz/2

ı- > i- değişimi

ıman- > inan-

Varma şaķın şora inlerse raķıbüñ zinhār

Kim mürāyīdür inanma nice nālān iniler 75Gz/5

-ü- > -i- değişimi

büt- > bit-

Yañahları bigi göz hasretinde yaş dökeli

Ne yire tamdıyise bitdi lālezār dir ĩğ 94Gz/4

-u- > -ı- değişimi

ayrul- > ayrıl-

Atıldı tır-i maħabbet kemān-ı miħnetden

Ķazādan ayrılamaduğ niřānda bulunduğ 98Gz/2

-e- > -a- değişimi

EAT’de “ben” ve “sen” zamirlerinde belirgin şekilde görölmektedir. “Ben” ve “sen” zamirleri yaklaşma hāl eklerini (ben+ge > baña, sen+ge > saña) aldıklarında kelimedede bulunan “e” ünlüsü kalınlaşma eğilimi gösterir:

sen +ge > saña

Müdüām ola saña řāhā bu ‘iş ü cām-ı müdüām

Hezār buncılayındur řapuña erzānı 14Ks/40

ben +ge > baña

Hele senden baña minnetler ola cānuma kim

Zaħm ise merhem olur derd ise dermāna geçer 33Gz/2

-e- > -i- değişimi

ET’deki biçimi dikkate alındığında aslı kelimeye dayanan “/+sIn/” (<sen) şahıs ekinde bu değişim geręekleřmiřtir.

ide-sen > ide-sin

N’ola iħsān idesin vařluñı řeyħı’ye řehā

Gözlerinden çün anuñ hicrüñ ile şan dökilür 49Gz/7

-i > -ü değişimi

yöri- > yürü-

Yürür señrezm için ‘ālem tıtarısın

Otursañ bezme cām-ı Cem tıtarısın Ms/10

2. Söz konusu çalışmada ünsüz değişmeleri iki şekilde geręekleřmiřtir. Bunlardan ilki **süreksiz ünsüzlerin süreklileşmesi** ikincisi ise **tonsuz ünsüzlerin tonlulaşması**’dır.

Süreksiz ünsüzler süreklileşirken ünsüzlerde şu değişmeler görölmüştir:

1. Kelime içerisinde görölen -ķ- > -ħ-, -d- > -y-, -b- > -w- > -v-, -ř- > --

2. Kelime başında b- > v-, t- > d-, k- > g-

3. Kelime sonunda görülen -k > -h, -d > -y, -b > -w > -v

Bunların yanı sıra bir de ekte görülen t > d değişimi tespit edilmiştir.

ET'nin art damak ünsüzü olan /k/ sesi, ön ses hariç iç ve son seste sıvılaşılarak /h/ sesine dönüşmüştür.

Nişe bağlanmaya kullık kemerin kimsene çün

*Keremüñ honı kamu **yohsula** vü baya gelür 31Gz/4*

***Yoh** haṭā didüm ol ay bezmine yoğdur yile yol*

İzin öp menzilüñi Zühre vü Keyvāna irür 25Gz/5

“**yaḳar**” kelimesinde ise bu durumun farklı olduğu görülmektedir. Bu kelime hem “**yaḳar**” hem de “**yaḥar**” şeklinde kullanılmıştır.

*Çemende **yaḥar** iken lāle bunca şem^çü çerāğ*

Niçün tatar gözini nergisüñ ḥumār ile hāb 13Ks/11

*Sünbülüñ sevdāsı bağrumı **yaḳardı** lāleveş*

Ḳılmasa teskīn-i şafrā nārvāni çeşmümüñ 101Gz/4

Tonsuz ünsüzler tonlulaşırken ünsüzlerde şu değişimler görülmüştür:

1. Kelime başında görülen t- > d- değişimi

2. Ekte görülen t > d değişimi

3. Kelime başında görülen k- > g- değişimi

ET'deki ön sesteki kalın ve sıradan t'lerin bir kısmı, EAT'de sedalılaşılarak d'ye dönüşmüştür. d'ye dönüşenler (ç) dal ile yazılmıştır. Eserde bu değişime çok sık rastlanılmaktadır.

*Vaşlı balı **datlusı** Şeyḥī'yi itdi bī-ḥaber*

Kim ne acıymış belā-yı fūrkatini bilmediüm 128Gz/7

***Dağıdup** zülfin benefşe saçına 'anber saçā*

Şaçını sünbül çözüp müşg ü 'abīr-efşān ola 4Gz/2

Lutf çevgānıyile tapuñ urısardur tūp

*Çünki merdān-ı mürüvvet **duta** meydān-ı kerem 11Ks/18*

Bazı eklerin bünyesinde bulunan /t/ sesinin tonlulaşarak /d/ olarak görülmesi Şeyhî Divanı'nın Oğuz Türkçesi özelliklerini yansıtmaya bakımından önemlidir.

öl-tür- > **öl-dür-**

Bu kim dimişler aña haste 'āşıkā bakmaz

*Kayırmaz **öldüricek** şorar ise ancağ ola 5Gz/6*

İnce sıradan ünlüleri taşıyan kelimelerin ön sesindeki /k/ sesi genelde tonlulaşarak yerini /g/ sesine bırakmıştır.

keç- > **geç-**

***Geçer** bahār ile şayf u döner hazān u şitā*

Niçün karar ide çün bī-karārdur dūlāb 13Ks/26

kör- > **gör-**

Leṭāfet būstānında boyuñ bir serv-kāmetdür

*Kim anuñ kāmetin **görse** şanur ol gün kıyāmetdür 73Gz/1*

İnce sıradan ünlü taşıyan bazı kelimelerde ise bu değişim gerçekleşmemiştir.

*Çün mihr-i hüsnüñe egilüp **kendü** meyl ider*

Cānuma pes niçün ola nā-mihrbān kaşuñ 106Gz/5

Ol şāh 'ömr [ü] devletine doymadı dir ğ

*Gitdi öñine soñına bir **küymedi** dir ğ VIMus/4/1*

ET'de yer alan /d/ sesi EAT'de /y/ sesine dönüşmüştür.

kağgu > **kaygu**

*Ne **kaygu** ger olursa cihān halkı muhālif*

Dek olsun bize bir dem anuñ gönli muvāfık 96Gz/75

ked- > **key-**

*Şahḫe kara **geyür** haṭ başına ḫāk şaçar*

Çü ḫasretüm şıfatın ruḫ 'a-i beyāna yazam 126Gz/4

Ötümlü, patlamalı ünsüz olan /b/ sesinin, özellikle son ses durumunda varlığını sürdürebilmek için birtakım ses olayına maruz kalarak b > w > v değişimine uğradığı

görülmektedir.

ķabıř- > ķawuř- > ķavuř-

*Bülbül bigidür kim gül ü gülzāra **ķavuřdı***

Ṭūṭī gibidür kim řekeristāna iriřdi 184Gz/4

bir- > **vir-**

*Ger el **vir** şanem-i gül-ruḥ u semen-sīmā*

Yüzini ķible idin ķařları ḥamın miḥrāb 13Ks/22

Bu değişimi “**biz**” zamirinin ekleşmesi durumunda da görmek mümkündür.

ide-**biz** > ide-**vüz**

*Tā kim ol zevķ ile bir laḥza ferāmüř **idevüz***

Bu cefāyı ki bize gerdiş-i eflāk eyler 57Gz/7

Sürekli ünsüzlerin süreklileşme hadisesini ř > ç değişiminde görmek mümkündür.

uşmah > uçmak

*Göñül **uçmak** diler ķapuñda velī*

Cān ķuřıdur şikeste-bāl iy dost 10Gz/8

EAT’de iki ünlü arasında kalan veya ünlü ile başlayan bir ek alan tonsuz ünsüz, çoğu kez tonlulaşır:

art > **ard**

‘Aķl şem ‘i nice idrāk itsün envār-ı cemāl

*Çünki yetmiş biñ ḥicāb **ardından** olur muķtebes 2Ks/5*

İç ve son ses durumundaki kalın sıradan t’ler(ط) ise genellikle t(ت) ile verilmiştir:

Servī boyuñ āzādelięin söyledi ķařuñ

*Egri **oturur** ille ne toğru ḥaberi var 59Gz/5*

*Dil gözüñ zaḥmiyile ḥaste **yatur***

*Cān řaçuñ ḥalkasında beste **yatur** 29Gz/1*

Cānāniyile cān ola ḥalvetde yegāne

*Şeyḥī gelir ise **ķatı** bīęānelię eyler 35Gz/6*

3. EAT’de olduğu Şeyhî Divanı’nda da **kalınlık- incelik uyumu istikrarlı** bir yol izler. Şeyhî Divanı’nda da kalınlık-incelik uyumu sağlamken **dudak uyumu** yoktur. Bunun nedeni EAT’de bazı kelimelerin yuvarlaklaşma eğilimi göstermesidir.

*Sāyeñi t̄ālī^c üm **ılduzına** vaşl eyle şehā*

Ki konuşduğu zamān ay süreyyāya gelir 31Gz/5

*Vaşlı gülin koḥulamaduğıysa gam **degül***

Çün kim cemāli bāğı durur merğzārumuz 83Gz/4

*Mihr ü vefā göziyle **girü** bir nazar kıla*

Maḫşūda irgüre yine ol Kirdgārumuz 86Gz/2

Şeyhî Divanı’nda **dudak uyumunun** sağlam yapıda olmamasının bir diğer sebebi de görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ekinin düz ünlülü olmasıdır.

*Ḳavs-i felek midür ki **ḳomış** şaşta t̄īr çarḫ*

Yā māh-i nev ki cebhede bulmuş kemān ḳaşuñ 106Gz/3

*Bād-ı şabā boyından serve haber **yitürmiş***

Ol mu^c tedil hevāya cān ile oldı māyil 115Gz/4

*Ezel seher-gehi bir cām **içürdi** sāk̄ī-i vaḳt*

Ebed günine degin cānumı ḫumār iderem 117Gz/3

4. **Ses türemesi** EAT döneminin diğer metinlerinde de olduğu gibi Şeyhî Divanı’nda da çok sık rastlanan bir ses olayı değildir. Eserde kelime içerisinde karşımıza çıkan ses olayı şöyledir:

yigrek > yigirek

Kime kim dāyimī rāhat gerekdür

*Bu fānī evde zaḫmet **yigirekdür** Ms/63*

baḫş > bağışlamağa

Veh kim kemüz bu dehrüñ elinde ḳarıncadan

*Ḳuvvet **bağışlamağa** Süleymānumuz gerek 104Gz/6*

Eserde **ünsüz türemesi** sadece /y/ sesinde **içerisinde** gerçekleşmiştir.

ne+içün > ne+yiçün

***Neyiçün** bu çarḫ okını atar u siper dutılmaz*

Neyiçün bu devr derdin virür ü devā belürmez 84Gz/2

5. **Ses düşmesi** Şeyhî Divanı'nda **ünlü** ve **ünsüz düşmesi** olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Ünlü düşmesi kelime başında ve içerisinde gerçekleşirken ünsüz düşmesi kelime başında , içerisinde ve sonunda zuhur etmiştir.

uş+imdi > şimdi

Def'-i melāl idemedi bülbül

Şimdi işümüz mül müle düşdi 172Gz/6

uyu-ku > uyhu

Gözüme uyhu bir düşdür hayāl oldu uçar gözde

Bu sevdāya 'ilāc olmaz meger ol zülf-i müşgīnden 133Gz/5

yırak > ırak

*Allāh bilür anı ki senden **ırak** baña*

Devr-i kadeh hadakdur u hūn-ı ciğer şarāb 12Ks/13

birle > bile

Kime kim baht u sa 'ādet ide iqbāl ü kudüm

*Olur ol hüsn ü melāhat **bile** şeh yā maḥdüm 131Gz/1*

tirig > diri

Zihī dem k'irenüñ 'ömri Hızırveş cāvidān oldu

*Hemīn bir laḫzadur dirler **dirilen** nefh-i 'İsā'dan 140Gz/5*

şuw > şu

Hicrūñ beriyyesinde şusuzın ölenleri

Yuğul gözi yaşıyla çü vaşluñ sakāsı yok 95Gz/5

Bu seslerin dışında EAT başlarında “bol-” fiilinin b ünsüzü, “keltür-” ve “oltur-”fiillerinin de “l” ünsüzü düşmüştür:

‘ ilāç **bolmaz** > ‘ ilāç olmaz

Gözüme uyhu bir düşdür hayāl oldu uçar gözde

Bu sevdāya 'ilāc olmaz meger ol zülf-i müşgīnden 133Gz/5

keltür- > getürdi

Anuñ rüşen yüzi nūrı getürdi gebri īmāna

Anuñ fettān şaçı küfri çıkardı şūfī(y)i dīnden 133Gz/3

oltur- > oturur

Servī boyuñ āzādeliğın söyledi kaşuñ

*Egri **oturur** ille ne toğru haberi var 59Gz/5*

bol- > ol-

*Ger ādemiyise **ola** dīvāne ferişte*

Boynuña şaçuñ silsilesi düşse perīvār 59Gz/2

6. Eserde tespit edilen **ünlü derilmesi** şu şekildedir:

kendü özi > kendözi > kendüzine

Gice ser-hoş neler kılur dir isem

*Gündüzin **kendüzine** hāba gider 51Gz/2*

“**Ne**” kelimesi “**eyle-, it- ve ol-**” yardımcı fiillerinden önce geldiğinde iki ünlü birleşmektedir.

ne ola > n’ola

Görürse ‘ayb u hālel setr ü sedd ider ‘arif

*Ḥased durur **n’ola** ger ta ‘n iderise cūhhāl 3Ks/59*

ne ider > n’ider

Ḳullar n’ider bu sīm ü zer ü māl ü milketi

Sulṭānumuz gerek bize sulṭānumuz gerek 104Gz/2

“**Ki**” bağlacının da bazen metinde birleştirildiği görülür. Ancak bu vezin gereği değildir:

ki eyledüm > k’eyledüm

*Zülfi hevāsı ğayrına bāzār **k’eyledüm***

Ger maḥz-ı sūd ise ḳamu sevdā-yı ḥāmdur 69Gz/2

7. EAT’de iç seste iki ünlü arasında kalan ünsüzlerin ifadeyi daha belirgin kılmak için birkaç kelimedede tekrar ettiği görülür. Bu hadisenin Şeyhî Divanı’ndaki örnekleri şöyledir:

iki > **ikki**

*Girmez gözüme **ikki** cihānuñ cevāhiri*

Kuhl-i cilāyiçün bir avuç hāk-i der yiter 64Gz/2

isi > issi

Bārī nesine 'āşika zühd issi ta 'n ider

Çün kendünüñ hasedden arınmadı s̄mesi 185Gz/6

8. Ederde **göçüşme** bir kelimedede tespit edilmiştir:

kimsene > kimesneye

Beķā bilen bu demi 'ömr-i bākī aňlaya kim

Vefā kimesneye kılmaz zamāne-i fānī 14Ks/3

9. Eserde **ünsüz birleşmesi** iki kelimedede gerçekleşmiştir.

a+ñ+ğa > aña

Bu kim dimişler aña haste 'āşika bakmaz

Çayırılmaz öldüricek şorar ise ancağ ola 5Gz/6

bu+ñ+ğa > buña

'Aql-ı inān-keşīde ire mi rikā buña

Dir tarrakū öñüñce çün ervāh-ı aşfiyā 5Ks/3

10. Genellikle /**dur-**/ yardımcı fiilinin ekleşme öncesi /**durur-**/ ile nöbetleşe kullanılan /+**dur**/ ekinin birleşmesi sonucu olan **ünsüz derilmesi** eserde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Ol ğarīb olmaya kim şehr ü diyār eyleye terk

*Müşkil **oldur** ki kıla kullarını şāh ğarīb 7Gz/3*

*Bu leţāfet bile kim bāğ u **çemendür** hele uş*

Şıyadi tevbesini şimdi dirimişse naşūh 17Gz/4

Çalışmamızın şekil bilgisi kısmında elde ettiğimiz sonuçlar şöyledir:

11. Eserde /+**düz**/, /+**z**/, /**kı**/, /+**rek**/, /+**e**/, /+**ğaç**/, /+**d**/, /+**sUz**/, /+**sul**/, /+**cuğ**/, /+**CA**/, /+**ka**/, /+**ge**/, /+**gerü**/, /+**An**/, /+**re**/, /+**eş**/, /+**IU**/, /+**IK**/ ve /+**lük**/ olmak üzere on dokuz adet **isimden isim yapma eki** tespit edilmiştir.

12. Eserde yer alan **fiilden isim yapan ekler:** /-**a**/, /-**ı**/, /-(**ü**)ş/, /-**U**/, /-(**U**)**K**/, /-**mur**/, /-**GU**/, /-**K**/, /-**ğ**/ olmak üzere toplam dokuz adettir.

13. Eserde tespit edilen **birleşik isimlerden** birkaçı şu şekildedir:

biraz > bir+az

Rif 'atüñ eflāke teşbîh eyledüm 'aqlum didi

*Bir nice anca yücedürseñ **biraz** oranıdır 9Ks/39*

kimsene > kim+ise+ne

*Nişe bağlanmaya kullık kemerin **kimsene** çün*

Keremüñ honı kamu yohsula vü baya gelür 31Gz/4

niçün > ne+içün

Yiter bir nazār biñ benüm biğiye

***Niçün** bicr ile zār u zār öldürür 37Gz/4*

nesne > ne+erse+ne

*Dilüm bu süre-i nūndan dañi **nesne** eylemez tekrār*

Kaçan mihrāb kaşuñuñ hayāliyle namāz itsem 132Gz/2

14. Çalışmamızda isim çokluğu EAT'de de olduğu gibi **/+lar/** ekiyle sağlanmıştır.

oñ+lar+ı

*Ğamzeñ **oñları** ki deldi cigeri cāna geçer*

Şöyle tıldı ki gelen tîr ile peykāna geçer 33Gz/1

yaş+lar

Yaşlar gözüme kim görelî dişleri nazmın

Her kaçresi derd ehline dūr-dānelıg eyler 35Gz/4

15. Eserde birinci teklik şahıs eki iyelik eki: **/+m/**, birinci çokluk şahıs iyelik eki: **/+(U)m+Uz/~/+m+uz/**, ikinci teklik şahıs iyelik ekleri: **/+(U)ñ/~/+ñ/**, üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri: **/+ø/~/+n/** ve üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri: **/+ ø/ ~/+n/**'dir.

16. İsimlerde **aitlik** **/+ki/**, **/+ğı/** ekiyle sağlanmıştır.

göñül+de+ki

*Yā Rab muhib **göñüldeki** mihr ü vefā haqı*

Şubh-ı şafā demindeki şıdk u şafā haqı 4Ks/1

boy+u+ñ+da+ğı

Firdevs şahını sebzesi cān-bağş imiş velî

Ṭübī boyuñdağı gül ü reyḥānumuz gerek 104Gz/3

17. İsmi soru şeklini yapıp ismi fiile bağlayan **soru eki** /+mI/ eserde tıpkı EAT’de kullanıldığı şekliyle **düz ünlülü** kullanılmıştır:

Her laḥza vefādāri vefātına dūrişür

*Senden de ḥayāt almağa **ola mı** ḥayāsı 6K/s12*

Dil-berde yoḥ vefā vü zamānda şafā kişi

***Yār ile mi** çıkışa ya ḥod rüzgār ile 154Gz/5*

18. İsmi diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlar olan hâl ekleri isimden sonra gelerek isim, edat ve bazen de fiil görevi üstlenmişlerdir. Şeyhî Divanı’nda yirmi adet hâl tespit edilmiştir. Tespit edilen bu hâller şöyledir: **ayrılma**: /+dan/, **benzerlik**: /+bigi/, /+lAyın/, **görelilik**: /+göre/, /+e/, **varma**: /+a/, **ilgi**: /+üm/, /+Uñ/, /+nuñ/, /+ø/, **beraberlik**: /+(y)lA/, **katma**: /+bile/, /+dahı/, /+da/, **yokluk**: /+sUz/, **kaynak** /+dAn/, **tamlanan** /+(s)ı/, /+(y)ı/ **ölçü** /+ø/ < kadar, /bu kadar, bu deñlü, şol deñlü, bunca, bir zerre, /+cA/, **varlık**: /+IU/, **vasıta**: *il-e ~ /+(y)le/, **yaklaşıklık**: /+bir iki/, **nesne yükleme** /+ø/, /+(n)I/, **yüklem ismi** /+ø/, /+degül/, **bulunma** (yerde: /+da/, zamanda: /+ø/, **sebep**: /+dAn/, için, +diyü, **sınırlandırma**: yıllarda bir, bir heftelik, andan berü, /+dan/ ve **karşıtlık hâli**: karşı.

yokluk hâli

Hicrūñ beriyyesinde şusuzın ölenleri

Yuğıl gözi yaşıyla çü vaşluñ sakāsı yoḥ 95Gz/5

kaynak hâli

*Bu benüm derdüme **senden** olısar yine devā*

Yoḥ durur hergiz aña şekk ü gümānum bilesin 147Gz/3

tamlanan hâli

Ayağūñ toprağından kılma maḥrūm

*Çi ger **yüzüm suyundan** muḥteremdür 19Gz/8*

ayrılma hâli

*Nice yüz sürmesün **atuñdan** düşen na^c le felek*

Güşvār-ı māhi vü tāc-ı ser-i keyvānidur 9Ks/36

19. Çalışmada sıfatlara çokça yer verildiği görülmüştür. **Sıfatlar: niteleme, belirtme, unvan ve karşılaştırma/derecelendirme sıfatları** olarak belirlenmiştir.

20. Çalışmamızda; **zaman, yer-yön, nitelik, azlık-çokluk ve soru zarfları** olmak üzere beş adet zarf tespit edilmiştir.

21. Şeyhî Divan'ı bağlaç çeşitliliği açısından oldukça zengindir. **Tespit edilen bağlaç türleri:** açıklama, benzerlik, sıralama, ihtimal, reddetme, sınırlandırma, şart, üsteleme, ihtimal/şüphe, sebep, istisna, seçme/alternatif, atıf bağlaçları ve hitap bloklarıdır.

22. Metinde **şahıs, işaret, dönüşlülük, soru ve belirsiz zamirler** tespit edilmiştir.

23. Eserde bazı **isimden fiil ve fiilden fiil yapma ekleri** şöyledir:

isimden fiil yapma ekleri: /+Al-/ , /+te-/ , /+lA-/ , /+re-/ , /+AD-/ , /+ar-/ , /+da-/

fiilden fiil yapma ekleri: /-(I)D-/ , /-Il-/ , /-(I)n-/ , /-Ar-/ , /-ter-/ , /-Ur-/~/-ır-/ ,

/-dUr-/ , /-Iş-/

24. Şeyhî Divanı'nda **fiilimsiler, isim ve sıfat-fiil** olmak üzere iki grup oluşturmuştur. **Sıfat-fiiller;** geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman sıfat-fiilleri olarak belirlenirken **zarf-fiiller;** hâl, zaman ve bağlama zarf-fiilleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

25. ET ve EAT'de kelime içerisinde ünsüz benzeşmesinin olmadığı bilinmektedir. Şeyhî Divanı'nda da bu durum böyledir:

Keffüñ sehāda dökdi bahrüñ yüzi şuyını

Ol güşşadan gamāma irişdi nāle vü gam 8Ks/17

Dār-ı bekā gönül evidür anı yap şehā

Geçdüñ çü baht tahtına devlet sarāyına 160Gz/5

Cevrüñe sinüñ benüm şabr itdügüm

Söylenür dillerde olmuşdur kısaş 89Gz/4

26. Şeyhî Divanı'nda birleşik fiillerin dört şekilde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bunlar: isim+yardımcı fiil, sıfat fiil+yardımcı fiil, asıl fiil+tasvir fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri, deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleridir.

a) İsim+ yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri:

*Ger bezmümüzde ehl ola cān **terk iderseñ** sehl ola*
Manşūr da ger cehl ola başına urgıl sengi sen 148Gz/6
*Bir dem ki **şoĥbet eyleye** aġyār yār ile*
Bende yürek hezār ise derd ile yārıla 154Gz/1

b) Asıl fiil+ tasvir fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri:

*Devlet evi dīvārına **yastanmayugör** kim*
Muĥkem degül iy şāh bu bünyāduñ esāsı 6Ks/5
*Sākī **şunivir** şarāb-ı ‘unnāb*
Kim kaynadı kan dem-i inebden IIMsn/7/6

c) Deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleri:

Yār-ı cān idi kenārumda ciger gūşem yaşum
*Şimdi **gözden düşdüğüçün** oldı giryān gözlerüm 129Gz/2*
*Çok durur şehriñde ben kul **düşmişem şāhā garīb***
Cāndan ayru ten bigi nice olam tenhā garīb 8Gz/1

***Girmez gözüme** ikki cihānuñ cevāhiri*
Kuĥl-i cilāyiçün bir avuç ĥāk-i der yiter 64Gz/2

d) Sıfat fiil+ yardımcı fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri:

‘Ahd ü qarār-ı yārdan Şeyĥī tevaĥku ‘eyleme
*Kes sözi dünyede şafā **bulmamış ola** hıç kes 87Gz/7*

27. Fiil çekimlerinde ol-, it-, kı1- yardımcı fiillerine yabancı kökenli fiilleri Türkçeleştirmek için sık sık başvurulduğu görülmüştür.

*Gün yüzüñi göricek **rūşen olur** zūlmānı*
Her ne vech ider isem şol meh-i tābānuñ içün 136Gz/3
***Şükkr kı1** Allāh ‘uñā Şeyĥīk’irüre şāhuña*
Hāşa kim mahrūm olam luţf-ı İlāhumdan benim 116Gz/9
Ĥayr ile çün cihāna başdı kadem vücūduñ
*Her zerre yir ü gökde **zıkr itdi** ĥayr-maĥdem 8Ks/13*

28. Ünlü düşmesi EAT’de genellikle iç seste gerçekleşir ancak az da olsa **kelime başında** da bu duruma rastlanıldığı görülmektedir. Şeyhî Divanı’nda da durum böyledir:

*Tā hayālūñ çıkuban ğaflet **yuhusı** girmeye*
Pāsbān hindūyı ider zengī(y)i derbān gözlerüm 129Gz/5

Def‘-i melāl idemedi bülbül
***Şimdi** işümüz mül müle düşdi 172Gz/6*

Atıldı tîr-i maḥabbet kemān-ı miḥnetden
*Ḳazādan **ayrılamaduk** nişānda bulınduk 98Gz/2*

29. Ünsüz düşmesi de ünlü düşmesi gibi az rastlanılan bir ses olaydır.

*Allāh bilür anı ki senden **ırah** baña*
Devr-i ḳadeḫ ḫadaḳdur u ḫūn-ı ciğer şarāb 12Ks/13

Başmağūñ kebkebine ya ‘nī yüzün sürmegiçün
*Gökden **ılduz** yire gör vālih ü ḫayrān dökilür 49Gz/4*

30. Eserde ünlü ve ünsüz türemesi birkaç kelimedede tespit edilmiştir. Ünsüz türemesi sadece /y/ sesinde görülürken **ünlü türemesi** Farsça “**bağış**” kelimesinde ve Türkçe “**yigrek**” kelimelerinde gerçekleşmiştir.

Cevr itdügüme ḳalmasun uş öldürem dimiş
*Yaruğa girdüğine bak andan **yılan** dahı 198Gz/6*

Neyiçün bu çarḫ okını atar u siper dutılmaz
Neyiçün bu devr derdin virür ü devā belürmez 84Gz/2

Veh kim kemüz bu dehrüñ elinde ḳarıncadan
*Ḳuvvet **bağışlamağa** Süleymānumuz gerek 104Gz/6*

Kime kim dāyimī rāhat gerekdür
*Bu fānī evde zahmet **yigirekdür** Ms/63*

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa - Güner, Galip, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları (9. Baskı), Ankara 2011.
- Başdaş, Cahit, “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N’si” *International Journal of Social Science*, 30, 2014, 147-161.
- Biltekin, Halit, *Şeyhî Dîvanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Börekçi, Muhsine, *Risâle-i Tevhit (İnceleme - Metin – Dizin)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Börekçi, Muhsine, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Eser Ofset Matbaacılık Yayınları, Erzurum 2009.
- Canan, Semra, *Kıyasü'l-Enbiya (Rabguzi) Üzerine Bir Dil İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra 1972.
- Coşkun, Mustafa Volkan, *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Yayınları, İstanbul 2008.
- Daşdemir, Muharrem, *Keşfü'l-Meanî (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.
- Daşdemir, Muharrem, *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Eser Basım Yayınları, Erzurum 2014.
- Deny, Jean, *Türk Dil Bilgisi*, Çev.:A.U. Elöve, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları (30. Baskı), Ankara 2013.
- Doğan, Ahmet, (2007). “Eski Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn ve Hüsn ü Aşk”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 390.

- Efendioğlu, Süleyman, *Vahidi Cinanü'l-Cenan (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizinler)*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013.
- Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları (7. Baskı), Ankara 2011.
- Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları (4. Baskı), İstanbul 2013.
- Gabain, Annemarie Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: M. Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları (4. Baskı), Ankara 2003.
- Gemalmaz, Efrasiyap, “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 1996, 165-172.
- Gülsevin, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Gramer Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, Ankara 1997.
- Gülsevin, Gürer, Boz, Erdoğan, *Eski Anadolu Türkçesi*, (2.baskı), Gazi Kitabevi, Ankara 2010.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Basımevi (3.Baskı), İstanbul 1984.
- Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları Ankara 2009.
- İsen, Mustafa, Kurnaz Cemal, *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Kanar, Mehmet, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları İstanbul 2011.
- Kara, Funda, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- Karaağaç, Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları İstanbul 2015.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları (3. Baskı), Ankara 2007.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları (2.Baskı), Ankara 2007.

- Köktekin, Kâzım, *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen Yayınları, Ankara 2008.
- Mansuroğlu, Mecdut, *Tarihi Türk Şiveleri*, (1979), (Çev.: Mehmet Akalın), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları (2. Baskı), Ankara 1988.
- Özdemir, Mehmet, (2010). “Har-name’nin Tahkiye Dışındaki Bölümlerine Şekil ve Muhteva Açısından Bakış”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I, 68-82.
- Paçacıoğlu, Burhan, *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.
- Tarlan, Ali Nihat, *Şeyhî Divanı Tarama Sözlüğü ve Nüsha Farkları*, TDK Yayınları, İstanbul 1942.
- Tarlan, Ali Nihat, *Şeyhî Divanı’nı Tetkik*, Akçağ Yayınları (4. Baskı), Ankara 2004.
- Tekin, Talat, “Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi” *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 1994, 51-66.
- Tekin, Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi (2.Baskı), İstanbul 2003.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (1954). “Şeyhî’nin Hayatı ve Şahsiyeti”. *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, V, 99-108.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, Türk Dil Kurumu Yayınları (183), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.
- Timurtaş, Faruk Kadri, (1961). “Şeyhî’nin Eserleri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XI, 99-100.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Vural, Hanifi, Böler, Tuncay, *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- Yüksel, Sedit, *Işk-name: İnceleme-metin*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1965.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Duygu KOPARAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Afyonkarahisar 13.02.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Stajlar	Hacı Sami Boydak Anadolu Lisesi Türk dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Çalıştığı Kurumlar	Bozkurt Çok Programlı Anadolu Lisesi Erzurum Final Dergisi Dershaneleri Erzurum Sınav Temel Lisesi Erzurum Özel İlgi koleji
İletişim	
E-Posta Adresi	duygukoparan4@gmail.com